36 metmenys

1978 kūryba ir analizė

metmenys

Vitalija Bogutaitė, Kelionė 3* *Kostas Ostrauskas*, Atsiminimų nuotrupos apie Krėvę 7 * *Aleksandra Kašubienė*, Albino Elskaus Vitražai 28 * *Algirdas Julius Greimas*, Aušrinė ir Laima III * *Marius Katiliškis*, Belaukiant 82 * *Rimvydas Šilbajoris*, Greimas, semiotika ir Maupassant * *Violeta Kelertienė*, A.J. Greimo semantikos įnašas į šiuolaikinį pasakojimo teorijos supratimą: kompiuteriu generuoti tekstai 126 *

Karalius - elgeta (Kelios pastabos apie Balį Sruogą), Aušra Marija Jurašienė 145 * *„O balsas kartais pergyvena širdį": Tomo Venclovos poezija*, Delija Valiukėnaitė 151 * *Racionalizmas ir nacionalizmas sovietų disidentų mąstyme*, Romas J. Misiūnas 160 * *Dainų įtaka į J. Bobrovskio lyriką*, Artūras Hermann 177 * *Tęsinio sulaukus*, Zita Krukonienė 182 *

Ru27-3669

Lietuvos TSR
VA[illegible]RINĖ
BIB[illegible]KA

Dailės darbai: H. Blyskis — psl. 125; *A. Elskus* — 31-37; *Ž. Mikšys* — 94-104; *H. Vepštienė* — viršelis.

KELIONĖ

VITALIJA BOGUTAITĖ

Einu į šaltą
rudenio naktį,
medžių šlamėjimą,
varpų gaudimą.
Duslų,
graudų
gaudimą.

Einu į tamsią naktį,
lietui krentant
sodriais lašais
į mano plaukus.

Einu negrįžimo kryptin
į kietą ašigalio miegą,
tolstantį vakarą,
vaivorykštės juosta
persunktą žemę.
Einu.
Lėtai.

* * *

Einu devynias vasaras.
Nešuos septynias saules.
Veduos tris brolius
į negrįžimą,
į naktį,
kad neįkopę
sapnuotumėm vaikystę,
saulę
ir eitumėm
į tamsą,
gruodo šerdį
šaltai, vienišai kelionei,
neišdavę savęs.

* * *

Naktim ganau žvaigždes
šaltam danguje.
Tai mano avys, avelės.
Naktim žaidžiu su vorais,
ilgakojais vorais.
Tieskit šilko tinklą,
tiltą į naktį.

Ganau savo avis, aveles
juodam danguje
ir jaučiu kaip traukia žemė
į erdvę,
naktis ir žvaigždės
į nebūtį.

* * *

Esu dykumų žolė.
Sausa.
Aštri.
Glostoma vėjo.
Draskoma smėlio.

Esu dykumų žolė.
Laukiu lietaus.
Daugiau nežydėsiu.
Daugiau nenuvysiu.

Naktim ilgiuosi lietaus
ir godžiai geriu.
Dienom — saulės
ir graudžiai verkiu,
o ašaros rieda kamienu
į smulkų smėlį.

* * *

Laikas sugrįžt į save.
Sijojami grūdai.
Artėja sėja.
Artėja sausra.

Einu tris naktis,
vedama brolių.
Sėju septynias —
o devintąją
grūdas krenta į smėlį,
vaivorykšte persunktą smėlį,
žiemkenčio daliai.

Laikas sugrįžt į save,
kelionei per smėlį į tamsą,
į naktį,
kietai, dusliai
kelionei į save.

1978

ATSIMINIMŲ NUOTRUPOS APIE KRĖVĘ

KOSTAS OSTRAUSKAS

Pirmą kartą Krėvę išvydau 1940 m. vėlyvą vasarą Kauno Sporto rūmuose — mokslo metų pradžios ar šiaip kažkokiam mokinių ir mokytojų kermošiuje. Estradoj tarp kitų dignitorių sėdėjo ir Krėvė. Rodos, ir trumpą žodį tarė. Bet tai ir viskas: mačiau jį iš mokinių minios užkaborių, lyg per miglą, — ir kartu tarsi nieko nemačiau. Tada nei į galvą ateit negalėjo, kad ateityje, po dešimties metų, kažkur svetur, Amerikoje, teks būti Krėvės studentu ir kaimynu.

Akis į akį su Krėve suėjau ir susipažinau 1950 m. vasarą, kai persikėliau iš Niujorko į Filadelfiją tęsti studijų Pensilvanijos universitete (University of Pennsylvania), Slavistikos-baltistikos skyriuje. Ten, šalia Senno ir Salio, nuo 1947 m. profesoriavo ir Krėvė.

Pirmiausia krito į ausį Krėvės tarsena — kalbėjo jis ryškiai dzūkuodamas, tarsi išsilavinęs gaspadorius nuo Subartonių, mažai paliestas bendrinės kalbos fonetikos, priegaidės ir kirčio normų. Ir tai nebuvo koks savo parapijos demonstravimas, o natūralus kalbėjimo būdas — visur ir visada. Man, Suvalkijoje gimusiam, bet Šančiuose užaugusiam, tai skambėjo nelauktai, keistai, bet kartu ir labai maloniai — net ausį kuteno. Tad

ir į mane Krėvė kreipdavosi tarmiškai — pradžioje „tamista", o vėliau — „Astrauckai".

Į akį krito Krėvės elgsena bei laikysena. Jis buvo — arba bent stengėsi būti — kiekvienam išskirtinai mandagus, nors kartais netrūkdavo ir ironiškos šypsenos bei kandesnio žodžio. Moterims buvo pilnas kurtuazijos — pareigingai bučiuodavo rankas net ir tik ką ištekėjusioms gimnazistėms.

I

Pradžioje pažintis ribojosi daugiausia profesoriaus-studento santykiais. Tiesa, jie buvo gal kiek glaudesni bei šiltesni, negu tokiais atvejais įprasta. Mat, studentų, siekiančių magistro laipsnio ir doktorato, tame skyriuje buvo maža, o, be to, aš vienintelis specializavausi lietuvių literatūroje.

Teko klausyti pas Krėvę lenkų ir rusų literatūrą, pažengusį rusų kalbos kursą, o vėliau ir lietuvių literatūrą. Kadangi tai buvo vad. graduate kursai, tad dėstė Krėvė rusiškai ir lenkiškai, o lietuvių literatūrą — lietuviškai. Kalbos kurse retkarčiais įterpdavo vieną kitą paaiškinamąjį anglišką žodį. Laisvai rusiškai kalbantieji studentai tiesiog stebėdavosi Krėvės rusų kalba. Net ir vyresnieji, kuriems rusų kalba buvusi gimtoji kalba ir kurie jau buvo studijavę humanitarinius mokslus Maskvoje arba Leningrade, nuolatos kartodavo, jog, esą, tokios tobulos bei gražios rusų kalbos vartosenos jie nėra girdėję. Bene tą patį sakydavo ir lenkiškai kalbantieji.

Nei kiek nemažiau stebėjomės ir Krėvės citatomis. Tarsi iš gausybės rago pildavo jis pasigardžiuodamas iš atminties ištisus rusų klasikų, — ypač Puškino ir Lermontovo, — posmus, kartais net ir prozą. Būdinga, kad ir savo mėgiamus Vakarų autorius, — pvz., Šekspyrą,

Baironą, — Krėvė cituodavo taip pat rusiškai, net ir lietuvių literatūros paskaitose ar privačiuose pokalbiuose. Išėjusiam rusų mokyklą, taip jie Krėvei liko įsiminę.

Literatūros paskaitos dažniausiai vykdavo Krėvės kabinete, kur jis, atrodo, jaukiau jautėsi, negu auditorijoje. Langai išėjo į gatvę, kuria laiks nuo laiko pradundėdavo senas, išskleręs tramvajus, keldamas tiesiog kurtinantį triukšmą. Prisirūkius, — pats Krėvė dūmė kaip kaminas, — tekdavo langus atidaryti. Triukšmas tapdavo dar trankesnis. Paskaitos metu, išgirdęs artėjantį tramvajų, Krėvė jau iš anksto imdavo garsiau kalbėti, o tramvajui atsidūrus po langais, tiesiog šaukte šaukti. Kartais užsimiršęs dar vis tebešaukdavo, nors tramvajus jau būdavo seniai pravažiavęs ir nuvažiavęs.

Beveik kiekvieną literatūros paskaitą lydėjo vienas ir tas pats ritualas. Po ranka Krėvė turėdavo kelis užrašų knygutės lapelius, į kuriuos būdavo iš anksto trumpai pasižymėjęs paskaitos metmenis. Paskaitos eigoje tuos lapelius sistemingai vieną po kito plėšydavo į smulkiausius skutelius ir rūpestingai delnu šluodavo į peleninę.

Dėstė Krėvė jam būdingu „dėdės pasakoriaus" šnekumu bei lakumu. Nestokodavo anekdotų, būtų ir nebūtų „istorijų". Gana dažnai įsibėgėdavo, užsidegdavo, ypač kai užkliūdavo už kurios nors jam įdomesnės temos arba prabildavo apie ypatingai mėgiamą autorių. Tokiais atvejais nejučiom išbėgdavo į plačias lankas. Šie ekskursai dažniausiai kaip tik ir būdavo įdomiausios Krėvės paskaitų dalys, nes šiaip jo dėstymas ribojosi daugiausia trumpa rašytojo biografija ir pagrindinių kūrinių atpasakojimu, su vienu kitu komentaru. Paskaitų šaltinis jam, paprastai, buvo kai kurios platesnės apimties, jau gana senstelėjusios apžvalginės knygos — pvz., lenkų literatūrai I. Chrzanowskio *His-*

toria literatury niepodległej Polski (1906) ir B. Chlebowskio *Literatura polska, 1795-1905* (1923), kuriomis Krėvė naudojosi profesoriaudamas ir Lietuvoje. Bent kelias tas knygas jis turėjo savo kabinete — nedidelėje, šiaip gana apytuštėje spintelėje. Apskritai tariant, naujų literatūros mokslo darbų Krėvė nesekė, atrodo, mažai tuo domėjosi.

Tarsi didžiausia literatūrinė problema Krėvei buvo kai kieno laiks nuo laiko keliamas Šekspyro raštų autorystės klausimas. Nutvers, žiūrėk, už rankovės ir sako: Ar girdėjai, tamista? Anądien skaičiau, kad Šekspyro veikalus lordas toks ir toks parašęs. Tai, girdi, esanti pati naujausia teorija. Nemanau, kad Krėvė būtų abejojęs Šekspyro autentiškumu. Tačiau tos teorijos kažkodėl jį intrigavo, jisai jas sekė ir su pasigardžiavimu svarstė.

Antra vertus, ir pats Krėvė turėjo kai kurių gana keistų literatūrinių pažiūrų bei „faktų". Štai, sakysim, jis žinojo tikslią romantizmo užuomazgos datą — be jokių ceremonijų nurodydavo kažkokius metus ir beveik mėnesį — trūkdavo tik dienos ir valandos. Net ir švelniausios pastangos suabejoti tokiam ar panašiems teigimams būtų buvęs tuščias užsiėmimas — savo pažiūrų Krėvė tvirtai laikėsi. Tai, iš dalies, patyriau ant savo kailio.

Atėjo man laikas imtis disertacijos. Jos vadovu pasirinkau Krėvę. (Tiesą sakant, literatūrinei disertacijai kitokio pasirinkimo ir nebuvo.) Daugiau Krėvės patarimu, negu savo noru, teko užkibti už Pilėnų temos — kaip ji atsispindi ne tik lietuvių, bet ir kitose literatūrose. Pasirausus atitinkamoje literatūroje ir su ja apsipažinus, toji tema ėmė lyg ir patikti. Susidariau pradinį disertacijos planą ir nuėjau pas Krėvę pasitarti. Tuoj pat pamačiau, kad jis turi nemaža gana abejoti-

nų savo idėjų — ne tik dėl disertacijos metodo, bet net ir dėl kai kurių esminių faktų ir ypač interpretavimų. Krėvė mandagiai, bet pakankamai aiškiai „patarė" planą pakeisti — aišku, pagal jo „sugestijas". Ilgai po to sukau galvą: Ką daryt? Ieškoti, kiek įmanoma, kompromiso? Bet ar tai Krėvę patenkins? Deja, dilema buvo išspręsta be mano pastangų, nejaukiu, drakonišku būdu — Krėvė mirė. Pilėnų temą mečiau ir pasirinkau kitą.

Savo pažiūrų Krėvė tvirtai laikėsi, o kitų nebuvo linkęs toleruoti, kartais net ir išklausyti. Sykį rusų literatūros kurse, Krėvei kalbant apie Turgenevo *Medžiotojo užrašus,* nei iš šio, nei iš to įsiterpė vienas mūsų vyresnis kolega, — jau tada gana žinomas naujosios ukrainiečių išeivijos poetas ir kritikas, — ir pareiškė, kad tie Turgenevo „užrašai" — tai, girdi, tik „etnografiškos balabaikos". Krėvę lyg perkūnas trenkė. Žinojom, kad jis nemėgsta pertraukimų bei klausimų paskaitos metu, — tebesilaikė europietiškos tvarkos. Tačiau šį kartą, pasirodo, būta rimtesnės priežasties. Išraudęs, susinervinęs Krėvė nustūmė į šalį savo paskaitos lapelius ir, įsikibęs stalo kampo, kiek drebančiu balsu maždaug šitaip išklojo: Jūs, gospodin, nors jau suaugęs vyras, — kiek girdėjau, net literatas, — tačiau, k sožaleniju (deja), dar mažai apie literatūrą teišmanote, — kai susitupėsit, taip nešnekėsit. Mūsų kritikas dar bandė kažką aiškinti bei aiškintis, bet mums jau ir to buvo per daug — vienas mynėm jam koją pastalėj, o kitas grūdom į šonkaulius alkūnę. Jis pagaliau susiprato ir užsičiaupė. Nutilo ir Krėvė. Netrukus vėl susidėstė savo lapelius ir bandė tęsti paskaitą. Tačiau nelabai sekėsi — dingo laisvumas, teko ieškoti žodžio,— ir paskaitą užbaigė anksčiau, negu paprastai. Mes taip ir iškiūtinom iš Krėvės kabineto. Tik tasai kolega dar vis tebesmarkavo.

Mane, žinoma, daugiausia domino lietuvių literatūros kursas („Modern Lithuanian Literature"), kurį Krėvė skaitė 1951 m. pavasario semestre. (Jei neklystu, tai buvo vienintelis toks kursas, kurį Krėvė bet kada yra dėstęs bet kuriam universitete.) Smalsu buvo: ką ir kaip tasai mūsų klasikas paporins?

Atėjęs į pirmąją paskaitą, radau Krėvę jo kabinete vienui vieną. Kiek palaukęs, klausia: O kur tasai kitas lietuvis? . . Supratau, jog Krėvė turi galvoj mano kolegą germanistą, kuris vieną kitą kursą klausydavo ir mūsų skyriuje. Padūmojęs Krėvė tarė: Matyt, lietuvių literatūra jam nelabai rūpi. . . Lyg ir bandžiau kažką aiškinti, ginti tautiečio „garbę", tačiau tuoj pamačiau, kad Krėvė į mano advokatavimą skeptiškai žiūri. Tad nutilau. Krėvė dar kiek palūkėjo ir pagaliau sako: Vadinasi, būsiva dviese. Jeigu jau šitaip, tai gal apsieisim be formalumų? Šiaip pašnekėsiu — man bus patogiau, o tau gal ir įdomiau. Aš nei nemirktelėjęs pritariau. Tai ką, Astrauckai, norėtumei, kad papasakočiau? — klausia Krėvė. Man tik to ir tereikėjo. Sakau: Įdomiausia būtų, jeigu pašnekėtumėte apie savo paties kūrybą, o taip pat apie Sruogą ir Putiną, su kuriais artimai bendravote, bičiuliavotės. Krėvė sutiko.

Tačiau tasai kursas, kaip netrukus paaiškėjo, — ir kaip šiandien matau, vartydamas jo užrašus, — vis dėlto nebuvo tik šiaip sau Krėvės pasipasakojimai. Tiesa, ekskursai, kartais gana ilgi ir toli nukeliaujantieji, buvo kur kas dažnesni, negu Krėvei įprasta, ir įvairesni: kai kurie tolimos ir artimos visuotinės ir Lietuvos istorijos įvykiai, ryškieji bendrosios kultūros reiškiniai, visuotinė literatūra, žanrai (ypač dramos teorija) ir srovės, rašytojo ir visuomenės santykiai nepriklausomoje Lietuvoje, to meto kultūrinis ir politinis gyvenimas, dažnai susietas su paties Krėvės biografija, ir ak-

tualijos. Apstu buvo ir literatūrinių anekdotų bei „istorijų", kurias retkarčiais palydėdavo labai rimtas Krėvės įspėjimas — girdi, „tai tarp mūsų kalbant" arba „tik jau prašau, Astrauckai, niekam nepasakot", nors tos „istorijos" dažniausiai būdavo vieša paslaptis.

Šiaip tame kurse gana plačiai buvo aptarti šie rašytojai šia seka: Vaižgantas, Vydūnas, Vienuolis, Krėvė, Putinas ir Sruoga. Plačiausiai Krėvė kalbėjo apie Vaižgantą — ypač šiltai kaip apie žmogų, bet gana kritiškai apie jo kūrybą. Žymiai mažiau, tačiau vienodai laiko skyrė Vydūnui, Putinui ir Sruogai. Vydūnas, girdi, rašęs miglotai, tad manyta, kad jis esąs didelis filosofas; jo dramos — jokios dramos, ne be reikalo ir pats Vydūnas vėliau jas misterijomis vadinęs. Putiną Krėvė charakterizavęs kaip pasaulinio masto rašytoją, gilų kritiką (esą, tuo metu Lietuvoje buvę tik du „tikri" kritikai — Putinas ir Korsakas), o geriausiu jo veikalu laikęs romaną *Krizė*. Sruoga — nepaprastai įdomus žmogus, didelių gabumų, Krėvės nuomone, buvęs ne dramaturgas, bet vienas talentingiausių mūsų lyrikų, todėl, esą, gaila, kad vėliau atsidėjęs teatrui, —nukentėjusi lyrika. Trumpiausiai iš šių rašytojų aptarė Vienuolį, tačiau teigė, kad Vienuolis — „pirmasis tikras menininkas atėjęs į mūsų literatūrą"; deja, vėlesne savo kūryba jis, girdi, nuėjęs į „šuntakius". Apie save patį Krėvė kalbėjo beveik tiek pat, kiek apie Vaižgantą. Tačiau skirtingai, negu apie kitus autorius. Pradžioje papildė ir patikslino kai kuriuos faktus, kurie, pagal jį, netiksliai figūruoja oficialiojoje jo biografijoje. Po to gana plačiai šnekėjo apie savo kūrybą, ribodamasis daugiausia paskirų veikalų geneze, — į jokį vertinimą ar lyginimą su kitų rašytojų kūryba nesileido nė iš tolo.

Paskutiniojoj paskaitoj tik prabėgomis palietė Kiršą, dar trumpiau Binkį, o visai trumpai — Salomėją

Nėrį. Visus tris vadino „talentingais" (tai buvo ypač mėgiamas Krėvės epitetas): Kirša — didelio talento, tačiau neturėjęs pasisekimo, nes buvo praaugęs savo visuomenę; Binkis — pražuvęs lyrinis talentas ir daug žadantis dramaturgas, galėjęs tapti žymiai geresniu, negu Vaičiūnas; Nėris — viena talentingiausių lyrikių, tačiau kaprizinga, „iškraipyta" gyvenimo.

Atėjo egzaminų diena. Krėvė sako: Ką padarysi, Astrauckai, — teks rašyti. Girdi, čia jau tokia tvarka — kaip gimnazijoj. Apie ką norėtumei? Jei galima, profesoriau, — apie Sruogą. Neatrodė, kad tokiu mano pasirinkimu Krėvė buvo patenkintas. Tačiau tarė: Tai ir rašyk, — ir kažkur išėjo, o aš likau prakaituoti. Grįžo po dviejų valandų ir klausia: Ar dar nebaigei? Sakau, norėčiau bent vieną mintį užraukti. Krėvė kažką numykė, nuėjo prie savo stalo, pasirausė stalčiuje, palūkuriavo ir staiga, pripuolęs prie manęs, griebė iš panosės mano „šedevrą" — taip ir liko plunksna, žodžio nebaigusi, įbesta į stalą. Užteks, Astrauckai, prisirašei, — skubomis tarė Krėvė. Tiesą sakant, jis ir skubėjo. Tokia jau buvo Krėvės tvarka: universitete jis neužsibūdavo — vos tik pabaigęs paskaitą, tuoj pat bėgdavo namo. Neužsibuvo ir šį kartą. Kai, tik akimirką užtrukęs fakultete, išėjau į gatvę, Krėvė jau stovėjo, su portfeliuku rankoje, kitoje kryžkelės pusėje ir laukė tramvajaus.

Šiaip profesoriaus pareigose Krėvė buvo tvarkingas ir rūpestingas — paskaitų be reikalo neatšaukdavo, kartais net prieš žmonos valią ateidavo sirguliuodamas, nesivėluodavo, per anksti paskaitos nenugnybdavo, retkarčiais užsimiršęs virš laiko įsibėgėdavo. Išskyrus vieną kitą atvejį (studentui ypač neapgalvotai pasielgus arba akiplėšiškai nusišnekėjus), su studentais Krėvė buvo korektiškas ir malonus, be jokių ypatingų formalumų ar fanaberijų, tačiau ne saldus ar lipšnus —

sakyčiau, gana atokus, užsidaręs. Studentai Krėvę gerbė. Ne tiktai gerbė, bet ir mėgo. Visi anksčiau ar vėliau sužinodavo jo, kaip rašytojo, reputaciją (tik jokiu būdu ne iš paties Krėvės), išgirsdavo ir apie jo politinį vaidmenį. Išeinant Krėvei pensijon, suruošėm išleistuves, į kurias susirinko nemaža ir buvusių jo studentų, keletas atvažiavo net iš tolimų Amerikos pasviečių. Nors visi žinojom, kad tai ne kažin kokia šventė — ypač Krėvei.

II

Ilgainiui, Krėvei dar tebeprofesoriaujant, tekdavo su juo susitikti bei pabendrauti ir už auditorijos ribų.

1951 m. pavasarį apsigyvenau Krėvės kaimynystėje — tos pačios Mt. Vernon gatvės kitoje pusėje. Tad gana dažnai grįždavom kartu iš universiteto tramvajumi namo. Tačiau toji susisiekimo priemonė, kaip sakiau, buvusi tokia tranki ir triukšminga, tarsi pragaro mašina, kad bet koks pokalbis buvo neįmanomas — tik važiuodavom kantriai, dantis sukandę, ir laukdavom, kol toji kelionė pasibaigs.

Kelis kartus, kažkokių reikalų spiriamas, buvau užėjęs pas Krėves. Butas mažas, vargingas, tačiau ponios Krėvienės gražiai, skoningai sutvarkytas. Ypač krito į akį Krėvės iš Lietuvos atsivežta jo rašomoji mašinėlė — tarsi patsai pirmasis šio išradimo modelis. Krėvienė, paprastai, pavaišindavo vyno stiklu. Išgerdavo vieną pasigardžiuodamas ir Krėvė. Jis jau turėjo laikytis kažkokios dietos. Ją rūpestingai, kartais gana įmantriai, bet neatlaidžiai prižiūrėjo žmona — šiaip švelnaus ir malonaus būdo moteris, be kurios Krėvė, atrodo, būtų pražuvęs. Kai kartą užsirūkiau pas juos cigaretę, o Krėvė neištvėręs irgi ėmė rūkyti, Krėvienė pažvelgė į mane tokiu skausmingu žvilgsniu, jog tuoj

pat turėjau numygti savo rūkalą. Tačiau Krėvė tebedūmė narsiai, žmonai aiškindamasis, kad jis, girdi, ne cigaretę, o šiaudus rūkąs. (Tada jis rūkydavo, dažnai protestuodamas, pačias silpniausias — „Sano" — cigaretes.) Buvodamas pas Krėves, stengiausi neužsitupėti, nes jutau, kad jie gyveno ir norėjo gyventi savybėje. Be to, atrodė, kad jiedu, ypač Krėvienė, jautėsi gana nepatogiai dėl savo pernelyg kuklios aplinkos, — net ir prieš plikį studentą. O gal kaip tik ypač todėl?

Gana dažnai, vasaros pavakariais, Krėvės nueidavo prie netoliese esančio miesto Meno muziejaus. Nužingsniuodavau kartais ir aš. Ant kalvos, šalia upės, galima būdavo šiek tiek atsipūsti nuo slogaus vasaros karščio ir tvankos. Sėdėdavom ant suolo, prie fontano, žiūrėdavom į po kojom tysančią miesto centro panoramą, kurią dominavo ant rotušės bokšto užsilipusi didžiulė, plačia skrybėle William Penn statula, ir šnekėdavomės. Tai būdavo daugiausia blankūs vakaro poilsio pašnekesiai apie praėjusios dienos kasdienybę. Šiaip Krėvės ten buvodavo dažniausiai Lietuvos laikų pažįstamų istoriko Antano Vasio (anksčiau —Vasiliausko) ir ypač teisininko Vytauto Mykolaičio draugėje.

Daugiausia su Krėve teko pabendrauti nedidelėj universiteto rajono užkandinėj. Nors gana apleista ir nepasižyminti švara, o maistas abejotinos kokybės, ji buvo čia pat, šalia baltų-slavų skyriaus. Be to, studentijos mažai lankoma, būdavo apytuštė, gana rami. (Tiktai beveik kiekvieną kartą, mums ten besišnekučiuojant, vienas po kito įbėgdavo kažkokie neaiškūs tipeliai, puldavo į telefono būdas, užsidarydavo ir imdavo kažką paslaptingai šnekėti. Šis ritualas mums buvo didelė misterija. Ilgai užtruko, kol mes, dori — o gal naivūs? — *piliečiai, pagaliau sužinojom, jog ten vyksta* rimtos transakcijos — nelegaliai lošiama lenktyniniais

arkliais.) Tačiau bene svarbiausia tos, o ne kitos užkandinės lankymo priežastis buvusi ta, kad vienas iš dviejų jos savininkų buvęs senosios Rusijos žydų emigracijos ateivis, dar ne visai užmiršęs rusiškai, su kuriuo Krėvė pasikeisdavęs vienu kitu žodžiu. Negana to. Kartą jis paklojęs Krėvei ant stalo savo gimnazijos baigimo atestatą ir — su pasididžiavimu — dūręs pirštu į vieną parašą. Tai būta Krėvės parašo. Žodžiu, senais laikais Krėvė buvęs jo mokytoju Baku gimnazijoje Kaukaze.

Susitikdavom priešpiečiams dažniausiai trise — Krėvė, literatūros istorikas Vincas Maciūnas ir aš. (Retkarčiais ateidavo Krėvės duktė Aldona Mošinskienė, o kartais Vasys.) Krėvė tuos susitikimus neabejotinai mėgo. Dažnai iš anksto primindavo neužmiršt ateiti, kartais specialiai iš namų atvažiuodavo, net ir neturėdamas tą dieną paskaitų, net ir į pensiją išėjęs. Aiškiai norėdavo pasiūturiuoti, pasidalinti aktualijomis, įspūdžiais.

Krėvė, paprastai, užsisakydavo išilgai perpjautą pakeptą dešrelę, bulkutę ir kavos. Tačiau užkandžiaudavo gana neįprastai. Tarsi įpykęs, pirštais plėšydavo dešrelę ir valgydavo išsitaukavęs. Atnešant kavą, šiek tiek išsiliedavo lėkštelėj. Krėvė ją paimdavo, kyštelėdavo pastalėn ir be jokių ceremonijų išpildavo. Tad kartą kai šliukštelėjo man ant čeverykų. . . — net pažliugo. Nuo to laiko sąžiningai laikiausi atitinkamos strategijos — atėjus kritiškam momentui, kilstelėdavau kojas.

Taip mes užkandžiaudavom ir šnekučiuodavomės. Krėvė beveik visuomet pradėdavo tuo pačiu klausimu: Tai kas gero „palitikoj"? O jo politikos definicija, pasirodo, buvusi platoka — nuo parapinio veikėjavimo ir veiksnių veiklos, užkulisių, intrigų bei šiaip apsi-

Ru 27-3669
Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

stumdymų iki tarptautinio masto konferencijų ir globalinių problemų. Tokios kuone begalinės apimties būdavo ir mūsų pašnekesiai. Žinoma, daugiausia kalbėdavo Krėvė — svarstydavo, komentuodavo, megzdavo įvairias „istorijas". Bene didžiausias įvykis jam buvo Stalino mirtis. Tada jo šnekoms nebuvo galo — karštai, optimistiškai svarstė Lietuvos ateitį ir pranašavo liūdnas dienas Sovietų Sąjungai. Apskritai, Krėvę ypač traukė plataus masto, tarptautinės politikos klausimai — pynė įvairias idėjas, kartais tarsi iš delno burte būrė paskirų tautų, ištisų kontinentų likimą. Tačiau jo prognozės tuo pačiu klausimu, toli gražu, nebuvo vienodos — nuo rezervuoto optimizmo (girdi, pamatysit tamistos, laisva bus mūsų Lietuvėlė, — nors aš tos dienos jau nesulauksiu) iki juodo, rūstaus pesimizmo — beveik apokaliptinių pranašysčių. Tai priklausydavo nuo Krėvės nuotaikų, kurios būdavo gana nepastovios, o ilgainiui ėmė vis labiau niauktis.

Dažnai bandydavom nukreipti Krėvės kalbą į save patį — jo gyvenimą ir kūrybą. Tačiau nelabai sekdavosi. Tiesa, kartais jis pats nejučiom užkliūdavo už autobiografinių pasipasakojimų. Tokiais atvejais, jam išsišnekėjus, puldavom kalbinti, kad būtinai rašytų atsiminimus. Tačiau Krėvė tik numodavo ranka: E, niekam jie neįdomūs, nereikalingi. . .*

Šitokiai jo laikysenai, atrodo, įtakos turėjusios kai kurios priežastys. Retkarčiais užuominomis jis prasitar-

* Tiesa, išspausdino šiek tiek politinių atsiminimų. Kaip matyti iš Krėvės negausaus rankraštinio palikimo, bandė jis rašyti ir kitokio pobūdžio praeities įspūdžių, tačiau viskas teliko vos tik keli pradėti fragmentai. Vienas toks fragmentas — apie 1939 m. vidurvasario kelionę su Sruoga ir jo dukra į Vilniją ir Lenkiją — paskelbtas V. Sruogienės paruoštame rinkinyje *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose* (Chicago, 1974), psl. 427-432.

davo apie vieną kitą nevalyvą išpuolį, kurį jam teko patirti išeivijos spaudoje arba išgirsti jo ausį pasiekusiuose piktuose plepaluose. Puse lūpų, o kartais ir kiek atviriau, užsimindavo ir apie kai kurias savo — tariamas ir tikras, pastarąsias žymiai perdėdamas, — literatūrines nesėkmes. Pasirodo, skaudžiai jį palietusi vysk. V. Padolskio bažnytinė *Dangaus ir žemės sūnų* pirmosios dalies kritika, kurią, Krėvės nuomone, tarsi užtvirtinusi 1949-50 metų Rašytojų draugijos premija, paskirta ne jam, o kitam autoriui. Be to, reiškė Krėvė nepasitenkinimą ir savo išeivijos knygų leidėjams. Atrodo, visa tai suglaudęs į krūvą, priėjo kraštutinės išvados, kad nei jis pats kam reikalingas, nei jo kūryba kam bejdomi. Maciūno ir mano prieštaravimai bei protestai nedaug ką tepadėdavo. Geriausiu atveju Krėvė nusišypsodavo blankiai ir tardavo: Tik jūs taip galvojat. . . — na, gal ir dar vienas kitas. . . Šiaip Krėvė nemėgo skųstis ir aimanuoti — buvo gana išdidus.

Tiesa, Krėvės nuotaiką šiek tiek kilstelėjo jo 70-ties metų sukakties proga periodikoje pasirodę straipsniai, Čikagos Lietuvių literatūros draugijos jam skirtas leidinys (*Vincas Krėvė Mickevičius: Rašytojo 70 metų sukaktis*) ir ypač jaukus minėjimas, kurį suruošė bičiuliai, kolegos ir Filadelfijos lietuvių visuomenė. Tačiau ir tai, galima sakyt, buvo tik trumpi pragiedruliai — senatvė, aišku, jo nedžiugino, tuo labiau, kad jis jau matė čia pat artėjančią pensiją, kurios ne tik nelaukė, bet ir girdėt apie ją nenorėjo.

Lyg ir apsipratęs, Krėvė ėmė kviesti mane užeit pas jį prieš paskaitas. Atėjęs dažniausiai rasdavau jį prie stalo, tik ką baigusį pasižymėti metmenis tos dienos paskaitai. Jeigu būdavo dar nebaigęs, paprašydavo palaukti. Tie apsilankymai beveik visada šitaip prasidėdavo: Tai kas gero? — paklausdavo Krėvė. (Reiškia,

politiką palikdavo nuošaly — matyt, žinojo ar bent nujautė mano pernelyg ribotą interesą šiai temai, o gal galvojo, kad aš tam aukštajam menui esu dar per šlapias.) Paskui išsiimdavo savo seną sidabrinį portsigarą ir, siūlydamas man cigaretę, šelmiškai tardavo: O aš, Astrauckai, vietoj savo šiaudų norėtau surūkyti tavo „tikrą" cigaretę. Padėkojęs jo rūkalo tuoj pat atsisakydavau, nes, kartą pabandęs, įsitikinau, jog tai iš tiesų lyg šiaudai. O Krėvė paimdavo mano cigaretę (kartais, didžiai dėkodamas, dar vieną įsidėdavo į portsigarą — juodai dienai), perlauždavo, kaip visada, pusiau ir įsikišdavo į mundštuką. Va, čia tai dūmas . . . — dumdavo pasigardžiuodamas. O, kad Krėvienė būtų žinojus šitokį jos taip rūpestingai prižiūrimo Krėvės tvirkinimą — tur būt, skaudžiai, nors ir atsiprašydama, būtų nusukus man ausį. Tiesą sakant, šiandien nesu tikras: ar Krėvė norėdavo pasišnekėti, ar tik mano cigaretę supleškinti?

Kaip ten bebūtų, naudodamasis ta proga, bandydavau išpešti iš Krėvės šį tą literatūrinio — tarsi pasipildyti jo lietuvių literatūros kursą. Kartą užklausiau, ką jis galvojąs apie išeivijos prozą, ypač naujuosius, jau čia iškilusius autorius. Atsakė, kad jis jau paseno, mažai literatūrą seka, menkai orientuojasi. Tačiau, girdi, skaitęs Andriulį (t.y. Andriušį) ir Kateliškio (!) *Užuolanką* (reiškia, *Užuovėją*) — esą, abu talentingi. (Jeigu anksčiau, Lietuvoje, Krėvė, sakoma, mėgęs neva užmiršti šiaipjau neužmirštamas pavardes, — kaip ten tas vadinasi. . . na, tasai, kurs *Hamletą* parašė? — tai dabar jis jau iš tiesų ėmė gana dažnai pamiršti arba painioti pavardes, knygų antraštes, įvykius bei datas.) Kitą kartą klustelėjau apie jaunuosius išeivijos poetus — Nyką-Niliūną, Nagį, Bradūną. . . Girdėjau, sako Krėvė, bet kad aš poezija išvis niekad per daug

nesidomėjau. . . Betgi, profesoriau, bandau neatleisti, juk ir jūs jaunystėje eilėraščius rašęs. . . Tai, jaunystėje. . . — numojo ranka. Kiekvienas poezija pradeda, o kai surimtėja, imasi rimtų žanrų — dramos ir prozos. Pagaliau sykį įsidrąsinęs ėmiau ir paklausiau: Kaip sekas kūryba? Ką šiuo metu rašote? Pasižiūrėjo Krėvė į mane, palūkėjo ir numykė: Šį bei tą — nieko gero. . . Vėl luktelėjęs, pridūrė kuone nostalgiškai: Seniai jau apie Vytautą Didįjį galvoju. . . Dramą? — klausiu. Taigi, dramą — norėtau, kad, šalia *Dangaus ir žemės sūnų*, tai būtų paskutinis mano veikalas. Šokau džiaugtis, užtikrinti, kad jis dar ne vieną veikalą parašysiąs, tačiau Krėvė nutraukė: Tik vargu ar jau kas beišeis. . . Senatvė. Anksčiau rašydavau širdimi, o dabar, — stuktelėjo Krėvė pirštu sau į kaktą, — galva. Gal ir pats, Astrauckai, patirsi skirtumą. Ir baigė pokalbį.*

Kartą po paskaitos Krėvė paprašė mane pasilikti. Studentams išėjus, padavė krūvą rankraštinių lapų ir sako: Ar negalėtum mašinėle perrašyti? Spauda prašo, — gal ir reikėtų nusiųsti. (Rodos, paminėjo ir kas prašė.) Ir dar, regis, kažkaip pasiaiškino, kodėl pats negalįs perrašyti. Grįžęs namo, mečiau visas studijas bei darbus, sėdau prie rašomosios mašinėlės ir atsiverčiau rankraštį. Žiūriu — *Dangaus ir žemės sūnų* antrosios dalies ištrauka. O pavartęs nustebau — kai kur kyšojo rašybos ir skyrybos netikslumai, teksto nevienodumai, vienur kitur slaviški sintaksiniai deriniai. Nustebau ir išsigandau — juk turėjau, rankraštį perrašydamas, su visu tuo vienaip ar kitaip susitvarkyti. Rašyba buvo ne bėda, kiek painiau — su vienu kitu skirtuku, o dar blogiau su nevienodumais ir ypač su tomis sin-

* Deja, Krėvės rankraštiniam palikime nerasta tos dramos nei ženklo. Tikriausiai, jos nei nepradėjo.

taksinėmis svetimybėmis. Tad pasidėjau šalimais jau išspausdintą pirmąją *Dangaus ir žemės sūnų* dalį ir klioviausi ten užtiktais analogiškais atvejais. Vargais negalais susidorojęs su tekstu ir jį perrašęs, įteikiau Krėvei. Jis tik čiupt man iš rankų, šmakšt į portfeliuką, ačiū — ir atsisveikino. O aš likau neramus: kas bus, ką Krėvė pagalvos ir, ko gero, man pasakys, jeigu kas nors jam nepatiks, jeigu kai ką nutaisiau nuo koto? Kitą dieną, pamatęs Krėvę ateinantį koridoriumi, buvau kuone besprunkąs lauk. Tačiau jis priėjo, dar kartą padėkojo ir pridūrė, jog perrašytąjį tekstą jau išsiuntęs. Atsidusau, beveik pasipūčiau — Krėvė aprobavo mano „redaktorystę".*

III

Būdinga, kad Krėvė, šiaip labai mėgęs papolitikuoti privačiai, niekad neliesdavo politikos savo paskaitose, net jeigu, atrodo, ir atsirasdavo proga. Išskyrus vieną atvejį.

Į rusų kalbos kursą atėjo laisvu klausytoju kažkoks amerikietis dailininkas, vietinės meno mokyklos dėstytojas. Tuoj pat visiems iškilmingai pareiškė, kad jo tėvai esą Rusijos žydai, o jis, prieš važiuodamas viešnagėn į Sovietų Sąjungą, norįs šiek tiek atgaivinti savo blėstantį rusų kalbos meistriškumą. Netrukus paaiškėjo, kad jo esama smarkaus vyro — ne tik pažiūromis, bet

* Šiandien, žvelgiant iš perspektyvos ir jau turėjus progos susipažinti su eilės kitų mūsų rašto žmonių rankraščiais, tenka stebėtis kaip tik priešingai. Pasirodo, Krėvė, nors baigęs nelietuvišką mokyklą, išėjęs aukštuosius mokslus svetur ir literatūriškai subrendęs svetimoje raštijoje, kur kas geriau orientavosi mūsų rašyboje ir skyryboje, negu dažnas žymiai jaunesnis, savas mokyklas ir universitetus baigęs rašytojas. Šiaip Krėvė savo rankraščius, paprastai, duodavęs peržvelgti kalbininkui Pranui Skardžiui.

ir liežuviu. Reiškėsi kurse daugiau, negu reikia, ir narsiai klostė, — gana gera rusų kalba, — savo kartais labai abejotiną išmintį. Pagaliau kartą, nutvėręs kažkokią progą, ėmė dėstyti apie menininko kūrybines laisves Sovietų Sąjungoje, kurių, girdi, mes čia, Amerikoje, turėtume pavydėti. Krėvė klausės, klausės ir pagaliau neištvėrė: Jūs, izvinite (atleiskit), niekus plepate. Ten, toli gražu, nėra taip, kaip čia mums suokiate. Regis, propagandos nuo tikrovės neskiriat. Aš, meždu pročim (tarp kitko), tuos reikaluos turiu šiokios tokios patirties. Mūsų dailininkas neketino pasiduoti — griebėsi kažkokių argumentų. Tačiau Krėvė, jau rimtai perpykęs ir metęs mandagumo daugiskaitą, kaip kirviu nukirto: Dovolno! (Gana!) Kai nuvažiuosi, pats pamatysi, jeigu akis turi. O čia rusų kalbos pamoka — ne propagandos lekcija. Po šio disputo tasai menininkas daugiau nepasirodė.

Panašus, nors ir ne toks drastiškas nuotykis, taip pat susijęs su studentais, nutiko ir už universiteto ribų. Vienas kolega, žymiai už mus vyresnis amerikiečių armijos majoras, ypač domėjęsis slavų kulinarijos plonybėmis (vėliau ir jo disertacija kažkuo siejosi su šiuo menu), pasikvietė pas save Krėvę ir kurso kolegas atšvęsti pasibaigus mokslo metus. Nuvažiavom. Graži priemiesčio aplinka, ištaigingi palociai, o stalas majoro ponios rūpesčiu gėrybėmis lūžta. Susėdom. Staiga nei iš šio, nei iš to, tarsi pro šimtus garsiakalbių, trenkė Raudonosios armijos choras — „Ot kraja do kraja. . ." Reiškia, mūsų majorui ir muzikinė kultūra nesvetima, kuria jis nutarė ir savo svečius palinksminti. Žiūriu, Krėvė net pastiro. Paskui, tarsi apdujęs, apsidairė, lyg bandydamas susigaudyti, kur esąs ir kas čia dedasi. Pagaliau atsigavo, timptelėjo mane už rankovės ir prabilo lietuviškai — garsiai, tartum norėdamas perrėkti

visą armijos chorą: Na, ir pataikėm. Aš tų dainuškų esu prisiklausęs iki valiai. Važiuojam, Astrauckai, namo, — ir jau kyla nuo sofos. Taigi, pagalvojau, važiuok, kad kytras — nesu motorizuotas, atvežė mus kolega, kuris, žiūriu, įsikibęs vodkos čerką, visai gerai jaučiasi, dainos taktą koja muša, o puota vos prasidėjo. . . Be to, čia kažkokie tolimi priemiesčiai, nežinomos parapijos. . . Gal, sakau, kiek pakentėkim, profesoriau, o aš pamėginsiu reikalus aptvarkyti. Priėjau prie pakiliai nusiteikusio šeimininko ir, ieškodamas žodžio, neramiai žvilgčiodamas į Krėvę, bandau: Žinai, majore, ta muzika. . . O jis, tarsi supratęs padėtį: Per garsi? Tuoj pat prislopinsiu. Taip tai taip, sakau, grabaliodamasis diplomatijos, bet ir ne visai taip. . . — jeigu jau tikrai reikia, tai gal kartais šį tą lyriškesnio. . . Majoras kuone sumušė kulnais, ir netrukus pasipylė lyriškos melodijos — tas pats armijos choras. Krėvė šiek tiek aprimo, tačiau liko be nuotaikos, lyg musę kandęs, ir nuolat teiravosi, ar jau negalim pakrutėt namo. Pagaliau, nutvėręs pirmąją pasitaikiusią progą ir didžiai apgailestaudami, išdulkėjom, vežami kito kolegos. Tarsi ištrūkęs iš nelaisvės namų, Krėvė pakeliui visą laiką, nekreipdamas jokio dėmesio į mudviejų vairuotoją, lietuviškai vienu ilgu monologu dėstė man apie amerikiečių ir Amerikos naivumą bei politinio išprusimo stoką — pradedant grioviakasiu ir baigiant prezidentu. Girdi, kokie majorai, tokie ir generolai. Lengva, labai lengva įsivaizduoti, kas Ameriką ištiks, kai žūtbūtinėj kovoj atsidurs. . .

Apskritai tariant, Krėvė, kaip ir ne vienas senosios kartos pokario emigrantas intelektualas, apie amerikiečius ir Ameriką buvo gana menkos nuomonės. Remdamasis apriorine pažiūra, jis, galima sakyt, šventai tikėjo, kad Amerika — tai tik materijos, technikos ir pinigo

kraštas. Žodžiu, tikra Mamonos karalystė. Tiesa, jis pripažino, oficialiomis progomis net gyrė, įvairias laisves, ypač politinę, bet ir tai su rezervu: girdi, tie amerikiečiai, visko pertekę, dažnai tiesiog nežino, nei ką turi, nei ko nori. Nors ir išgyvenęs Amerikoje septynerius metus, šių pažiūrų Krėvė tebesilaikė iki mirties, — kai kurios, atrodo, net sutvirtėjo. Svetima jam liko aplinka, papročiai ir tvarka, kurios pakeisti, aišku, jis negalėjo, o prisitaikyt nei neketino, nes nenorėjo. Tiesa, bandė pramokti angliškai. Atrodo, kurį laiką dėjo nemaža pastangų, — jo užrašų knygutėse prisirašyta aibės angliškų žodžių su lietuviškais (o kartais rusiškais) atitikmenimis. Tačiau amžius, lietuvių ir slavų kalbų atokumas anglų kalbai jam buvo nenugalimos kliūtys. Bent kalbėti angliškai jis taip ir nepramoko. Užsidaręs į savo kiautą, Krėvė ironizuodamas kritikavo, su pagrindu ir be pagrindo, įvairius amerikinius reiškinius, dažnai kovėsi tarsi su vėjo malūnais, kartais įsibėgėdamas iki linksmų kuriozų. Pavyzdžiui, kartą įtikinėjo, jog Amerikoje nesą gydytojų su aukštuoju mokslu — tiktai kažkokie felčeriai ir fušeriai. Įrodymas? Gydytojavimo čia moko ne medicinos f a k u l t e t a i, bet „medical s c h o o l s".

Deja, ne kiekvienas amerikinio gyvenimo atvejis liko tik atokus ar abstraktus kritikos objektas. Kai kurie tiesiogiai — ir skaudžiai — palietė patį Krėvę ir jo gyvenimą. Bene skaudžiausia jam buvusi priverstinė pensija. Krėvei, europiečiui profesoriui, buvo visiškai nesuprantama, tiesiog pasityčiojimas, kad jis, sulaukęs universiteto biurokratų nustatytos amžiaus ribos, turįs išeiti į pensiją, nors sakėsi esąs pajėgus ir norėjo toliau profesoriauti. Nepasiduodamas, vos tik tapęs pensininku, Krėvė, — kaip vėliau paaiškėjo iš jo archyvo, — ieškojo laiškais per pažįstamus vietos kituose universitetuose. Aišku, pastangos liko bergždžios.

Viena bėda — ne bėda. Vis dažniau ėmė braškėti Krėvės sveikata. O lyg piktoms patyčioms, besisvečiuodamas kartą pas Maciūnus, žengė jis nuo antrojo aukšto, tarsi nebūtų laiptų, ir nusirito kamuoliu palaiptėn. Visi žado netekom. Bet jis pakilo lyg niekur nieko ir apsidairęs atsiprašė. Atrodė, ypatingo susižeidimo nebūta — tik skruostas, rodos, kiek pamėlynavo. Tačiau po to regėjimas apsilpo, — Krėvė ėmė nešioti kažkokius tamsius, didžiulius akinius. Jis darėsi vienišesnis, uždaresnis, grimzdo į vis didėjantį pesimizmą: girdi, niekam aš daugiau nereikalingas, o gyvenu jau nebe savo amžių — kažkieno metus vagiu.

Maždaug tuo metu Krėvės išsikėlė iš triukšmingo didmiesčio, iš akivaizdžiai smunkančios ir chuliganėjančios jo dalies, į priemiesčius — pas dukrą Aldoną ir žentą Vytautą Mošinskius. Kartais ten sutikdavau Krėvę, dūlinėjantį po pievą, bandantį išrauti išsikerojusią pienę. Tačiau sunkiai jam sekdavosi įveikti tą didįjį čionykštės sodininkystės siaubą. Šiaip atrodė, kad Krėvė ten šiek tiek atsigavo — nuošali, medžiuose ir dekoratyviniuose krūmuose paskendusi vieta, rami aplinka. Tačiau, kaip teko patirti, laimingas jis ir ten nebuvo — jautėsi, kaip sakė, tarsi karšiantis kampininkas.

Jau anksčiau susitikimai užkandinėje ėmė retėti, o dabar visai nutrūko. Jos savininkas, savo senų laikų mokytojo daugiau nebeišvysdamas, manęs teiraudavosi: A kak gospodin professor? . . Ką gero aš galėjau jam pasakyti?

Ir štai vieną ankstyvą rytą suskambo mano telefonas: Krėvės nebėra — mirė prieš keletą valandų. Pradžioj, pašokus iš miegų, sunku buvo suvokti šios žinios esmę. Tačiau netrukus suėmė toks graudumas, kokį retai kada teko patirti. O kai laidotuvių valandą poetas Aistis įsirėmė koja į kapų duobės grumstą ir, visas

drebėdamas, dar graudesniu balsu, negu jam buvo įprasta, prabilo apie „atsivėrusias žemės įsčias", pasidarė, apsidairius po svetimą aplinką, taip nejauku, kad, rodos, tik bėk, žmogau, užspringęs iš kapų ir niekad nebegrįžk.

* * *

Dar ir šiandien, po dvidešimties ir trejų metų, kai kartais aplankai Krėvės kapą arba, važiuodamas pro kapines, nejučiom žvilgteri jo linkui (pro didžiuosius vartus iš tolo matosi antkapis), negali atsikratyti įkyrios minties, kodėl viskas taip netikusiai susiklostė.

Jau seniai nebėra tos užkandinės, kurioje Krėvė, gnybdamas dešrelę, svarstė mūsų tautos ir visos žmonijos bėdas ir ateitį, — jos vietoj riogso didžiuliai studentų bendrabučiai. Nei ženklo nebeliko ir to namiūkščio, kuriame dėstė Krėvė. Kur būta gatvės, kuria po jo kabineto langais dundėdavo tramvajus ir kuriuo jis skubėdavo namo, šiandien žaliuoja pieva. O ten, priemiesčiuose, kur Krėvė gyveno paskutiniuosius savo metus, kur jis rūsčiai rovė piktžolę, o jį mirtis nurovė, gyvena kažkokia amerikiečių šeima. Viskas dar daugiau paskendę žalumynuose, tik kelios pušys iškirsta — lyg toji Grainio liepa. . .

1977

ALBINO ELSKAUS VITRAŽAI

Šių metų pavasarį nuo sausio iki balandžio mėnesio New Yorke, The Museum of Contemporary Crafts patalpose, vyko paroda „New Stained Glass — 10 Americans". Time *žurnalo meno kritikas kovo 13 d. su nusistebėjimu rašo, jog išstatyti darbai aiškiai liudija, kad ši meno šaka dar nemirusi — priešingai, esanti nelauktai suklestėjusi. Lyg vitražas būtų koks retas paukštis, jau pasmerktas mirčiai. Ir tikrai, šioje parodoje įprastinių vitražų nebėra. Vitražas atitrūko nuo taip svarios ir slegiančios istorinės paskirties, ir medžiaga — stiklas išsilaisvino jaunų kūrėjų rankose ir tapo šviežia išraiškos priemone.*

Albinas Elskus yra vyriausias šios parodos dalyvis, nors pats dar ką tik peržengęs 50-tuosius metus. Iš mažos jo bendraamžių vitražistų saujelės šiame krašte retas kuris sugebėjo išsilaikyti net pritaikomo meno rėmuose. Techniškų inovacijų netrūko, bet kadangi šioje meno srityje techniškas darbo realizavimas yra lėta paskirų įvykių procesija, vitražas yra itin nedėkingas spontaniškiems kūrybos polėkiams puoselėti. Nepaisant tų sunkumų, Albinas Elskus atkakliai dirbo vitražus ir tyliai brendo kaip meninkas. Matyt, specifinė vitražų meno disciplina bei darbo išpildymo ritmas atitiko jo prigimčiai, nes, sykį apvaldęs techniką ir intymiai pažinęs medžiagą, jis buvo pilnai pasiruošęs peržengti komercinio meno ribas ir vitraže reikštis kūrybiškai.

Dabartiniuose jo darbuose medžiaga, išpildymo technika ir tematika susilieja į vientisą kūrinį, o tam, kad pasiektų tokią išraiškos priemonių ir tematikos sintezę, Elskui reikėjo vystytis griežtose medžiagos galimybių ribose.

Vitražas susideda iš stiklo gabalų. Linija vitraže gimsta jų tarpe, drauge su švino juostele, kuri tuos paskirus gabalus suriša. Ši švino linija vaizduoja kompozicinio piešinio struktūrą, taip, kad stiklo supjaustymas bei gabalo skalė iš anksto nustato visų elementų vietas ir juos organiškai įriša į kūrinio visumą.

Stiklas yra vitražo žaliava ir stiklo spalva, permatomumas bei tekstūra yra trys šios medžiagos savybės, kurias galima paskirai naudoti. Elskaus ankstyvuose darbuose spalva turėjo pirmumą ir spalvinis sprendimas dominavo vitražuose. Stiklo permatomumas buvo savaime suprantama medžiagos savybė, o tekstūra buvo naudojama kūriniui paįvairinti, įspūdžiui sustiprinti.

Dabar spalva jau nebeturi pirmaeilio vaidmens, o yra tik viena iš medžiagos savybių, tiek pat svarbi, kaip ir kitos. Šiandien Elskus spalvą mato kaip energijos manifestaciją ir, jo žodžiais tariant, „su ja švaistytis negalima". Tai paaiškina, kodėl jo spalvos taip santūrios, kodėl jo darbuose mažas intensyvios spalvos stiklas dažniausiai yra apsuptas spalvų užuominomis, kurių dusli tonacija bei prislopintas spalvinis kontrastas kartu pabrėžia ir išryškina tą vienišą spalvinį pasireiškimą. Taip tikslingai naudojama spalva žiūrovą veikia kaip magnetas, centralizuoja žvilgsnį ir visą kūrinio kompoziciją.

Spalvomis ir linijų perspektyva Elskus vitraže išgauna gilumą ir tolį. Struktūrinis piešinys nusako objekto poziciją vitražo visumoj, o spalvų santykis bei gradacija gramzdina tą objektą gilyn ar stumia jį į priekį ir nustato jo padėtį erdvėje. Ir taip, spalvų bei linijų dėka, stiklo plokštumoje nupieštas obuolys ar rožė atsiduria dailininko sukurtoje erdvėje — ar prieky, ar užpakaly stiklo paviršiaus, ar ant pačios stiklo plokštės.

Pats stiklas užima fizinę vietą ir, iš žiūrovo taško žiūrint, dalina erdvę į „anapus" ir „šiapus" stiklo. Kadangi medžiaga yra permatoma, ji neskaldo regimą erdvę, bet sukuria dinamiškos erdvės įspūdį, įneša judėjimą iš ten į čia, arba iš čia į ten. Renesanso meistrai šią stiklo savybę buvo išvystę iki metafizinio intensyvumo, ir toks dinamiškas erdvės vaizdavimas yra įmanomas tik vitraže ir nepakartotinas kitoj medžiagoj. Stiklo permatomumas turi dar ir kitą, tiek pat svarbų vaidmenį — objektas, nupieštas skaidriame stikle, įsijungia į aplinką, kuri persimato; tuo būdu dailininko įneštas elementas (Elskaus obuolys ar rožė) tampa esamos aplinkos dalimi. Šias stiklo ypatybes Elskus yra gerai apvaldęs ir yra sukūręs eilę darbų, skirtų vitražinės erdvės studijai.

Stiklas yra sustingęs skystis. Jei gamintas rankomis, kiekviena dalelė yra nepakartotinas įvykis — joje išlikę visi gaminimo bei stingimo pėdsakai, ir įšalusios oro pūslelės ir subėgimai nusako tekėjimo kryptį, greitį ir masės tirštumą. Stiklo tekstūra susideda iš tų pėdsakų, ir mažiausias šviesos pasikeitimas kaskart iš naujo liudija apie įvykius, kurių pasėkoje plokštė formavosi. Elskus tekstūrą naudoja su tuo pačiu atidumu, kaip spalvą ir permatomumą. Išskyręs ypatingesnius jos pasireiškimus, jis paskiriems stiklo gabalams suteikia savitą gyvastį, vienur įnešdamas judėjimą, kitur ramybę. Tuo būdu detalė ar fonas įgauna dinamišką išraišką arba tylos rimtį, ir statiškas obuolio piešinys atsiranda verpete, o rožės atsiskleidimas atrodo gyvesnis, kai ją supa ramybė.

Stiklo skaidrumas yra kontroliuojamas ir uždėtu dažu, kuris sustabdo spindulius ir reguliuoja šviesos kiekį, krentantį per stiklą. Vitraže piešimas ant stiklo paviršiaus yra įneštas priedas, pagalbinė išraiškos priemonė, kurioje išlieka dailininko prisilietimas.

Piešinys yra tarpininkas tarp stiklo ir kūrėjo ir įgalina intymų kūrybinį dialogą su medžiaga. Su piešiniu Elskus suasmenina stiklą, ir piešinys yra dabar jo pagrindinė išraiškos priemonė bei kūrybos esmė. Medžiagos savybės, jo taip giliai perprastos, lieka pagalbinėmis, nes su jomis jis išryškina savo prisilietimo intenciją. Tad nenuostabu, kad piešinyje atsiskleidžia Elskaus individualumas bei jo specifiniai gabumai.

Albinas Elskus yra sąmoningai apsiribojęs keliais motyvais. Šiuo metu pamėgęs obuolį ir rožę, jis sistemingai gilinasi į jų nuolat kintantį santykį ne tik su žiūrovu, bet ir su aplinka. Jam pasaulis tai dinamiškų įvykių raida, kurioje nėra nieko statiško. Tiek obuolys, tiek rožė, dailininko iškelti iš jiems įprastos aplinkos, tampa izoliuoti įvykiai, kuriuose slypi įvairios jų apraiškos būsenos. Todėl jo darbuose šie objektai yra naudojami pakartotinai, vaizduojami iš kelių pusių ir įvairiuose stoviuose, norint nusakyti daugiau nei vieną jų būsenos savybę. Tame pačiame darbe rasime obuolį nupieštą iš šono ir iš viršaus, dažnai skeltą pusiau, ar supjaustytą į dalis, su apnuogintomis sėklomis ir šerdimi. Kitame darbe, besigilindamas į paties obuolio atsiradimą, jis pradeda su bite, įneša obels žiedą ir tik vėliau žiūrovo akis randa jau išnokusį obuolį. Jo objektai nėra simboliai, bet savaimingos ir išbaigtos formos, nereikalingos asmeniškos interpretacijos ar jausminių asociacijų. Elskus žiūrovui pristato jau įvykusį gamtos reiškinį ir realistiškai perduoda jo regimas formas, papildydamas jų turinį kitomis, jam vienam būdingomis, apraiškomis.

Toks daugialypis ir realistinis objekto pristatymas, visada glaudžiai susietas su medžiagos savybėmis, rodo, kaip viena išgvildenta mintis vedė į kitą, reikalaudama vis tikslesnių formalinių bei techninių sprendimų. Albino Elskaus darbuose jaučiasi gyvas kūrybinis užsiangažavimas, glaudžiai sutapęs su jo asmeniškų augimu. Jo darbas ir jo gyvenimas, atrodo, suplaukė į vientisą nuolat besivystančių įvykių raidą, ir čia įsiprasmina jo pastangos bei laimėjimai. Čia prasideda ir jo tikroji kūrybinė kelionė.

Aleksandra Kašubienė

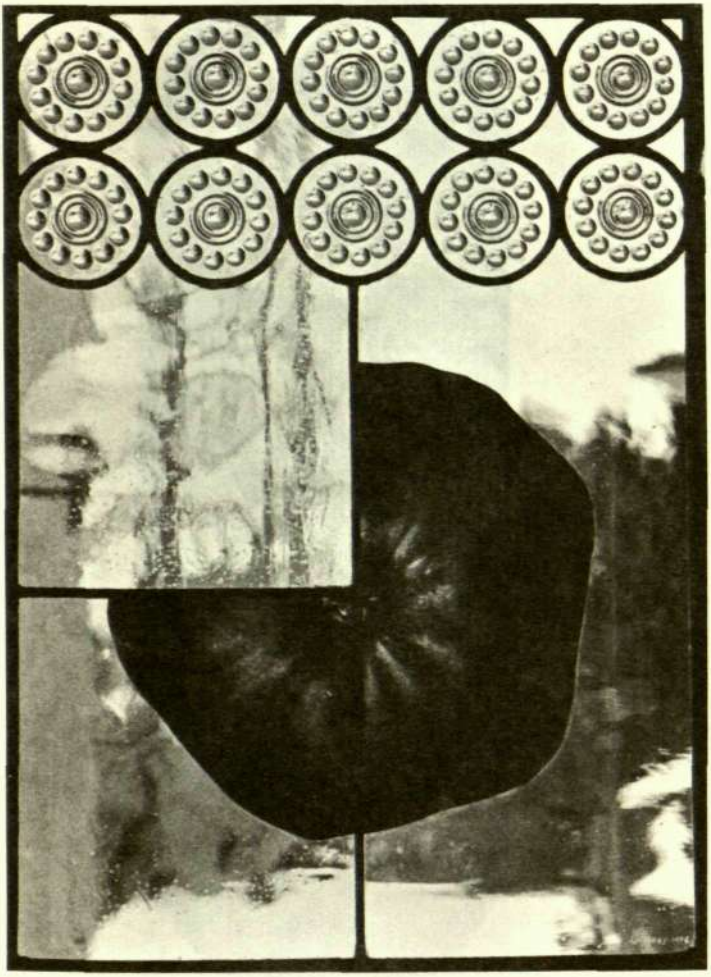

„Žalias obuolys", vitražas, 43 x 58 cm Privatus rinkinys, Beverly Hills, Calif.

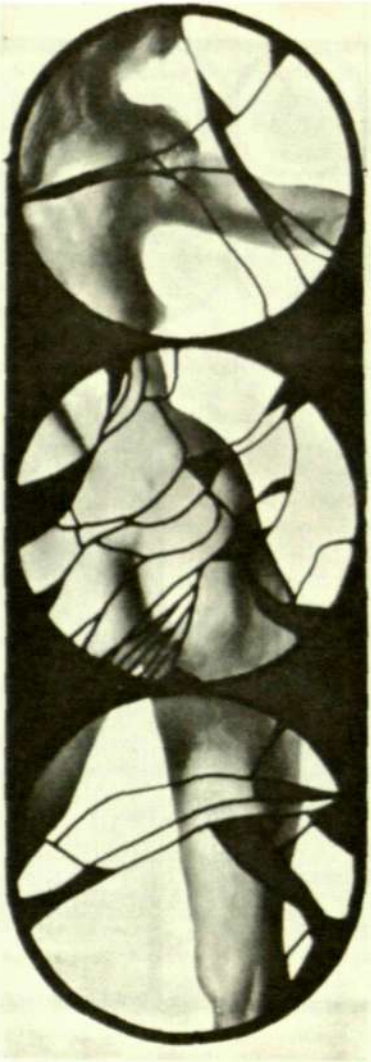

„Moters aktas", 1976, vitražas, 38 x 109 cm

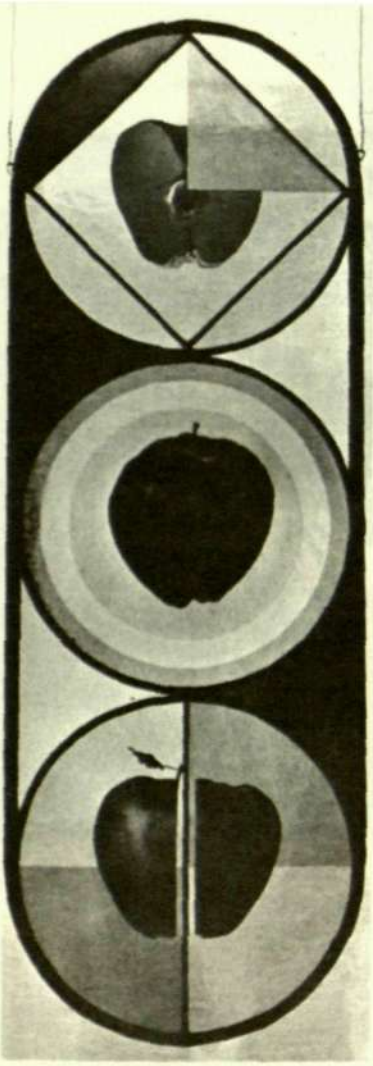

„Trys obuoliai", 1976, vitražas, 38 x 109 cm Corning Museum of Glass rinkinys.

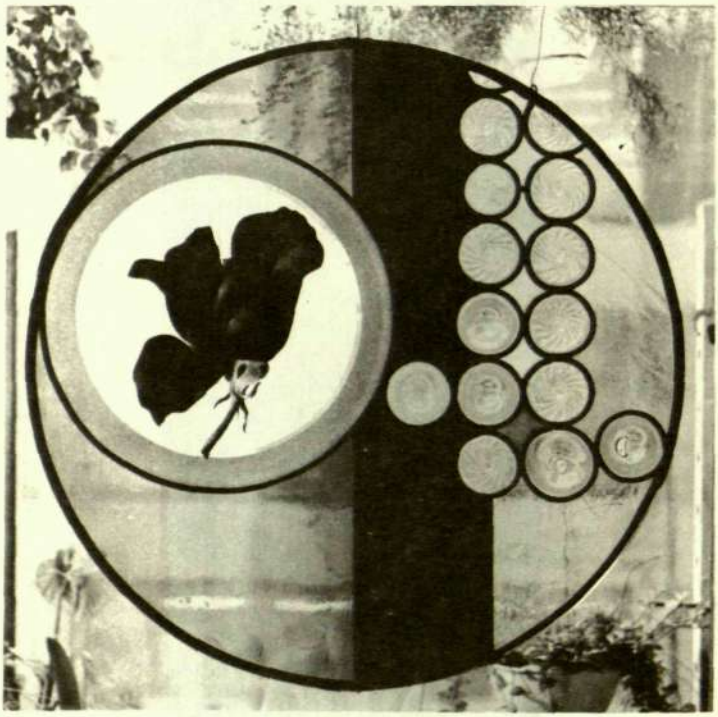

„Rožės langas Nr. 3“, 1977, vitražas, 76 cm diam.

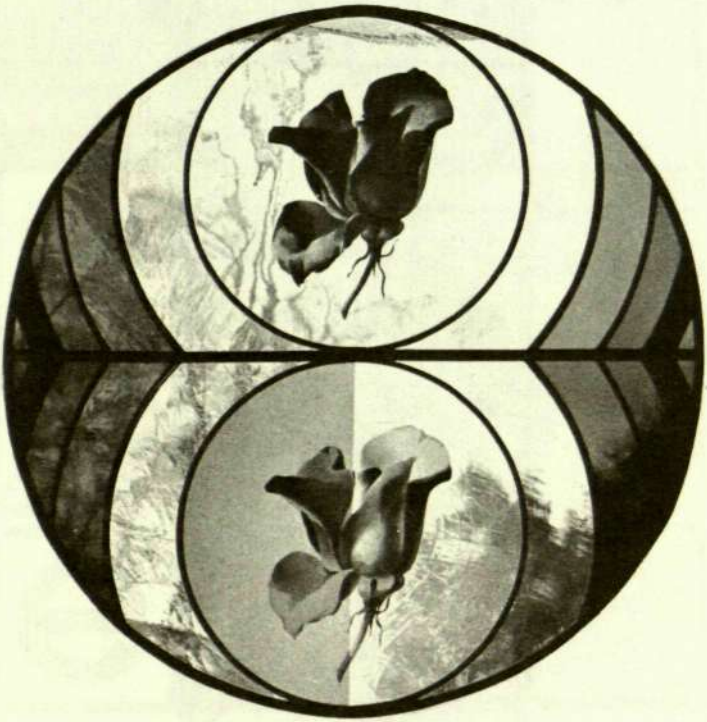

„Rožės langas Nr. 1“, 1976, vitražas, 83 cm diam.

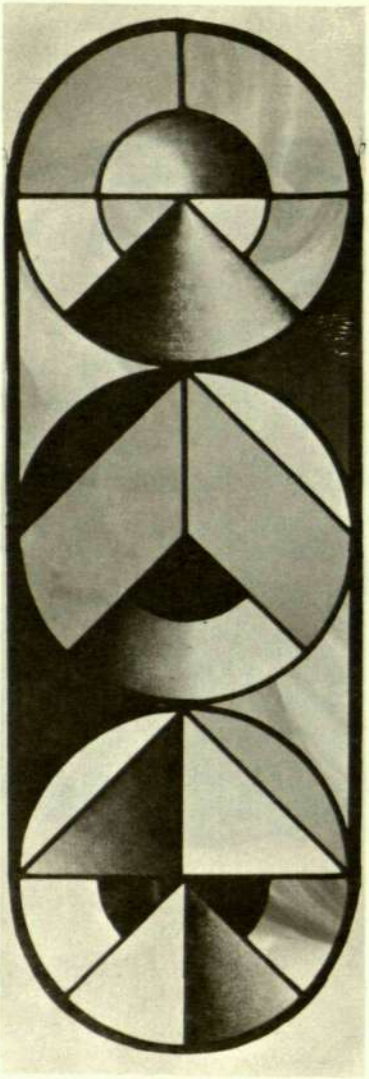

„Aukštyn", 1976, vitražas, 38 x 109 cm

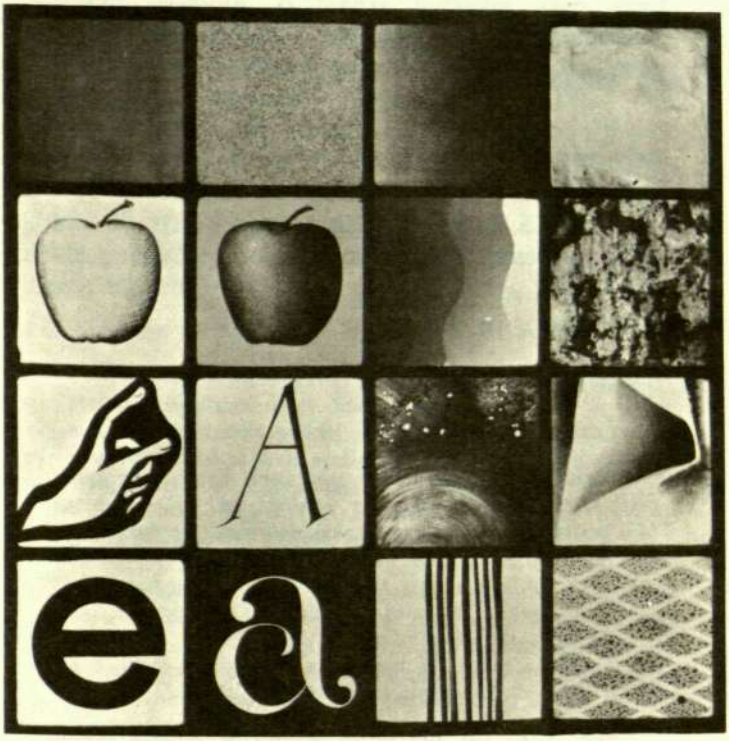

„Pavyzdys", 1974, vitražas, 50 x 50 cm

AUŠRINĖ IR LAIMA III *(1)*

Gyvenimo ir mirties, likimo ir laimės samprata lietuvių mitologijoje

A. J. GREIMAS

II. LAIMA

II-1. LAIMA IR ŽMOGUS

1. ŽMOGAUS LIKIMAS

1-1. *Laimės lemia*

> Buvo vienas ukininkas, jam vieną naktį gimė sunus. Ale kaip senovėj visur *laimės* valkiodavosi, tai budavo tankei po langu girdi kalbant, kokią *dalį* sunus ar duktė turės, tai jau buvo tokia mada klausyt po langu. Tep kaip tik gimė jo sunus, tai jis ir klauso; atėjo *trys moteriškės* ir teip kalba:
>
> Viena sako: „tas vaiks augs didelis ir bus turtingas,"
>
> o kita sako: „jis mirs mažas,"
>
> o trečia sako: „jis bus gyvas iki dvylikos metų, o kad jam sukaks dvylika metų, tai jį Perkunas užmuš.*(2)*

Pagal tokį tai maždaug scenarijų laimės lemia, lietuvių įsivaizdavimu, naujagimio likimą. Variantų įnešami skirtumai nėra ypatingai reikšmingi: laimių lėmimą kartais nugirsta tėvas, bet dažniausiai — motina ir pribuvėja arba, ypatingais atvejais, kieme ar kluone apsinakvojęs pakeleivis, kuris tuo pačiu tampa susietas su kūdikio likimu*(3)*. Paprastai, po langu apsistojusios, vaiko likimą apšneka trys moteriškės, ir tik retais atvejais viena *Laimė* nulemia jo gyvenimą*(4)*.

Erdvės parinkimas šiai pranašavimo scenai normalus, stereotipinis: namo siena vaizduoja *ribą* tarp dviejų skirtingų pasaulių, o langas tarnauja kaip *anga*, atžyminti mitinę, šiuo atveju, vienašalę komunikaciją: nakties gūdumoje — pažymėtina, kad vaikai mitologiniuose pasakojimuose gimsta tiktai nakčia — išgirstas kalbėjimas ar šauksmas yra vienašalis, į jį niekad „nereikia atsiliepti iš vidaus, bo sako, kad šaukianti *liga* ar *laumė*, ar *nesčėstis* ar *dvasia* iš kapinių kokia"*(5)*. Užtat ir mūsų atveju vien tik iš trijų moteriškių pasikalbėjimo turinio galima suprasti, „kad tai laimių būta"*(6)*.

1-2. *Laima lemia*

(Biednas žmogus girioje paklysta. Pamato žiburėlį, įėjęs atranda vieną moteriškę). Stalas aprėdytas gėrimais ir valgymais ir patalynėms puikiai išrėdytos lovos ir viskas pazarniai. Moteriškė paguldė svečią kokioj jis nesitikėjo savo amžy lovoj. Girdžia — naktį dūzgia ing langą ir šaukia:

— *Laima, Laima,* šimts užgimė, šimts numirė — po sūdu jau Dievo. Ale kur užgimė, kaip jiems gyvent?

Laima sako:

— Kad anų stalas teip apkrautas valgymais ir gėrimais būtų ir ant tokios lovos gulėtų, kaip mano svečis šią nakt guli. . . . . Ir antrą naktį apnakvino. Pareina jis vakare ing trobą — stalas tuščias, nieko nėr, nei duonos trupinėlio, lovos plikos lentos, nė jokios patalynės nėr. Ir jį paguldė ant plikų lentų.

(Kartojasi ta pati scena su klausimu palangėje ir Laimos panašiu ir atvirkščiu atsakymu. Biednasis ima „vanoti" Laimą):

— Teip tu, bestija, *užlėmei* man tokį vargingą gyvenimą*(7)*

Šis antrasis scenarijus skiriasi nuo pirmojo tuo, kad vietoje *trijų laimių*, lemiančių individualų žmogaus likimą, jame pasirodo viena *Laima*, nusprendžianti žmonijos, paskirstytos į atskiras gimimo klases, lem-

tį. Veiksmo vietos pakeitimas irgi reikšmingas: tuo tarpu kai trys laimės „valkiojasi" po žmogiškąjį pasaulį ir komunikuoja su juo pagal kanoniškai nustatytas taisykles, žmogus į Laimos pasaulį patenka atsitiktinai, „paklydęs", ir tampa liudininku įvykių, kurie jo tiesiogiai neliečia. Laimos gyvenvietė — girios tankumyne žiburiuojanti trobelė — tai plačiai žinomas degraduotos mitologijos stereotipas: giria — tai ne-žmogiškas, ne-kultūrinis pasaulis, kuriame galima užtikti utopines vietoves ir tenai sutikti senoviškas mitines būtybes: Raganą, Laumę, Vėją dažnai net ir „pustelninko" rolėje Senelį Dievą. Tos vienišos trobelės girioje — tai nelyginant nuskurusio, išdraskyto senobinio panteono karikatūriniai likučiai.

Šio scenarijaus variantai skiriasi vienas nuo kito tiktai figūratyvinių priemonių panaudojimu: vietoje užklydusio svečio prabangaus ar skurdaus priėmimo, galima įsivaizduoti, pavyzdžiui, pačią *Laimą*, kas naktį keičiančią savo rūbus ar išvaizdą ir tuo persirengimu išreiškiančią likimo kaitaliojimąsi*(8)*. Vietoje vienos Laimos, galima išskirti ir variantą, kuriame į į tą pačią trobelę kas valandą įeina vis kitaip — tai vargingai, tai vidutiniškai, tai puošniai — apsirėdžiusios *kelios laimės* ir atsakinėja į už lango girdimo balso statomus klausimus: tai natūrali abiejų scenarijų sumaišymo tendencija*(9)*.

1-3. *Viena Laima ar trys laimos?*

Šių dviejų scenarijų sugretinimas, nepaisant lėmimo procedūrų panašumo ir lėmimo turinio tapatumo — juos teks atskirai ir kiek išsamiau panagrinėti — , neabejotinai iškelia gana keblų klausimą: kaip gi iš tiesų yra, ar lietuvių mitologijoje abstrakti likimo sąvoka atstovaujama, figūratyviniame plane, vienos dievaitės *Laimos* ar trijų deivių — *laimų*?

Laimos byla atrodo solidi: pradedant nuo XVII a. pabaigoje Praetorijaus minimos *Laimelės* (= *Leumele*), dauguma XVIII a. žodynų (Brodowski, Ruhig, Mielcke)*(10)* liudija likimo — ar gimimo — dievaitės *Laimos* — ar *Laimės* — buvimą. *Laima* yra tad tiek istorinių šaltinių, tiek ir tautosakos duomenų patvirtinta mitologinė būtybė. Trijų laimų byla šia prasme žymiai silpnesnė: jų buvimas remiasi tiktai XIX-o a. etnografiniais duomenimis. Tačiau likimo deivių trejybinę formą palaiko palyginamoji indoeuropiečių mitologija: lietuviškosios *laimės* atitinka trims skandinavų *nornoms*, graikų *moiroms*, romėnų *parkoms*. J. Balys, patiekęs abiejų šalių argumentus, nors ir griežtai nepasisakydamas, atrodo, yra linkęs palaikyti *vienos* Laimos pretenzijas*(11)*.

Atsisakydami būti įsprausti į šios „ar. . . ar" dilemos rėmus, norėtume pasirinkti kitą, nemažiau įmanomą „ir. . .ir" hipotezę: paralelus vienos dievaitės Laimos ir trijų deivių laimų buvimas mums anaiptol neatrodo nesuderinamas. Ši Laimos ir laimų koegzistencijos struktūra, atvirkščiai, tiktai primena pirmoje šio rašinio dalyje sutiktą *Aušrinės* ir jos trijų seserų situaciją. Panašiai kaip Aušrinė, viso pasaulio karalienė, yra feodaliniu būdu pavedusi dalį žemės valdyti savo seserims, taip ir *Laima*, vien iš paviršutinio mūsų dviejų scenarijų palyginimo, atrodo kaip hierarchiškai aukštesnė būtybė, kurios bendruosius sprendimus, liečiančius ištisas naujagimių klases, konkrečiai apskelbia, nulemdamos kiekvieno žmogaus likimą, gimdyvės namus aplankančios trys laimės.

Reikia pripažinti tačiau, kad trijų laimių konfigūracijos galutinis įtvirtinimas susietas su sunkia, atskirų studijų reikalaujančia, aiškios ribos tarp *laimių* ir *laumių* nustatymo problema. Jeigu kai kuriais

atvejais ši riba atrodo neabejotina — *laimės*, pavyzdžiui (net jei jos vadinamos *laumėmis*), lemia vaiko likimą, o tėvai nuo gimimo iki krikšto *(12)* laiko prie naujagimio uždegtą žiburį, saugojantį jį nuo *laumių* (kartais vadinamų ir *laimėmis*), įsispecializavusių vaikų apmainyme — tai toks išskyrimas anaiptol nėra bendras reiškinys. Mus tiesiogiai liečiančioje srityje negalima, būtent, išleisti iš akių fakto, kad laumės — lygiai kaip ir nornos bei moiros — yra verpėjos ir audėjos ir kaip tokios, gali pretenduoti į lietuviškojo atitikmens indoeuropiečių mitologijoje statusą. Neabejotina, kad XIX a. tekstuose gausiai paplitusios *laumės* yra sinkretinės figūros, įvairių skirtingų deivių sumaišymo rezultatas: tik jų bylos išsamus išnagrinėjimas gali leisti patikimiau pasisakyti ir trijų laimių konstelacijos klausimu.

1-4. *Lėmimas*

Dažnai vartojamas stereotipas „taip Laima lėmė" buvo pretekstu jau pirmiesiems lietuvių tautosakos tyrinėtojams *(13)* formuluoti gana paviršutiniškus sprendimus apie „fatalizmui pasidavusią" lietuvių tautą. Šios rūšies apibendrinimai nėra patenkinami jau vien tik filologiniu požiūriu: veiksmažodį „lemti" nėra tikslu išsiaiškinti šiandienine jo prasme, ir laimės „lėmimas" nėra likimo nustatymas, tam tikros preciziškos gyvenimo programos prie kiekvieno atskiro žmogaus prikergimas. Vien tik paviršutiniai peržvelgus *Lietuvių kalbos žodyno* duotas įvairias žodžio „lemti" reikšmes, matyti, kad jis reiškia, pavyzdžiui,

(1) *spėti*: „Tu lėmei, jog jis ženysis, ir įvyko — apsiženijo" (J.)

(2) *burti*: „Kiti lem, bet aš netikiu, ka blužnis rodytum žiemos speigus" (Trk.)

(3) *linkėti*: „Kiek midaus lašų išgėrėm, lemiam tiek saikų javelių" (Klv D 162)

Pažymėtina, kad visi šie žodžio „lemti" parasinonimai, kurių pagalba apibūdinamos jo įvairios reikšmės, priklauso veiksmažodžių, vadinamų *v e r b a d i c e n d i* klasei. *Lemti* tad reiškia, visų pirma, „išsakyti, pasisakyti (ateitį liečiančiais klausimais)". Šitaip išsiaiškinus pagrindinę žodžio reikšmę, net ir tos jo prasmės, kurios apibūdinamos, kaip

(4) *nuspręsti, nutarti*: „Ponas lemia tą budinką sugriaut" (J)

(5) *skirti, nustatyti*: „Kodėl jūs lemtą darbą dienos n'atlikot?" (Cl 744),

turi būti aiškinamos, kaip reiškiančios ne patį nusprendimą, o to sprendimo viešą deklaraciją.

Mitologiniai kontekstai tiktai patvirtina šią bendrą žodžio „lemti" prasmę: ar tai būtų *Laima* savo trobelėje, ar *trys laimos* palangėje, nei vienu nei kitu atveju jos nieko „nelemia" ir žmogaus likimo nenustato, jos tik garsiai praneša („pranašavimas" juk irgi tik pranešimo rūšis), koks naujagimio — ar naujagimių — likimas „laukia".

Ši Laimos — ar laimų — kaip pranešėjos rolė įmanoma tik tada, jei jinai — arba jos — „žino" likimą. *Žinojimas* — o anaiptol ne *sprendimas* — yra tad pagrindinis *Laimą* kaip dievybę apibūdinantis bruožas. Užtat ir nenuostabu, jeigu vieninteliame mūsų pažįstamame tekste, vaizduojančiame *Laimės* kovą su *Laume(14)*, bernas už pagalbą Laimei jos apdovanojamas *visažinojimo* dovana, tuo pačiu visažinojimu, kurį, kaip žinome, galima įsigyti Joninių naktį suradus paparčio žiedą, sugretinimas, kuris netikėtai, už kelio posūkio, leidžia spėti, kokios dieviškos galios slepiasi už paparčio žiedo ieškojimo ritualo.

1-5. *Fas et nefas*

Jeigu Laimos esminis bruožas — žinojimas ir jos pagrindinė funkcija — to žinojimo apskelbimas, tai aišku, kad pats likimas yra kitur negu Laima, kad jis yra tiktai Laimos žinojimo objektas. Likimas visuose kontekstuose pasirodo kaip laiko bėgsmas, kaip nesikeičiantis fonas, turįs tik vieną ypatybę: jis padalintas į vienas kitą sekančius *fas* ir *nefas*, geradarius ir blogadarius laikotarpius. Atsižvelgiant į kelioliką mūsų žinomų variantų, tie besikaitalioją laikotarpiai gali būti figūratyviai išreikšti keliais būdais: viena *diena* yra laiminga, kita — nelaiminga, vieną *valandą* gimęs žmogus bus turtingas, o jau kitą — skurdžius, prieš *gaidžius* gimęs vaikas bus vagis, o po gaidžių — vyskupas. Vienokia ar kitokia laiko trukmės periodizacija, vienoks ar kitoks periodų ilgumas yra antraeiliai dalykai ir neužtušuoja tos pagrindinės likimo sampratos, pagal kurią pats laikas, į kurį įsirašo mūsų gyvenimas, yra geradaris arba blogdaris ir turi savyje laimės ir nelaimės pradus.

Pastaba. Šis binarinis laiko padalinimas gali pasireikšti ir semantiškai iš anksto numatomo trečiojo, tarpinio termino įvedimu: šalia dviejų kraštutinių polių — vaikas gyvens arba mirs — pasirodo ir trečiasis kompleksinis terminas — „ir gyvens ir mirs" (t.y., pavyzdžiui, pagyvenęs 12 metų, staigiai mirs); šalia dviejų polių — bus turtingas arba skurdžius — atsiranda trečias, neutralus terminas — „nei turtingas nei skurdžius" (t.y. vidutiniškas). Šis antrosios generacijos terminų pasirodymas nepakeičia paties laiko išdalinimo principo.

Grįžtant prie mus dominančios lėmimo sąvokos, galima manyti, kad jinai šiek tiek išryškėjo, išryškinus *Laimos* toje procedūroje vaidinamą rolę. Laima,

pasiremdama savo žinojimu, atlieka gana aiškią funkciją: jinai nustato ryšį tarp pavienių įvykių ir moduliuoto laiko bėgsmo. Įrašydama tokius atsitiktinius įvykius kaip gimimą į laiką, suprastą kaip pastovius visatos rėmus, jinai duoda prasmę žmogaus gyvenimui: ryšio tarp atsitiktinumo ir būtinybės nustatymas tam tikra prasme panaikina atsitiktinumą jau vien tuo, kad jisai tampa įrašytas į pasaulio tvarką.

1-6. *Laikas ir Gegutė*

Jeigu Laikas savo nesustabdomu bėgimu — „laikas ir puodu užvožtas bėga", sako senųjų išmintis*(15)* — pagimdo būtinybės sąvoką, tai jo kategorizacija, jo dalinimas į *fas* ir *nefas* pasikartojančius laikotarpius jau yra tos trukmės organizavimas, pagrindžiantis kosminę tvarką.

Norint kiek plačiau išsiaiškinti šitokią laiko sampratą, negalima apsieiti nors trumpai nepalietus kitos likimo deivės, pasireiškiančios *Gegutės* pavidalu, problematikos. Laikas, kurį „žino" ir kuriuo rūpinasi *Gegutė* yra taip pat ciklinis, tiktai periodai, kurių pagalba jis organizuojamas (kurių pagalba Gegutė daro savo skaičiavimus ir apskaičiavimus), yra vienus metus trunką laikotarpiai. Nors metai kartojasi vieni po kitų, tačiau šiuo kartojimuisi įsteigta pasaulio tvarka nėra iš anksto garantuota: nesuvaldomos žiemos galios kasmet atpalaiduoja varžtus, išlaisvina visas gaivalines gamtos jėgas, „gadina" laiką, jo vietoje grasindamos įvesti chaosą. *Gegužės* funkcijos, pasireiškiančios pirmu pavasariniu kukavimu, yra tad dvejopos: iš vienos pusės, ji praneša chaoso pabaigą ir naujos tvarkos įvedimą *(16)*, o iš kitos, ji iš naujo užfiksuoja daiktus ir žmones, sustingdydama žmonių veiksmus ir paversdama juos būsenomis. Panašiai,

kaip *laimės*, prisistačiusios vaikui gimstant, užfiksuoja šį įvykį, prikergdamos jam gyvenimą, kaip pastovią būseną, taip ir *Gegė* savo pirmu užkukavimu — nelyginant kino operatorius staigiai sustabdydamas filmo sukimąsi — sušaldo žmonių veiklą, paversdama ją likimu: bedirbant kukavimo pagautas žmogus visą metą dirbs, gulintis žmogus visus metus bus tinginys, nevalgęs — badaus, o su pinigais užkukuotas bus turtingas*(17)*. Ir vienu ir kitu atveju — žmogui gimstant ar pasauliui atgimstant — likimo intervencija atsitiktinumą paverčia būtinybe.

Jeigu šios ciklinio laiko organizavimo funkcijos — nors ir paklusnios bendrajam lėmimo modeliui — leidžia įsivaizduoti *Gegutę* kaip savarankišką dievaitę, tai kiti jos bruožai ir kitos jos veiklos sferos turi didelio panašumo su *Laimos* asmenybe ir jos veikla. Kaip ir Laima, Gegutė yra vieniša, vyro neturinti, vaikais nesirūpinanti būtybė; lygiai kaip šalia Laimos pasirodo trys laimės, taip ir vienišos Gegutės vietoje kartais

> O ir atlėkė *trys raibos gegės* vidur tamsios nakties (18).

Gegutei ne tik priskiriamas kartais žmogiškas pavidalas:

> Ant žalio berželio sėdėdama,
> Ant aukso krėslelio rymodama,
> Šilko skarelę siuvinėdama,
> Aukso kamuolėlį ritinėdama, *(19)*

jinai, kaip matome, vaizduojama kaip siuvėja, — ir tai ją priartina prie jau minėtų nornų ir moirų.

Laikas, suvokiamas kaip trukmė, apribojamas inchoatyviniu, įžanginiu, ir terminatyviniu, baigiamuoju, aspektais. Matėmė, kad Laima rūpinasi žmogaus įžengimu į gyvenimą, o Gegutė — metų atsinau-

jinimu, jų pradžia. Bet ir baigiamasis veikslas joms abiems charakteringas: tuo tarpu, kai Laima sprendžia mirties klausimus ir nustatinėja jos laiką, Gegutė ne tik kad išpranašauja savo kukavimu vienos ar kitos būsenos pabaigą (piemenavimo, mergavimo ar išvis gyvenimo galą)*(20)*, jos kukavimas, atlikus jai savo pavasarines funkcijas, iš viso reiškia nelaimę arba tiesiog mirtį *(21)*. Dar daugiau: poetinėmis mįslės priemonėmis Gegutė betarpiškai surišama su žmogaus lydėjimu į kapus:

> Einu keliu šakeliu,
> Radau vindą vinduojantį
> Ant to vindo gegutę kukuojančią*(22)*.

Paskutiniu pavyzdžiu įrašykime keistą iš pažiūros žmonių įsitikinimą, kad gegutė, vasarą iškukavusi, žiemai į vanagą pavirsta*(23)*. Palyginus šį mitologinį faktą su pas Laimą pastebėtu apsirėdymo ir išvaizdos kaitaliojimu, išreiškiančiu laimingą ar nelaimingą laiko tarpą, ir Gegutės metamorfozė darosi suprantama: pagadintam žiemos laikui atitinka plėšrusis *Vanagas* taip kaip pavasarį praneša savo pozityvią išvaizdą atgavusi *Gegutė*.

Nenuostabu tad, kad elgetos pavidalu po žemę vaikščiojąs *Senelis Dievas* ne tik pavaduoja Laimą, lemdamas naujagimių likimą, bet kartais uzurpuoja ir Gegutės funkcijas: atsidėkodamas už gražų priėmimą nakvynėn, jisai šeimininkui „duoda *laimę*", paskirdamas, kad tai, kuo pradės dieną, visą gyvenimą darytų*(24)*.

Šis trumpas ir tik dalinis — nes nepaliesta, pavyzdžiui, Gegutės kaip moterų luomo užtarėjos figūra — Gegutės bylos išdėstymas jokių galutinių išvadų negali pasiūlyti, jis norėtų tik paskatinti naujus šioje srityje ieškojimus.

1-7. *Lėmimo turinys*

Sugrįžus prie siauresnės, Laimos — ir laimų — figūromis pridengtos semantinės teritorijos, tenka pagaliau pasistatyti sau klausimą, ką, būtent, Laima — ar laimos — lemia, kokiomis prasmės kategorijomis jų lėmimas pasireiškia. Atsakymas į šį klausimą gana paprastas: nors mūsų nagrinėtas jau minėtų dviejų scenarijų korpusas (su keleta degraduotų ar kiek nukrypstančių variantų) palyginti neplatus, tačiau laimių liečiamos temos jame taip pastoviai kartojasi, jog lengva iš pirmo žvilgsnio atskirti du svarbiausius, bendruosius lėmimo parametrus. Laimės operuoja dviejų binarinių kategorijų:

(a) gyvenimas *vs* mirtis
(b) turtas *vs* skurdas

rėmuose. Šie du parametrai, nepaisant kokia eilės tvarka būtų sudarytas trijų laimų dialogas, yra, logiškai paėmus, hierarchiniame tarpusavio santykyje: visų pirma turi būti išspręstas naujagimio gyvenimo ar mirties klausimas ir tik po to, gyventi palikto vaiko atveju, galima nustatyti, ar jis bus turtingas ar ne.

Ši paprasta likimo taksinomija pasipildo dar dviem šalutinėmis temomis:

(c) kartais naujagimiui numatomas nepaprastas likimas, pasireiškiąs jo išsiskyrimu iš savo *luomo*: laimės lemia, pavyzdžiui, kad vaikas užaugęs bus „vagis" arba „vyskupas" (kartais — „kunigaikštis").

(d) dar retesniais atvejais likimas pasireiškia žmogaus išėjimu iš savo luomo nebe vertikaline (į aukštesnį ar žemesnį statusą), bet horizontaline, centrifugine prasme: vaikas tada laimę suras išeidamas iš savo bendruomenės ir sekdamas savo gabumus, savo „talentą" *(25)* (tapdamas, pavyzdžiui, pirkliu).

Reikia pastebėti tačiau, kad šiedu papildomi parametrai dažniausiai pasilieka tik atmetamų galimybių formoje, kad mūsų naudojami tekstai neturi tendencijos juos naratyviniai išvystyti. Tai visai suprantamas dalykas: šie etnografiniai tekstai atspindi paskutiniųjų amžių uždarą lietuviško kaimo visuomenę, kurioje vyrauja pastovūs socialiniai santykiai, paremti įsitikinimu, kad materialinė gerovė yra nekintančio „naudos" kiekio padalinimo tarp pastovaus žmonių skaičiaus rezultatas: vieno žmogaus praturtėjimas atitinka neišvengiamai kito žmogaus nuskurdimą, tiek turto tiek ir žmonių įėjimas arba išėjimas iš tokios uždaros ekonominės sistemos vertinamas, kaip nenormalus reiškinys. Užtat, atidedant, bent laikinai, į šoną šiuos centrifuginius laimės poreiškius, tenka sukaupti mūsų dėmesį į dviejų pagrindinių parametrų — gyvenimo ir mirties, turto ir skurdo — kruopštesnį nagrinėjimą.

2. GYVENIMAS IR MIRTIS

2-1. *Būtinybės svoris*

Tai, kad *Laima* kai kurių šaltinių vadinama „gimimo dievaite"*(26)*, dar nereiškia, kad jinai tiesiogiai prisideda prie naujosios gyvybės susidarymo ar išsivystymo proceso: vaisingumą skatinančios dievaitės — *Žemyna* ir *Austėja(27)* — nuo jos nepriklauso. *Laima* yra gimimo dievaitė jau vien dėl to, kad jinai dalyvauja jame, tardama savo lemiantį žodį. Tarp gimimo ir gyvenimo pradžios yra tarpas, gerai suprantamas tose visuomenėse, kur naujagimių mirtingumo procentas pakankamai aukštas.

Laimių lėmimas, kad vaikas „gyvens" yra tad savarankiškas aktas, pranešąs, (a) kad jis nemirs gimdymo metu arba tučtuojau po gimdymo, bet drauge ir tai, (b) kad jam priskiriamas tam tikras laiko tarpas,

vadinamas „gyvenimu", kurį jam teks praleisti: „Be laiko nemirsi, kiek lemta — gyvensi"*(28)*, sako liaudies išmintis. Kitas šio nulemto periodo sinonimas — tai „amžius": žmogus senajame lietuviškame kultūriniame kontekste nemiršta, kaip kad dabar priimta, nuo kokios nors ligos, jis miršta dėl to, kad jo „amžius pasibaigia"*(29)*.

Logiška tokios pažiūros išvada: žmogus negali savaliai nuspręsti nutraukti jam lemtą gyvenimą. Čia reikia numatyti du skirtingus — *bedalio* ir *nelaikio* — atvejus.

Suprantama, kad bedalis žmogus — tasai, kuriam Laima nepaskyrė jokios dalies — viską išbandęs, nori pasitraukti iš gyvenimo. Neturėdamas net virvagalio, jis išeina į girią, ieškodamas „smagaus terpšakio"*(30)* pasikorimui. Kitas toks bedalis veltui bando pasiskandinti*(31)*. Trečiasis, pagaliau, eina „gyvas į žemę įsikasti. Kaip kur tik kasa — vis akmuo, kaip tik kur kasa — vis akmuo ir akmuo, niekur jis negali įsikasti: jau kad, sako, nėr dalies, tai nėr — nė galą sau pasidaryti negaliu' "*(32)*.

Kiek kitokia yra *nėlaikio* — arba *nelaĩkšio(33)* — situacija: „Tankiausiai žmonis gandina tokiose vietose, kur koks yra pats sau galą pasidaręs. Arba jei ir kits kur kokį vagį nušauna arba užmuša, tai *kiek tas metų būtų gyvenęs ant svieto*, tiek metų naktimis žmonis vedžioj, klaidin. Kai kada toks nelaikis. . ."*(34)*. Šiuo antruoju atveju, kaip matome, gana kazuistiškai išsprendžiama problema, suderinant du prieštaraujančius dalykus: akivaizdžius faktus, kad žmonės vis dėlto atsitiktinai nugalabijami arba patys nusižudo, su įsitikinimu, kad žmogui lemtas gyvenimas turi būti išgyventas. Nelaikis tęsia iki galo — tik susilpninta forma — savo skirtą gyvenimą.

Tai, kas tinka gyvenimo pradžiai, tinka ir jo pabaigai: žmogus ramiai laukia, kol jo amžius pasibaigs, ir, jausdamas besiartinantį galą, atsigula į lovą, sukviečia — nelyginant Liudvikas XIV-sis — savo vaikus ir anūkus, gimines ir artimuosius, palaimina juos ir numiršta sau. *Giltinės* rolė čia ribota: visi jos įvaizdžiai, pristatantys ją kaip barškančiais kaulais, dalge ginkluotą šmėklą, pjaunančią ar draskančią žmones, yra tik vėlesnis krikščionybės įnašas. Jos pagrindinė funkcija — nustatyti, ar jau *laikas* mirti, ar dar ne; pirmuoju atveju, jinai atsistoja ligonio galvugalyje, antruoju — kojugalyje: „Dar tą kartą paspiriau giltine v. dar tą kartą iszlykau smerties"*(35)*, sako iš sunkios ligos pakilęs žmogus. Ir jei kartais atsitinka, kad koks išmanus „daktaras" sugeba uždaryti *Giltinę* į bačkelę ar į geležinį grabą, nebeleisdamas jai atlikti savo pareigos, žmoniją ištinka nelaimė: „Daugiau nieks nuo to laiko niekur nebemirštą, ir gana. Mažai kas ir besergą. Ar tris šimtus metų, (ar) ką, taip ir praleidęs. Daugybė svieto atsiradę. Vis gimstą, augą ir senstą, o nieks niekur nebemirštą. Parsenę, pražilę, išbalę stov visi, ir gana. Emę rūgot ir ant pono Dievo, saką: ‚Užmiršo mums ponas Dievs!' "*(36)*. Gyvenimas ir mirtis yra pastovūs, ne tik neišvengiami, bet ir reikalingi kosminės tvarkos dėsniai.

2-2. *Dievų išrinktieji*

Kai žmonės kalba, pasakoja apie gyvenimą ir mirtį, jie retai kada liečia tai, kas normalu ir savaime suprantama. Užtat ir nenuostabu, kad mūsų turimi laimių lėmimo pavyzdžiai beveik be išimties pasakoja apie nepaprastus lėmimus, kai vaikui nuskiriama kartu ir gyventi ir mirti. Reikalas eina čia ne apie natūraliai išgyvenamo amžiaus priskyrimą, bet apie gyvenimo

apribojimą mirtimi, kuri nepagrįsta niekuo kitu, kaip tik laimių lėmimu. Tokia pasaulio tvarkai prieštaraujanti mirtis rodo ne tik absoliučią likimo galią, bet ir dievų, su ja surištų, suverenumą. Mitologiniu požiūriu, tai itin įdomi medžiaga.

2-2-1. *Perkūno galia*

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad toks nepaprastas lėmimas išryškina likimo galią nustatyti ne tik tikslų mirties laiką (pavyzdžiui, „dvylikiuos metuos dvylikėj dienos"), bet ir jos precizišką būdą. Taip bent mano vienas iš liaudies „filosofų", *Laimos* vietoje leisdamas pasireikšti Senam Diedukėliui (kuris ne bet kas, „ale jau Dzievas — kadai anas vaikščia per žmanes"): „Jau kap gimsta vaikas, tai Dzievas ažùlaja jam, *kokiu smerciu mirc* — vienam paskarc, kitam nuskysc, treciam sudegc"*(37)*.

Tačiau, keistu būdu, mūsų turimi duomenys neatitinka šį logišką galvojimą. Duodami *Perkūnui* specialią egzekutoriaus rolę, jie leidžia susieti šia trumpalaikę mirtį tik su dviem gamtos elementais — *vandeniu* ir *ugnimi*.

Laimių lėmimas, kad, vaikui sulaukus tam tikro amžiaus (pavyzdžiui, dvylikos ar septyniolikos metų), jį užmušiąs *Perkūnas*, mūsų nestebina, nes jis tik patvirtina vieną iš pagrindinių jo funkcijų — pasaulio tvarkos priežiūrą ir jo įstatymų vykdymą. Liaudies išmintis, kuri sako: „jagu Perkūnui bus lemta, tai jis mane į stubõ ras"*(38)*, papildydama šią interpretaciją, vis dėlto atkreipia mūsų dėmesį ir į tai, kad *Perkūnas* vykdo tik tai, kas jam yra *lemta*: jo galia, nors ir toli siekianti, yra tiktai vykdomojo pobūdžio.

Norėdami apginti savo sūnų nuo tokio likimo, kunigaikštis — ar ponas, ar tėvas — sugalvoja statyti

slėptuvę, tai iškasdami gilų, išmūrytą rūsį, tai pastatydami trobelę iš storos geležies, tai tvirtą mūro bokštą. Užėjęs *Perkūnas* sudaužo bokštą, perskelia pusiau geležinę trobą, papilia sklepą „sinkiau miltų". Deja, vaiko slėptuvėje nesama: jis pasislėpęs „sode po lapais"*(39)* ar, kaip jis juokais paaiškina, „po kopūsto lapu"*(40)* arba, pagaliau, „nuvėj(ęs) un aukštą kalną, acigul(ęs) i Dievų meldž(iąs)"*(41)*. *Perkūno* galia nepakankama, lėmimas neišsipildo, ir mirtin pasmerktas vaikinas lieka gyvas.

Šių įvykių išaiškinimas nelengvas. Į akis krenta tačiau du charakteringi bruožai. Visų pirma, vaiką apsaugoja ne tėvo parinktos gynimosi priemonės, naudojančios jėgą prieš jėgą — įrašytos į tą pačią veiklos dimensiją, — bet sūnaus nekaltas žinojimas, kad išsigelbėjimo reikia ieškoti kitur. Iš kitos pusės, *aukštam kalne gulinčio* vaiko malda į Dievą rodo ne tik kad tasai dievas nėra krikščioniškasis Dievas, ne tik kad jis yra galingesnis už Perkūną, bet kad jo galioje yra likimo sprendimo pakeitimas: tai tas pats *Dievas X*, kurio nuostatus žinodama, *Laima* skelbia savo lėmimus.

2-2-2. *Mirtis ir vanduo*

Visai kitaip dalykai vyksta, kai vaikui nulemiama mirti prigeriant savo tėvo „šoželkoj" arba „šulnyje". Apsisaugojimo priemonės čia, tiesa, irgi vartojamos: prūdas aptveriamas tvora, šulinys užrakinamas, užkalamas „jaučio skūra", — tačiau jos tik pabrėžia lemties neišvengiamumą. „Pakilo audra, tai net baisu: perkūnas viens paskui kito trankė, vėjas rumus vertė, o lietus kaip iš kibiro pylė, . . . Persigando visi: žiūri, nėr vaiko! . . . ir rado ant šulnio, ant skuros prigėrusį. Todėl ir priežodis: teip Laimė lėmė!"*(42)*.

Šis variantas — įdomus jaučio odos, greičiausiai kaip homeopatinės priemonės, įvedimu — sudaro įspūdį, kad vaikas, prigerdamas tos odos įdubime, lyg ir savanoriškai priėmė mirtį. Kiti variantai nebando net prigėrimo iliuzijos sudaryti: kūdroje prigerti turėjusį vaiką žmonės randa negyvą pas tvorą, kuria kūdra buvo aptverta*(43)*; antras šulinio variantas rodo vaiką, kuris visą laiką „apie šulnį ir apie šulnį. Anas atsigulė in šulnia ažudangscia, i putas išieja, i negyvas vaikas"*(44)*. Taigi lėmimo išsipildymas nėra tiesiogiai susietas su pačiu prigėrimo faktu, o su žmogaus mirties pagalba įvykstančiu „susijungimu" su *vandeniu* ar, tiksliau sakant, su dievybe, kurios žinioje yra šis gamtinis elementas.

Jeigu lėmimai, surišti su *Perkūno* nepasisekusia intervencija, mums leido negatyviai apibūdinti „Dievą X", kaip galingesnį už Perkūną ir kaip galintį laisvai disponuoti žmonių likimu, šie pastarieji pavyzdžiai įneša naują, pozityvų šios dievybės definicijos elementą — jos glaudų ryšį su vandens sakralumo sfera. Pirmoji šios studijos dalis, išryškinusi *Aušrinės*, jūrų karalaitės, ir *Mėnulio*, jos vyro ar kartais tėvo, vandeninį charakterį, pasipildo dabar naujais, likimą liečiančiais, atributais*(45)*.

2-2-3. *Mirtis ir ugnis*

Paskutinė lėmimo rūšis turi ypatingą, sąlyginę formą: *Laimės* lemia, kad naujagimis tol bus gyvas, „kol šita kruvutė malkų nesudegs"*(46)*, „kol šis pundelis malkų susikurys"*(47)*, „kol meduogalėliai susikuręs"*(48)*. Šis sąlyginiai užtikrinto gyvenimo pažadas turi aiškią kontraktualinę struktūrą, sudarytą homologacijos principu: malkos — tai medžiai, skirti ugniai taip, kaip žmogus skirtas mirčiai:

$$\frac{\text{malkos}}{\text{žmogus}} = \frac{\text{sudegimas}}{\text{mirimas}}$$

kur santykis tarp žmogaus ir malkų — metoniminis, toks pat, kaip jau nagrinėtų vilko ir plauko, slibino ir kiaušinio santykiai.

Reikia tačiau pabrėžti, kad laimių pasiūlytoji sutartis pagrįsta *tikėjimu*: užlemtas kūdikis, jau išaugęs į vyrus, miršta, nes jis sudegina malkų krūvutę, o sudegina jis ją todėl, kad netiki ne tik į laimių lėmimą, bet tuo pačiu ir į ugnies galią nutraukti jo gyvenimą. O kad toji ugnis ne kas kita, o namų židinio *Gabija*, nurodo paskutinysis iš trijų mūsų pasirinktų variantų, kur meduogalėlius pakiša po ugnimi ne jis pats, o jo pačios motina, jam nesant su dukterimi apžiūrinėjusi skrynią, kurioje jie buvo paslėpti: sutarties sulaužytojas čia yra šeimos bendruomenei svetimas asmuo.

Mūsų pamažu, logiškų prielaidų pagalba atstatomas „Dievas X", likimo valdovas ir sakralinės vandens sferos viešpats, pasireiškia dabar, kaip tikėjimo — ir ypač pasitikėjimo šventa ugnimi — garantas. Žinant, kad *Gabija*, taip pat kaip Romos židinio ugnis, yra tiktai tautinės bendruomenės ugnies metonimas, kad jinai kasmet turi būti iš to bendro šaltinio atnaujinama, galima be didelio pavojaus siūlyti hipotezę, mūsų Mitros pobūdžio *Dievui X* priskiriant ir amžinosios ugnies — o tuo pačiu ir suvereninės ugnies — pirmą kartą uždegtos pirmajam didžiajam kunigaikščiui Šventaragiui sudeginti, kultą. Bet tai jau kita, atskiros studijos reikalinga, tema.

Atstatomo dievo figūrai išryškinti reikia, pagaliau, pridėti dar vieną pastabą. Mums žinomi nepaprastų mirčių pasakojimai rodo mirtį, pasireiškiančią arba paskendimo arba simboliško sudegimo formomis, o

tačiau joks tekstas nekalba apie normaliai laukiamą, mūsų „liaudies filosofo" numatytą, pasikorimo procedūrą. Šio praleidimo priežastis aiški: pakaruoklis tiesiogiai ir neabejotinai, ne tik lietuvių, bet ir kitose indoeuropiečių religijose, priklauso *Varūnos-Velnio* karalystei*(49)*, pasikorimas tad negali būti *Laimos* nulemtas, nes jis priklauso kito, nemažiau suvereninio dievo valdžios sferai. Turėdami galvoje indoeuropiečių suvereninių dievų triadą, esame priversti konstatuoti, kad atskyrus, iš vienos pusės, *Indros-Perkūno* galios sritį, išskyrus čia nenagrinėtą, bet numatomą *Varūnos-Velnio* suverenumo sferą, likimo ir pasaulio tvarkos nustatymo funkcijoje pasilieka vienas *Mitra*, kuriam mes dar neskubame ieškoti lietuviškojo atitikmens, vadindami jį dievu X.

2-3. *Laimos sesuva Giltinė*

Mums jau gerai pažįstamas scenarijus — bedalis žmogus, išėjęs į pasaulį ir girioje randąs trobelę, o joje *Laimą* — kartais išsivysto nelaukta kryptimi. Bedalis, supratęs, kad turi reikalo su Laima, nepriskyrusia jam *dalies*, puola ją mušti, reikalaudamas skriaudos atitaisymo. Laima tada dažniausiai pažada jam pačią, iš kurios dalies jis galėsiąs laimingai gyventi. Tačiau retkarčiais pasakojimas prasitęsia kitaip:

— Nustok, nustok, (sušuko Laima,) kai mano sesuva pareis, tai tau tuoj galą padarys!

(O sesuo — ne kas kitas kaip *Giltinė*, atsiliepia iš bačkelės, kurioje jinai buvo prieš tai mūsų herojaus uždaryta:)

— Gi, sesait, ir aš šičia.*(50)*

Istorija baigiasi jau nebe *Laimai* įprastu būdu — laimingos pačios pažadu — bet jos sesers *Giltinės*, padarančios herojų „daktaru", intervencija.

Šitoks dviejų dievaičių-seserų pasirodymas drauge nėra vienintelis. Kitoje, mūsų dėmesį atkreipusioje

sakmėje, juodvi prisistato pas pusbernį, naktigonėje budintį prie ugnies: „o tos bobos tai buvo viena *Giltinė*, o kita *Laimė*... Jos ima prašyti iš pusbernio spirgučių. Tasai duoda Giltinei, o Laimei nenorėjo duoti, o toji vis prašė, „tas perpykęs metė spirgą, pataikė jai ant lupos, o tas spirgas buvo karštas — tai jaj nudegino lupą." Perpyko: „o tas laidokas, bedalis, ... jau jis dalies neturėjo, o dabar visai neturės"*(51)*.

Tolimesni tos poros nuotykiai nemažiau įdomūs. Kai jodvi ima kalbėti apie ateitį, pasirodo, kad *Giltinė* apie ją tik spėlioja, norėdama gero draugiškam herojui, tuo tarpu kai *Laimė* viena pajėgia lemti likimą. Įpratusiems prie pabaisingo jos vaizdinio, Giltinė nelauktai pasireiškia kaip geraširdė būtybė, slapta nuo Laimės duodama herojui patarimus, padedančius jam pasirinkti dalį turinčią žmoną.

Kitas, panašus, bet ir kai kuo skirtingas variantas, vaizduoja dvisėda ant žirgo jojančias Laimą ir Giltinę ir vėl svarstančias jau kito bedalio bernaičio likimą. Laimei bepasakojant, kaip jinai „ant vieno vaikino užpuolus korot"*(52)*, tasai, nugirdęs, ėmė kirsti jai su akmeniu į dantis, „kad net visi dantys išbyrėjo", o tuo tarpu Giltinė, Laimei nematant, pakvietė jį, kad sėstų drauge su jomis ant žirgo.

Vienu atveju Laimė bando keršyti, žadėdama *uždegti* bedalio namus, jodviems einant „per rubežių to kaimo": jos kerštas nepavyksta, Giltinei slapta patarus padegti kelis kūlius šiaudų, nunešus juos už trobesių. Kitu atveju Laimė numato, kad vaikinas galėtų rasti savo *dalį*, jei, užvedęs savo ūkį, ištvertų, kad jo triobos tris kartus *sudegtų*, tik po to tapdamas turtingu: *ir čia Giltinė ateina į pagalbą, patardama* tris kartus statyti triobas iš šakų ir leisti joms sudegti.

Šis *dviejų seserų — Laimės ir Giltinės — dvisėda jojančių ant žirgo, Laimei pavadį laikant,* įvaizdis yra pakankamai tipingas ir archaiškas: su juo negalima nesiskaityti lietuvių mitologiją nagrinėjant, tuo labiau, kad vienoje scenoje atvaizduotų seserų sugretinimas itin išryškina jų būdo bruožus.

Laimos asmenybė, gana blanki, atsižiūrint vien tik į jos rolę gimimo metu, dabar išryškėja. Iš paviršiaus jinai net pasirodo, kaip „veikli" būtybė, nepasitenkinanti vien žinojimu ir jo apskelbimu: ji bando intervenuoti į žmogaus gyvenimą, „korodama" jį, „keršydama" jam. Tačiau, iš arčiau pažvelgus, jos veikla ribota ir tiksli: ji kovoja tik prieš *bedalius* žmones ir tiktai tam, kad išsipildytų jų likimas, kitaip sakant, kad jie ir toliau liktų be „dalies" ir be „laimės". Įrašyta į prieškrikščioniškos moralės rėmus, jos veikla yra tad, tam tikra prasme, *išminties* ir *tiesumo* manifestacija.

Nors iš paviršiaus jinai ir atrodo „veikli", faktiškai *Laima* į bedalio herojaus likimą nesikiša: jos intervencija abiem minėtais atvejais — tai grasinimas *sudeginti* herojaus namus. Net ir negilus lietuviškojo semio-kultūrinio konteksto pažinimas leidžia teigti, kad jinai šiuo deginimu pati neužsiima, kad ši rolė priklauso *Perkūnui*, jau kartą sutiktam nelaikės mirties atveju. Charakteringa ir tai, kad trobesiai turį užsidegti tuo momentu, kai dvi likimo sesers žengsiančios „per rubežių to kaimo": plačiai žinoma, kad Perkūnas kaip tik visokių ežių ir rubežių saugotojas. Šis rolių pasidalinimas tarp *Laimos*, lemiančios, ir *Perkūno*, prižiūrinčio ir vykdančio, dar kartą pasitvirtina.

2-4. *Giltinė — daktaro podė*

Laimės ir *Giltinės* vaizdavimas dviejų kontrastuotų seserų pavidalais išryškina tuo pačiu ir *Gil-*

tinės portretą. Bedalis žmogus, maištaudamas prieš *Laimę* ir jos lemtą „pragaištingą dalį", pirmenybę duoda *Giltinei*; šioji, iš savo pusės, naudoja nugirstus Laimės pranašavimus, padėdama žmonėms ir gelbėdama juos. Giltinės išryškėję bruožai, kaip jau kartą sakėme, visiškai prieštarauja jos po-krikščioniškam vaizdui.

Savo pagrindines funkcijas pati *Giltinė* aiškiai apibūdina: „Aš esu Giltinė, man reik eiti ligonių pažiūrėt. Reik man *paskirt*, katruos laikyt, katruos maryt"*(53)*. Kaip ir Laimė, Giltinė atlieka *lėmimo* funkciją. Gyvenimo ir mirties išsakymas priklauso joms abiems, tik jis pasireiškia skirtingu laiku: Laimė tai daro pradžioje, o Giltinė — pabaigoje gyvenimo.

Klaidinga taip pat yra laikyti Giltinę „mirties dievaite": jai lygiai tiek pat priklauso žmogaus numarinimas, kiek ir jo gyvenimo pratęsimas, jo pasveikdinimas. Užtat nenuostabu, kad ir gydytojo — ar jis būtų burtininkas, ar modernus daktaras — veiklos sfera įsirašo į tą tarpą, kuris susidaro nuo Giltinės stovėjimo kojūgalyje iki jos atsistojimo galvūgalyje: „Tu kvarus gydyk tuos, kai būsiu gale kojų, o jeigu gale galvos, tai tą ir nesiimk gydyt"*(54)*, — pataria Giltinė savo sūnui-daktarui.

Neverta turbūt perdaug išplėsti čia plačiai žinomą temą — lietuviškame folklore pasikartojančią dešimtimis egzempliorių — apie Giltinės santykius su daktaryste. Trumpai reziumuokime šią gana aiškią situaciją:

(a) *Giltinė* įsteigia gydymo instituciją, sutikdama būti vargingam žmogui gimusio sūnaus pode ir vėliau išmokydama jį „daktarauti". Keli retesni variantai būsimajam daktarui, šalia Giltinės-podės, duoda ir krikštatėvį — Senelį Dievą.

(b) *Giltinės* kūmas, kurio sūnui lemta pasidaryti daktaru, dažniausiai vargšas bedalis žmogus. Gil-

tinė šiuo būdu lyg ir papildo *Laimos* lėmimus, paskirdama būsimam daktarui savotišką „dalį", suteikdama jam specifinį socialinį statusą*(55)*.

Šitaip maždaug normaliai funkcionuoja medicinos institucija. Turint galvoje, kad pasakojimų tikslas, bendrai paėmus, nėra vaizduoti pastovias situacijas, o nepaprastus, nuo normos nukrypstančius atsitikimus, mūsų turima daktarų globėjos Giltinės kolekcija numato du krikštasūnio nepaklusnumo savo podei atvejus:

(a) individualiniame plane, daktaras, norėdamas išgydyti Giltinės mirčiai pasmerktą ligonį (dažniausiai kokią karalaitę ar šiaip jau didelį ponį), užsako padaryti ant vienos kojos besisukančią lovą, tuo būdu sukeisdamas galvūgalį su kojūgaliu. Giltinės lėmimo tuo būdu išvengiama, tačiau toks nepaklusnumas baudžiamas, ir gydytojas diskvalifikuojamas.

(b) socialiniame plane, daktaras apgauna Giltinę, įviliodamas ją į tuščią riešutą*(56)* ir tuo būdu sustabdo normalų žmonijos mirimo procesą. Ne tik neteisėtų išimčių darymas, bet ir toks pasaulio tvarkos ardymas irgi baudžiamas.

Ši jos veiklos apžvalga tegali baigtis tik visiška *Giltinės* rehabilitacija: jinai — *Laimės* sesuo, gyvenimo ir mirties deivė, turinti dar ir antraeilės medicinos globėjos pareigas. Toks homogeniškas jos semantizmas padeda suprasti ir jos vardo etimologiją: mūsų „kalbinis jausmas" neabejotinai sieja šį vardą su visa *gelti, geluo, gėlimas* šeima, o ši užuomina vėlgi normaliai išsivysto į *gyvatės* įvaizdį: nėra neįmanoma, kad gyvatės pavidalas būtų viena iš archaiškų *Giltinės* pasireiškimo formų, ne tik konceptualinio jos turinio panašumu, bet ir figūratyviniu įvaizdžiu sugretindamas dvi — žemiškosios *Giltinės* ir dangiškojo *Aušsveičio* — bylas (cf. supra, *Aušrinė* II).

3. TURTAS IR SKURDAS

3-1. *Nelaimingi ir bedaliai žmonės*

Kiek plačiau panagrinėjus pirmąjį *Laimos* — ar laimių — lėmimo parametrą, kurio rėmuose sprendžiamos žmogaus gyvenimo ir mirties problemos, reikia paliesti ir antrąją likimo dimensiją: žmogui, kuriam lemta gyventi, tenka dar priskirti vienokį ar kitokį, gerą ar blogą gyvenimą. Jau anksčiau teko minėti, kad mūsų etnografiniai šaltiniai neišvengiamai atspindi uždaros agrarinės visuomenės galvoseną, pagal kurią laimės ir nelaimės sąvokos natūraliai homologuojamos su turtingo ar vargingo gyvenimo supratimu.

Pažiūrėjus iš grynai formalaus taško, binarinis šios gyvenimo dimensijos padalinimas gali būti dvejopai išspręstas. Žmones galima skirstyti į

(a) dalingus *vs be*dalius

(b) laimingus *vs ne*laimingus.

Skirtumas tarp šių dviejų dichotomijų priklauso nuo priešpastatytus terminus rišančio logiško santykio rūšies. Bedalis žmogus skiriasi nuo dalingo tuo, kad jis neturi *jokios* dalies (=jokios laimės): santykis tarp šių dviejų sąvokų — kontradikcinis. Nelaimingas žmogus skiriasi nuo laimingo tuo, kad jis ne tik kad neturi laimės, bet kad jis drauge turi dar ir nelaimę, konkrečiai pasireiškiančią jo gyvenime: opozicija tarp šių sąvokų jau nebe kontradikcinė, o kontrarinė.

Lietuviškoji mitologija išnaudoja abu logiškų santykių tipus, tuo būdu ne tik sudarydama papildomų keblumų mitologui, bet ir atnešdama naujų duomenų jo teoretiniams apmąstymams. Mat, nuo pasirinktos logiškos laimės struktūros priklauso ir mitinių būtybių, pasirodančių figūratyviniame plane, generacija. Kontrarinės struktūros atveju, be jokio sunkumo galima atpažinti dvi priešpastatytas, likimą atstovaujančias

būtybes: *Laimę* (arba *Dalią*) ir *Nelaimę* (arba *Vargą*). Kontradikcinių santykių atveju susiduriama tiktai su *Laimės-Dalios* buvimo ir nebuvimo, *dalies* turėjimo ar neturėjimo problema; bedalio negloboja jokia specifinė būtybė, nebent tik pati *Laima*, kaip anksčiau matėme, prižiūri, kad, nedievemylėk, jis už kieno nors kito laimės neužsikabintų.

3-2. *Laimė ir Nelaimė*

Paimkime porą „tikrų" atsitikimų.

Kartą gyveno gretimai du broliai, vienas turtingas, kitas pavargęs.

> Vieną kartą vaikščiojo tas varguolius apie savo laukus, žiūri, kad jo varpos nuskabintos. Ale naktyje aina jis sergėt, kas jo varpas skabinėjo. Atėjo tokia daili merga iš girios, ima, skina jo varpas ir meta į to turtingo javus. Pasigavo jis tą mergą ir ėmė mušti, sako: „tu manęs nemušk, nes aš jam teip turu daryti, nes aš jo *dalis*" — „Na, kad tu jo dalis, n'o kur mano?" — „Tavo dalis rudynuose rudyja"*(57)*.

Štai kitas, kiek skirtingas nuotykis.

Buvo du broliai, vienas turtingas, kitas biednas. Biednasis, nebesitverdamas, nutaria pabėgti nuo savo pono ir apsigyventi kitur (tai vyko dar kunigystės — baudžiavos metais). Išsikrausto, bet užmiršta kirvį ir grįžta: žiūri, kad stuboj žiburys; ateina į stubą, žiuri, už pečiaus sėdi sena boba ir aunasi kojas. Ji sako: „aš tavo nelaimė: kaip tu dabar išsikraustei in kitus namus, tai ir aš aisiu vėl pas tave"*(58)*. Žmogus užpyko, smogė jai į galvą su kirviu, „sumušė į šmotelius", o po to, *Nelaimę* įkišęs į krepšį, pakišęs po kelmu, grįžta namo, kur jam pradeda sektis gyventi. . .

Turime tad reikalo su dviem skirtingomis mitinėmis būtybėmis, kurios — kaip kituose tekstuose *Lai-*

ma, savo aprėdos keitimu kaitaliodama naujagimių likimą — skiriasi savo išvaizda: geradarė *Dalis* pasirodo, kaip „daili merga", o blogadarė *Nelaimė*, kaip „sena boba". Ši pastaroji tačiau nėra aiškių kontūrų dievybė: nors ir vadinama *Nelaime*, ji gali būti įsivaizduojama „didelio balto vyro"*(59)* pavidalu; keisdama savo vardą, ji tampa *Vargu* (60), pasirodydama toje pačioje, mūsų ką tik aprašytoje scenoje. Jos veiklos sfera, iš kitos pusės, lieka labai ribota: kaip pasyvus aktorius, *Nelaimė* vargšo žmogaus sukapojama į gabalėlius ar įkišama į tabokinį ragelį ar į šermukšniu užkišamą butelį; aktyviau jinai pasireiškia tik pereidama nuo vargšo pas turtingąjį, tuo būdu lyg ir atstatydama „socialinį teisingumą" — o tai, kaip žinome, jau nebe *Laimai* ir likimo sferai priklausanti moralinė funkcija. Susidaro tad įspūdis, kad ši *Laimės ir Nelaimės* pora yra vėlyvas ir gana dirbtinas padarinys, susikūręs, kaip logiško lėmimo parametro „turtas" vs „skurdas" figūratyvinė išraiška, bet nepajėgus rivalizuoti su *Laimės-Dalios* problematika.

3-3. *Laimė-Dalia*

Visai kitokia yra *Laimės-Dalios* figūra, kuriai lietuvių mitologijos tyrinėtojai — ir pirmoje vietoje J. Balys*(61)* — suteikia savarankiškos, nuo Laimos nepriklausomos būtybės statusą. Jos buvimas paliudytas ne tik neišsenkančiuose pasakų ir sakmių tekstuose, bet, kas žymiai rečiau pasitaiko, ir dainose:

> Ein motulė ūkaudama,
> *Laimės-Dalios* ieškodama.
> Atsiliepė *Laimė-Dalia*
> Anoj pusėj marelių*(62)*.

Klausimas, ar turima reikalo su dviem likimo dievaitėmis, ar su viena, dviem skirtingais veiklos būdais pasireiškiančia *Laima*, mitologiniu požiūriu itin įdomus.

2-4. *Laimė ir dalis — abstrakčios sąvokos*

Norint išpainioti šią problemą, reikia išeiti iš paprasto konstatavimo, kad *dalis* — ar *dalia* — tai, visų pirma, abstrakti sąvoka, viena iš priemonių, padedančių žmogui galvoti apie savo likimą. Lygiai kaip tėvas, mirdamas, padalina savo turtą vaikams, paskirdamas kiekvienam jo *dalį*, taip ir žmogui gimstant, manoma, *Senelis Dievas* — arba *Laima* — paskiria jam atitinkamą dalį. Štai vieną kartą, Seneliui Dievui apsinakvojus pas vieną poną „atskrida paukštis, nus'laidė un senelia lunga ir prakalbeja negirdetu balsu: ‚Viešpatie! biedniem tevam gimė sunus. *Kokių dalių jam skyrei?*' — ‚Anas bus šita pana šėparium,' — buvo atsakimas". *(63)*. Dievo skirta *dalis* yra tad formalinis konceptas, kurio turinys kaitaliojasi: šiuo atveju sūnaus dalis — būti „šėparium".

Viena iš maldų, kuria kreipiamasi į *Mėnulį*, dar labiau išryškina šią *dalies* sąvoką:

> Jaunas jaunikaiti,
> Dangaus karalaiti,
> Man *dalis šcėsties*
> Tau aukso karūna.
>
> Tau jaunystę,
> Man bagotystę. . .*(64)*

Iš „dangaus karalaičio" meldžiama *dalis* — tai ne betkokia dalis, o *laimės dalis: laimė* yra globalinis konceptas, subsumuojantis žmonijai teikiamas gyvenimo galimybes, ir žmogus, kreipdamasis į laimę skirs-

tančias instancijas, prašo sau atitinkamos laimės dalies. Santykis tarp laimės ir dalies yra metoniminis (*pars pro tota*), tačiau abi sąvokos yra izotopinės: paskutinis cituotos maldos posmas tik susiaurina ir patvirtina *dalies*, pasireiškiančios „bagotystės" forma, turinį.

Reziumuokime: *laimės* ir *dalies*, kaip visumos ir dalies, santykis pasireiškia dviejose plotmėse:

(a) formos atžvilgiu: *dalis* yra tiktai *laimės* dalis

(b) turinio atžvilgiu: *laimė* apima visas gyvenimo išsipildymo galimybes, o *dalis* liečia tiktai jo materialines vertybes.

3-5. *Dievybė-dalintoja*

Šitokia laimės dalinimo samprata nėra specifinė lietuvių mitologijai: Indijoje žinomas Mitros suverenumo sferai priklausąs likimo dalintojas — dievas *Bhaga*; prileidžiama, kad ir slavų *Bog*, krikščionybės įvedimo metu parinktas būti vieninteliu suvereniniu Dievu, savo kilme irgi yra dievas-dalintojas.

Lietuviškame kontekste šią rolę, iš paviršiaus žiūrint, atlieka *Laima*. Tačiau Laimos uždavinys, kaip matėme, yra ne paskirti, o tik išsakyti žmogaus laimę ir dalią. Užtat iš principo, prieš konkrečią analizę, reikia išskirti bent tris lėmimo instancijas:

(a) Dievybė-dalintoja, į kurios rolę lietuviškose pasakose dažnai pretenduoja *Senelis Dievas*, o išlikusiose maldose — *Mėnulis*;

(b) Dievybė-pranašautoja, išsakanti likimą ir tuo paskirianti dalį — tai lietuviškoji *Laima*;

(c) Dievybė-priskirtoji dalis — tai figūratyvinė forma, kuria gali būti aprėdyta individualios *dalies* sąvoka, turinti lietuvių kalboje visą eilę sinonimų: *burta, liktė, luoma* ir t.t. *(65)*.

3-6. *Bedalis žmogus ir laimės ieškojimas*

Jeigu Laima gražiai paskirstytų, kiekvienam žmogui duodama jam priklausančią *dalį*, jei kiekvienas žmogus gyventų pagal savo *laimę*, žmonija neturėtų jokių problemų, ir žmonės, susirinkę vakaroti, neturėtų apie ką šia tema vienas kitam papasakoti. Pastovi būklė yra neproblematiška, o gyvenimas, deja, pilnas mįslių, į kurias tiktai pasakos gali atsakyti: „Kitą kartą *Ponasdievs* ėjo, pasakas sakydamas, o *Velns* — mįsles mindamas"*(66)*, — šitaip filosofijos kilmę išaiškina mūsų senųjų išmintis.

Iš tiesų gi gyvenime taip būna: vieniems žmonėms *Laima* paskiria jų *dalį*, o kitus palieka *bedaliais*. Šitoks elitinis likimo skirstymas turi svarbių pasėkų. Visų pirma, *dalies* sąvoka tokiu atveju keičia savo turinį, ji virsta „laiminga dalia", — nes skurdas reiškia dalies neturėjimą. Antra, tokio iš pirmo žvilgsnio neteisingo dalinimo pasėkoje atsiranda atskira bedalių žmonių klasė, pasiryžusi nepasiduoti: eiti *laimės ieškoti* — tai gausių stebuklinių pasakų tema — ir dažnai net stoti į kovą su *Laima*, — o toji, dažnai negyvai primušama, priversta, kaip matėme, ieškoti kitų išeičių.

3-6-1. *Pačios dalis*

Pirmutinė iš tokių išeičių — nes *Laima* juk negali pakeisti savo pačios lėmimo — tai bedaliui duodamas patarimas bandyti gyventi iš savo pačios *dalies(67)*: užtenka tik surasti dalingą žmoną, tada jau visa šeima galės gyventi ant pačios dalies. Tai paaiškina, bent iš dalies, kodėl kuone visos stebuklinės pasakos pasibaigia laimės ieškančio herojaus vedybomis su karalaite arba bent jau šiaip turtingo pono dukterimi. Būdinga tačiau, kad ta pasakojimų grupė, kuri sprendžia ne šiaip herojaus, o aiškaus, eksplicitinio bedalio likimą, būsimą dalingą pačią paprastai vaizduoja nuskurusios,

apšepusios mergos pavidalu. Graži, puošni, bedalio sutikta mergina nieko gero jam nelemia — jai turbūt skirta gyventi iš turtingo vyro dalies — , ir bedalio pagalbininkai jam pataria jos vengti. Šios rūšies inversija atrodo, kaip kompensacinė struktūra, ieškanti idealiai išspręsti socialinės ir estetinės nelygybės statomus klausimus.

Galėjimas apeiti likimo nuostatus susirandant dalingą žmoną savaime išplečia ir *Laimos* funkcijas, suteikdamas jai komplementarinę „porų" sudarymo rolę:

Neverki, mergele,
Raminki širdelę
Rasi būsi *Laimos skirta,*
Būsi mano miela*(68).*

Atrodo, kad *Laimos* domėjimasis vedybomis turi dar ir kitų, bendrąją giminystės struktūrą apsąlygojančių priežasčių:

Ei ne duok Dievai
Laimužei lemti,
Tam pačiam kaime
Mergelei augti.

. . . . . .

O tai duok Dievai
Laimužei lemti,
Bent per mylelę
Marytei augti*(69)*

Reikalas čia eina jau nebe apie pavienių porų sudarymą, bet apie endogaminių vedybų draudimą ir egzogaminių išeičių ieškojimą: incesto byloje, kurioje lietuvių tautosaka itin gerai atstovaujama (ir kuri reikalinga atskiros, išsamios studijos), *Laimai* skirta vieta irgi numatytina.

3-6-2. *Avinuko dalis*

Dalies reikšmė dar kartą keičiasi, paaiškėjus, kad bedalis žmogus gali gyventi ir iš avinuko dalies. Vieno tokia bedalio istorija maždaug tokia.

Buvo kartą pas tėvą sūnus, kuriam „niekas nesisekė, o jo tėvas *išmintingas* toks buvo, kad jis pažindavo žmogų, *ar jis dalingas, ar ne.* Jis ant savo sūnaus matė, kad jis jokios dalies neturi, tai jis jį *nekentė už tai* ir norėjo, kad jis prapultų".

(Sūnus norėjo vesti merginą, bet tėvas, žinodamas, kad ji turi dalį, neleido. Sūnus vedė kitą, bedalę — tada tėvas abu išvarė iš namų).

Beeidami sutiko jiedu senuką avinuku vediną. Senukas sako: „aš jum duosiu šitą avinuką, tai judu iš to *avinuko dalies* gyvensit".

(Jiedu įsikuria, prasigyvena, susilaukia vaikų).

„Ale dasigirdo tėvas apie jų *laimingą* gyvenimą. . . o jam rūpi žinot, *kur jie dalį gavo.*" Atvykęs žiūri, „kad avinuks po kiemą vaikščioja ir *tas su dale".*

(Tėvas prašo papiauti avinuką. Sūnus, manydamas, kad tas jau senas ir nebereikalingas, sutinka. Papiauna, ima virti mėsą).

„Kaip tik *pravirė,* tuo davė po šmotuką vaikam, ir jiedu abu tuo paragavo; tas tėvas žiūri, kad jau *vaikai turi dalis,* ir jiedu *abudu turi dalis".*

(Tėvas perpyksta ir išdūlina namo)*(70).*

Kitas to paties pasakojimo variantas bendra savo ekonomija nesiskiria nuo pirmojo. Ir ten bedalis sūnus turi „išmintingą" tėvą, kuris apvesdinęs sūnų su bedale pačia, juodu išveja. Ir ten jiedu sutinka *Senuką Dievą,* kuris jiems duoda, tiesa, nebe avinuką, o šunytį: „tai iš šito šunies turėsit dalį". Ir tame variante tėvas sužino apie naują vaikų laimę, atvyksta ir prisitaikęs užmuša šunį.

„Paleido iš ryto gyvulius iš tvarto, tie gyvuliai visi rėkdami, prie to šuns: ėmė *pripuolė toj dalis prie vienos karvės".* Tėvas žiūri, kad jau *„karvė turi dalį",* prašo karvės mėsos. Sūnus, jo liepiamas, papiauna karvę.

„Insidėjo į puodą *plaučius, kepenis* ir šeip mėsos — verda, jau biskį *pavirė*, tuojaus nusipjovus davė moteriškė vaikam, pačiam ir pati paragavo: žiūri tas tėvas, kad jau *turi vaikai, pati ir pats dalis*"*(71)*.

Tėvo *išmintingumo* sąvoką atidėdami vėlesniam nagrinėjimui, avinuko pakeitimą šunyčiu laikydami kitų sakmių, mininčių *šuns dalį(72)*, kontaminacija, apsistokime tik ties *dalies* sąvoka ir jos paskutiniu avataru — įsikūnijimu į gyvulius. Kol bedalis gyveno iš savo žmonos dalies, *dalis* galėjo būti laikoma abstrakčiu, religiniai filosofiniu konceptu. Galima dar prileisti, kad ir avinukas, kaip gyvas sutvėrimas, gali turėti savo dalį: ir kiti tekstai pažįsta „Laimės užlemtus avinėlius"*(73)*. Į avinuką, iš kitos pusės, galima žiūrėti ir kaip į žmonos metonimą: A Juškos *Svotbinėje rėdoje* aprašytame — ir jo komentatorių naujais variantais papildytame — marčios atliekamame namų apyvokos daiktų palaiminime (juos paeiliui „apdovanojant" rankšluosčiais), šalia gausių negyvų objektų marti laimina, tuo savo tiesioginės veiklos sferai priskirdama, tiktai vieną gyvą padarą — avį*(74)*.

Tačiau avinuko (ar „šunies") *dalis* pasirodo čia jau nebe kaip abstrakti sąvoka, o kaip autonomiškas, galįs persikelti iš vienos būtybės į kitą, psichinis pradas, įsikūnijęs tiksliai pasirinktoje organizmo vietoje — *plaučiuose ir kepenyse*, kurie, kaip anksčiau matėme (V; supra *Aušrinė* II), yra savo ruožtu *sveikatos* ir *gyvybės* pradų buveine: *Dalis*, kaip žemiškosios laimės pradas, topologiškai sutampa su *Laimės* žinioje esančiu gyvybės ir mirties principu. Gal sutapimo sąvoka čia ir nevisai atitinka norimą aprašyti procedūrą: dalis, kaip dvasinis pradas, lieka autonomiška, ji gali persikelti iš vieno kūno į kitą bent dviem teksto nurodytais būdais: „pripuolimu" (t.y. prisilytėjimu) ir plaučių bei kepenų, truputį pa-

virtų (t.y. ugnies paliestų) „paragavimu", savotiška pagoniška „komunija".

Šiame kontekste *Dalis* — tai mitologinis, figūratyvinis konceptas.

3-6-3. *Gulbės ir marčios*

Ką tik nagrinėti pavyzdžiai rodo, kad *Dalies* personifikacijos procesas jau prasidėjęs, kad sekantis etapas — jai antropomorfinio pavidalo privadimas — jau lengvai įžvelgiamas.

> Bedalis sūnus išeina į pasaulį ir sutinka Senuką Dievą, kurio užklaustas, atsako: „aš pats nežinau, kur aš ainu —aš neturiu dalies jokios, man nieks nesiseka, aš neturu kur pasidėt." Senukas priima jį pas save tarnauti ir siunčia į „šaltinuką" vandens. „Atlėkė trys *paukštės* (kitame variante: trys *gulbės*), padėjo plunksnas ir maudosi". Vaikinui vėliau pasipasakojus, ką jis matė, Senukas jam sako: „Žinai kas ten? tai toj *tavo dalis ten atlekia maudytis*". Ir pataria pavogti jauniausiosios plunksnas ir negrąžinti „pakol prisižadės tau dale butie". Bedalis išpildo nurodymus: „O žinoma, kaip Dievas sako, teip turėjo ir butie: jedu apsivedė, gyveno ir stojo didelei turtingi"*(75)*.

Variantas, kuriame paukštės patikslintos kaip *gulbės*, niekuo ypatingai nesiskiria nuo mūsų ką tik reziumuotojo, jis gal tik kiek turtingesnis keletu mums jau pažįstamų detalių. Bedalis išeina iš namų, sakydamas: „aisu, ar aš kur sau *laimę* neatrasu" (*laimės* ir *dalies* sąvokos pasirodo kaip sinonimai). Prieš patekdamas pas „senelį pustelniką", jis tarnauja piemeniu dvare: jo kaip algą gautas *tris avis* suėda vilkas. Jauniausiosios gulbės plunksnas ermitas įmeta į *ugnį* ir sudegina, sakydamas, kad jiedu dabar galį „poroj gyventie". Gulbė jaunamartė pasirodo esanti gera *siuvėja*, ir nuo to jiedu ima prasigyventi*(76)*.

Kitas, paralelus pasakojimas jau nebekalba apie dvigubą — gulbių ir marčių — gyvenimą vedančias būtybes, o apie girioje besančias *tris mergas.* Dailios mergos pavidalu pasirodžiusi jo turtingojo brolio *Dalis*, bedalio užklausta, kur jisai galėtų savo dalį surasti, duoda jam tokį patarimą: „Tu nueik į girią, rasi *trišaką medį*, o tame medyje rasi sėdinčias tris mergas, dvi bus linksmos, o trečia liudna, susiraukus: tai ta tavo dalis. Tai tu tą mergą iš medžio ištrauk, o tol duok su kančiumi, kol pasižadės tau dalia buti"*(77).*

Mūsų nueitas kelias gana ilgas: vietoje iš pradžių sutikto bedalio, kuris gauna *pačią su dalia*, dabar jau mūsų herojus susiranda *Dalią, kurią jis paima už pačią*: dalia — jau nebe teologinė sąvoka, o savo rūšies asmeninė, vienam žmogui priklausanti deivė.

Iš kitos pusės, *Daliai* įgavus antropomorfinį pavidalą, jinai jau pasirodo dažnai ne viena, o trijų gulbių ar merginų sąstate: ši ternarinė figūra primena mūsų aukščiau sutiktas *tris laimes*. Atrodytų, kad su žmogišku pavidalu *Dalia* kartu priartėja prie *Laimos,* su tuo tik skirtumu, kad, tuo tarpu kai *trys laimos* atstovauja galimos „laimės" visumą, *Dalia* yra tik viena iš laimių, savo partityviniu charakteriu atstovaudama visos *laimės dalį,* kurios, kaip atsimename, maldauja į *Mėnulį* kreipdamiesi žmonės.

3-7. *Akmo, saxum grandius*

3-7-1. *Dalis dyla*

Buvo toks bernas; jis tarnavo pas vieną ukininką, o kad pasibaigė metai, prašė algos. Sako: „tavo *alga sudilo*". Gavo „porą skatikų" ir keliauja toliau.

Pas kitą ūkininką bernas prašo algos „gaidžio didžiojo". „O tas gaidys per metus teip sudilo, kad pavirto į tokį, kaip mažiausias žvirblukas. . ."

Pas trečią ūkininką jis prašo algos „tą *didįjį akmenį* — o akmuo labai didelis ant kiemo gulėjo. . ." Jam tarnaujant, „vis tas akmuo *dyla* — ant Kalėdų sudilo visai, kad ką tik matyt"*(78)*.

Šio teksto įskaitomumui padidinti galima pridėti porą pastabų:

(a) *Alga* samdiniui — tai visas jo turtas, visa jo nauda. Algos sudilimas yra tad jo perėjimas į bedalio statusą ar net jo, kaip bedalio, statuso išorinis ženklas. Ir iš tiesų, pasakojimas baigiasi tuo, kad bedalis bernas, vedęs karalaitę, gyvena iš pačios dalies.

(b) *Dilimas*, nors jis taikomas visų trijų metų „algų" sunykimui apibūdinti, tiesiogine prasme tinka tik progresyvaus akmens mažėjimo procesui nusakyti. Dilimo triplikacija yra tad tik retorinė priemonė visiškam nesisekimui atvaizduoti, o mitologiniai reikšmingas faktas yra vieno akmens dilimas. Kiti „dalies dilimo" variantai, išsaugodami vien tik akmens dilimo epizodą, tai netiesiogiai patvirtina.

Imkime kitą panašų atsitikimą.

Bernas sąžiningai tarnauja dvejis metus ir nieko neišsitarnauja. „Trečius metus sako: ‚Dagi vienus metus pas tave busiu, ale man duosi šitą akminą, kur va jusų priesenyj kertėj yra. To gaspadoriaus prieseny buvęs jau teip toks *didelis akmuo* šiam tam pasidėt. Tas gaspadorius prižadėjęs jam akminą atiduot".

Bernas tarnauja toliau. „Ant to *savo* akmino tai kojas apsiaunąs, tai teip kur buvęs nebuvęs apglostąs, apsidžiaugiąs. Ir matąs jis pats ir visi, kad tas akmuo vis einąs ir einąs mažyn, dyląs ir dyląs. Jau ant metų galo tiktai belikęs kai žąskiaušis didumo"*(79)*.

Šios akmens dilimo bylos svarba verčia mus pacituoti dar vieną, labai panašų variantą:

Kitą kartą buvęs vieno turtingo tėvo sunus, bet jam nieks nesivesdavę: ką tiktai tas tėvas jam duodavęs ar pa-

vesdavęs, tuoj jam ir pražudavęs kas žin kur tas daigtas: nė pinįgai, nė gyvuliai — niekas pas jį nepatverdavę. Buvęs to tėvo kluone (apluoke) *akmuo labai didelis*, tai tėvas, mėgindamas, pavedęs jam tą akmenį. Šis apie tą akminą džiaugęsis, lipinėjęs ant jo, kojas ant jo apsiaunąs, nusiaunąs, da pabuvęs kelias dienas ir tas pražuvęs kas žin kur*(80)*.

Šiuos tekstus galima papildyti keleta pastabų:

(a) Visuose trijuose variantuose reikalas eina apie šiaip sau akmenį, o apie *didelį akmenį*, būtent, apie „*akmo*, saxum grandius", kurio „garbinimą", remdamasis XVI-jo amžiaus galo šaltiniais, užregistravo S. Rostowski*(81)*.

(b) Tas didelis akmuo yra sodyboje: kieme, kluone ar priesienyje, taigi ūkininko šeimynos užimamoje erdvėje, nors jo paskirtis ir yra neaiški, greičiausiai užmiršta. Sakyti, kad akmuo laikomas priesienyje „šiam tam pasidėt" yra aiškus nonsensas.

(c) Santykiai tarp herojaus ir jam priskirto akmens atrodo daugiau negu keisti, tai greičiau gerbimo — neištariant žodžio „garbinimo" — ryšiai: herojus juo „džiaugiasi", „ant jo lipinėja", „glosto jį".

(d) Viena herojaus elgsena ypatingai išsiskiria: dviejuose paskutiniuose variantuose jis mėgsta atsisėsti ant akmens „kojas apsiauti". (Tokioje pat pozoje, prisiminkime, varguolis, grįžęs namo kirvio, suranda savo *Nelaimę*). Apsiavimas, tai dienos — arba šiaip kokio naujo darbo — pradžios ženklas, kurio negalima nesugretinti su visokių pradžių dievaite *Laima*, gimimo — žmogaus pradžios, bet, kaip toliau matysime, ir žmonijos pradžios asistente.

Pasiskaičius apie tokias ypatingas nelaimės pasireiškimo formas, savaime kyla klausimas: kas ir už ką dilina tą didžiulį akmenį, paskutinę vargšo berno viltį? Atsakymą duoda pati kaltininkė — *Laima*, mūsų jau cituotame tekste papasakodama *Giltinei*, „kad

ji ant vieno vaikino užpuolus korot" ir sudilinus akmenį, kurį tasai buvo susiderėjęs algos. O *Laimos* „korojimus" ir „keršijimus" mes jau esame išsiaiškinę, kaip likimo valios išsipildymo priežiūrą.

Nebereikia, atrodo, papildomų komentarų paaiškinimui, kad tas didelis akmuo, kurį, kaip paskutinį savo šansą, už algą išsideri nesėkmingas žmogus, akmuo, kurį jis myli, gerbia ir glosto, kuris sudilinamas tam, kad bedalis žmogus visiškai „nebeturėtų jokios dalies", — tai ne kas kita, o paskutinis *Dalios* įsikūnijimo pavidalas, jos pasireiškimas pačios kiečiausios, pastoviausios medžiagos — akmens — forma. Paaiškėja tuo pačiu ir hierarchiniai santykiai tarp likimo dievaitės *Laimos*, galinčios sudilinti asmeninę žmogaus globėją — deivę *Dalią*.

3-7-2. *Saxa pro diis culta*

„Akmenis kaip dievus garbino", — rašo XVII-jo a. pradžioje S. Rostowski, kalbėdamas apie senosios lietuvių religijos liekanas*(82)*. Lietuvių, kaip akmenų — lygiai kaip žvaigždžių, miškelių ar upių — garbintojų problema, bendrai paėmus, mūsų mitologų sprendžiama labai įvairiai, bet jų pasiūlomi aiškinimai visų pirma atspindi tik jų pačių pažiūras į religingumą, kaip kultūrinį reiškinį. Kaip ten bebūtų, pagrindinė, mūsų manymu, klaida ir iš to kylą sunkumai paeina nuo to, kad akmenų garbinimą norima aiškinti kaip globalinį faktą, neatsižvelgiant į atskirų akmenų formas ir tipus ir jų santykius su vienomis ar kitomis dievybėmis, su ta ar kita sakralumo sfera. Toks aiškinimo būdas niekuo nesiskirtų, pavyzdžiui, nuo studijos apie šventųjų kultą Katalikų Bažnyčioje, žiūrint į jį kaip į statulų garbinimą, skirstant jas į medines ir akmenines, net nebandant atskirti Šv. Jurgio nuo Šv. Antano Paduviečio „stabų".

Užtat ir mes, etnografiniuose šaltiniuose susidūrę su į akmenį „įsikūnijusios" *Laimos-Dalies* problema, bandysime plačiame akmeninių figūrų lauke ieškoti tik mums reikalingo, jau išryškėjusius semantinius bruožus atitinkančio akmens, palikdami visą akmenyną kitoms, detalioms ir preciziškoms studijoms.

Jėzuitų 1600 m. *Metraštis(83)* gana kruopščiai aprašo vieną tokių garbinamų akmenų tipą:

> Alibi lapides non parvi in horreis, in terra defossi, superficie plana sursum versus, non terra sed stramine contecti asservantur, quos *Deyves* appelant, atque ut custodes frumentorum et pecorum religiose colunt.

Šis tekstas, jau vien dėl savo preciziškumo, reikalingas, mūsų manymu, kad ir nedailaus, bet pažodinio vertimo:

> Kitur (=kitose vietose) sandėliuose laikomi dideli akmenys, į žemę įkasti, plokščiu paviršiumi į viršų (paguldyti), ne žeme, o šiaudais apdengti; juos vadina *Deivėmis* (=Deyves) ir ištikimai garbina, kaip grūdų ir galvijų saugotojus.

Prie vertimo, žinoma, reikia pridėti ir gana smulkų komentarą:

(1) Žodį *deivės* reikia laikyti bendru moteriškos lyties mitinių būtybių pavadinimu — tautosakos šaltiniai deivėmis vadina ir laumes ir laimas — , o ne specifinių akmenų vardu. Šio žodžio vartojimas daugiskaitoje reiškia, kad turima reikalo su gausiomis antraeilėmis, nesuvereninėmis dievybėmis, priklausančiomis „namiškų dievų", atskirai globojančių kiekvieną šeimyną ir ūkį, kategorijai.

(2) Šių deivių funkcijos — jos „grūdų ir galvijų saugotojos" — atitinka Dalios, identifikuotos su *naudos* sąvoka, rolę ir turinį.

(3) Kaip ir kituose lotyniškuose to meto tekstuose, žodžio *horreum* vertimas į lietuvių kalbą sudaro

sunkumų. Abstrakti sąvoka „sandėlis" neatitinka jokio konkretaus pastato pavadinimui. J. Balio vertime*(89)* vartojama *klėtis* (= grūdų sandėlis) daro nebesuprantamą „galvijų globos" funkciją. Grūdų konservavimo būdai ir šiam tikslui pritaikyti pastatai istorijos tėkmėje keitėsi: dievo *Gabjaujo* bylą nagrinėdami, susidūrę su panašia problema mes buvome priversti *horreum* identifikuoti su kluonu*(85)*.

(4) Tokia pat problema kyla ir Romos mitologijos tyrinėtojams: ir ten grūdų saugotojos dievaitės *Ops Consiua* aukuras laikomas (ar iš tiesų, ar tik simboliškai, — tai vėl naujas klausimas) *sub terra(86)*, įkastas į žemę, o ne — kaip J. Balys klaidingai verčia mūsų nagrinėjamą tekstą — „iškastas iš žemės". Pati pasisiūlanti, Romos specialistų panaudota, prielaida: kad toks deivės ar jos aukuro įkasimas į žemę atitinka archaiškam grūdų konservavimo būdui — jų laikymui žemėje iškastuose sklepuose (taip dar mano vaikystėje Lietuvoje buvo žiemą laikomos bulvės), — nepatvirtinama, atrodo, archeologinių tyrinėjimų, nerandančių tokios rūšies pastatų liekanų.

(5) Kaip ten bebūtų, jau vien dviejų mitologijų — lietuviškosios ir romėniškosios — detalaus, jokiomis įtakomis nepaaiškinamo atitinkamumo faktas pabrėžia mūsų nagrinėjamo teksto — ir su juo surišto konteksto — svarbą. Kita tos pat rūšies detalė — nurodymas, kad romėnų dievaitės altorius buvo laikomas pridengtas ir atidengiamas tik kelis kart į metus jai skirtų švenčių proga — paaiškina, kodėl mūsų deivės-akmenys buvo apdengtos tik šiaudais, o ne žeme. Ar iš to galima daryti išvadą — kaip tai daro K. Būga*(86)*, nežinojęs romėniškojo atitikmens buvimo, — kad tie akmenys ir buvę ne kas kita, o tik naminiai *arae* (aukurai), sunku pasakyti. Mūsų manymu, patsai klausimas neturėtų būti statomas dilemos — ar aukuras ar deivė? —

forma: toks gerbiamas akmuo gali būti drauge ir deivės įsikūnijimo, jos „prisilaikymo" vieta, jis gali būti atidengiamas jai skirtų ceremonijų metu, ant jo gali būti dedamos aukos deivei atsidėkoti ir iš jos ko nors maldauti.

(6) Paskutinė pastaba liečia akmens formą — jo plokščią į viršų atsuktą paviršių: K. Būga joje mato vieną iš argumentų, pagrindžiančių akmens kaip aukuro interpretaciją. Neprieštaraudami jam, bet vis dėlto atkreipdami dėmesį į tai, kad plokščia forma, tinkanti aukojimams, dar nespecifikuoja mūsų dievybės, o gali būti bendra visiems — arba bent daugumai — šventųjų akmenų, norėtume palyginti šiuos plokščius akmenis-deives su Rambyno kalne gulėjusiu *Laimai* skirtu didžiuliu taip pat plokščio paviršiaus akmeniu*(87)*. Bet prie šito klausimo grįžkime kiek vėliau.

Lieka dabar tik žengti paskutinį žingsnį, sugretinant tautosakos atskleistus duomenis su istorinių šaltinių medžiaga. Palyginti tuos „didelius akmenis" — t.y. akmens uolas, užsilikusias sodybose ir tik mitinėje pasąmonėje išsaugojusius kaikuriuos jų „šventumo" aspektus — su jėzuitų užregistruotais irgi dideliais akmenimis - deivėmis. Palyginti taip pat jų semantinį krūvį: dalies, kaip turtingo gyvenimo simbolį su grūdų ir galvijų globa. Šių dviejų planų sugretinimas leidžia suformuluoti tvirtą abiejų objektų, kuriuos skiria trijų šimtų metų laikotarpis, struktūrinės identifikacijos hipotezę.

Paskutinis likęs klausimas — šioms istorinės evoliucijos išskirtoms, dviejų rūšių šaltiniais paremtoms būtybėms bendro vardo nustatymas. Jėzuitų metraščio vartojamas *deivių* terminas, kaip jau sakėme, yra tik bendras plačios klasės antraeilių dievybių pavadinimas. Sudilstančius akmenis, matėme, galima įtikina-

mai laikyti *dalies* — arba *Laimos - Dalios* vienu iš charakteringų pasireiškimo pavidalų. Galima tad savęs klausti, ar nuo XVII-jo a. vidurio minima laimės deivė (Glücksgöttin) *Laimelė (88)* — kurią tik vienas Praetorius apibūdina kaip gimimo deivę — nėra toji pati „grūdus ir galvijus", t.y. naudą globojanti naminė deivė, kurios *stabas* („idolum") — ar aukuras — itin tiko privataus, draudžiamo kulto praktikai. *(89)*

PASTABOS IR REFERENCIJOS

1 Pirmasis šios studijos poskyris, skirtas *Aušrinei*, tilpo, padalintas į dvi dalis, *Metmenų* 33 ir 34 Nr. Antrasis poskyris, dedikuotas *Laimai*, irgi susideda iš dviejų dalių. Čia skelbiama tiktai pirmoji *Laimai* skirta dalis.
2 J. Basanavičius, *Lietuviškos pasakos yvairios*, IV, 116-7. Pabraukimai mūsų.
3 Visas pundas variantų randamas in J. Basanavičius, *op. cit.*, I, 103-106; III, 315; IV, 115-123.
4 J. Basanavičius, *op. cit.*, I, 105; II, 66-7, ir M. Davaina-Silvestraitis, *Pasakos, sakmės, oracijos*, Vilnius, 1973, psl. 283-4.
5 M. Davaina-Silvestraitis, *op. cit.*, 122.
6 J. Basanavičius, *op. cit.*, IV, 115.
7 M. Davaina-Silvestraitis, *op. cit.*, 283-4. Pastaboje (psl. 392) knygos redaktorius pažymi: „Lietuvių tautosakoje gana reta pasaka. A. T. nurodomi tik lietuviški varijantai (Aarne-Thompson 947 B)".
8 J. Basanavičius, *op. cit.*, I, 105.
9 Id. *ibid.*, II, 66-7.
10 Cf. J. Balys, *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II, 76.
11 Id. *ibid.*, II, 78.
12 E. Gisevius in *Lietuvininkai*, psl. 143.
13 Pav., G. Ostermeyer (1775 m.), cituojamas in J. Balys, *op. cit.*, II, psl. 76.
14 Cf. J. Balys, *op. cit.*, II, 79.
15 *LKŽ* (Vs)

16 Neužkukuotos gyvatės ar rupūžės, pavyzdžiui, yra ypatingai gaivalingos ir tinka vaistams. Maudytis vandenyje galima tik išgirdus kukutę (*LKŽ*).
17 Gausūs pavyzdžiai randami *LKŽ*.
18 *LKŽ* (J.D. 1202).
19 *Liet. Taut.*, V, 917-8 (Onuškis, 1902).
20 V. gausius pavyzdžius *LKŽ*.
21 Cf. „štiš tu, ragana, tu vėl nelaimę iškukuosi!" (Ds) ir „gegužė iškukuos bekukuodama, t.y. jebi kas mirs (burta)" (J.) in *LKŽ*.
22 *Liet. taut.*, V (minklės: 6430).
23 „Vos vieną mėnesį iškukavus, gegužė pavirsta vanagu" *LKŽ* (S 187).
24 J. Basanavičius, *op. cit.*, III, 68: geras šeimininkas, skaičiavęs pinigus, tampa turtingu, o pavyduolis, išėjęs su reikalais, tupi visą gyvenimą.
25 M. Davaina-Silvestraitis, *op. cit.*, 155-7, 216.
26 „Bei der Geburt rufen einige Nadraver noch die *Laime* oder Goettin der Geburt an". M. Praetorius in J. Balys, *Liet. liaudies pasaulėjauta*, psl. 80.
27 J. Lasicius, *De diis. . .*, psl. 41.
28 *LKŽ*: KrvP (Mrk).
29 Tai mano bičiulio A. Liutkaus dažnai pasakota žemaitiška humoreska.
30 J. Basanavičius, *op. cit.*, IV, 10-11.
31 M. Slančiauskas, *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, 1975, Vilnius, 358.
32 J. Basanavičius, *op. cit.*, I, 119.
33 *LKŽ*.
34 M. Slančiauskas, *op. cit.*, 175.
35 A. Kossarzewski, *Litvanica* in *Taut. darb.*, III, 130.
36 M. Slančiauskas, *op. cit.*, 247-251.
37 *Tautosakos darbai*, IV, 263-4.
38 *LKŽ* (Erž).
39 J. Basanavičius, *op. cit.*, IV, 116-7.
40 M. Slančiauskas, *op. cit.*, 214.
41 *Taut. darb.*, IV, 263.
42 J. Basanavičius, *op. cit.*, I, 104.
43 Id. *ibid.*, IV, 117.
44 *Taut. darb.*, IV, 263-4; cf. M. Slančiauskas, *op. cit.*, 132.

45 Šia proga galima priminti visiems žinomas sakmes apie *Mėnulį*, įtraukiantį į save šulinin vandens einančią merginą: jos iš esmės nesiskiria nuo vaiko prigėrimo šulinyje.
46 J. Basanavičius, *op. cit.*, IV, 115.
47 Id. *ibid.*, III, 315.
48 Id. *ibid.*, I, 104.
49 Cf., pavyzdžiui, istoriją apie nakčia pasiklydusį žmogų, girioje patekusį į savo kaimynei velnių suruoštas vestuves. Pasirodo vėliau, kad kaimynė pasikorusi. *Dubingiai*, 339-340.
50 M. Slančiauskas, *op. cit.*, 101-105.
51 J. Basanavičius, *op. cit.*, IV, 113-5. *Spirgučio* reikšmė, prisipažinsime, mums neaiški: gal reikėtų jį prigretinti prie mirusiųjų kulto ir jo santykių su kiaulėmis?
52 J. Basanavičius, *op. cit.*, III, 58.
53 M. Slančiauskas, *op. cit.*, 101-4.
54 *Taut. darb.*, IV, 203.
55 J. Basanavičius, *op. cit.*, I, 123-4; 125-6; II, 301; IV, 108-9, 109 - 110, 110 - 111, 111 - 112. Įdomus *Taut. darb.*, IV, 203 duotas variantas, kur *Giltinė* (= smertis), Dievo sukurta, užsimano „ženytis", susilaukia sūnaus ir jį išmokina daktaru. Iš šio vieno varianto dar neaišku, kas galėtų būti tasai, jos labai bijomas, Giltinės vyras.
56 Kiti variantai vietoj *riešuto* vartoja bačkelę, seniau naudotą kaip valizą, kartais — senelio Dievo dovanotą *krepšį* ar net, pagaliau, *geležinį grabą*. Šios substitucijos pasakojimo prasmės nekeičia.
57 J. Basanavičius, *op. cit.*, I, 116-117.
58 J. Basanavičius, *op. cit.*, 131-2.
59 Id. *ibid.*, II, 262-4.
60 *Lietuvių tautosaka, II, 643-5; cf. M. Slančiauskas, op. cit.*, 191.
61 J. Balys, *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II, 78.
62 Id. *ibid.* (Valkininkai).
63 J. Basanavičius, *op. cit.*, II, 186-7.
64 *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, Vilnius, 1969, psl. 404; cf. taip pat *Taut. darb.*, IV, 476.
65 *LKŽ*.
66 M. Slančiauskas, *op. cit.*, 253.
67 Cf. šalia daugelio kitų, J. Basanavičius, *op. cit.*, I, 122-3; IV, 78, 113-115.
68 A. Juška, *Liet. svotbinės dainos*, I, 46.

69 Id. *ibid.*, I, 448.
70 J. Basanavičius, *op. cit.*, IV, 10-11.
71 Id. *ibid.*, I, 117-8.
72 Cf. M. Slančiauskas, *op. cit.*, 124-5.
73 Id. *ibid.*, III, 63.
74 A. Juška, *Svotbinė rėda* in Lietuviškos svotbinės dainos, 1880, II, 586 (pastabos).
75 J. Basanavičius, *op. cit.*, IV, 8-9.
76 Id. *ibid.*, IV, 125-131.
77 Id. *ibid.*, I, 116-7.
78 Id. *ibid.*, I, 122-3.
79 M. Slančiauskas, *op. cit.*, 101-5.
80 J. Basanavičius, *op. cit.*, I, 104.
81 *„Perkunas. . . quercus annosae, szermuksznis. . .alibi Akmo, saxum grandius. . . a rusticulis adhuc. . . colebantur.*" S. Rostowski in K. Būga, *Rinktiniai Raštai*, I, 144.
82 S. Rostowski in J. Balys, *Liet. tautos. skait.*, II, 22.
83 *Annuae Litterae Societatis Jesu anni 1600*, Antverpiae 1618, psl. 550, cituojama in K. Būga, *op. cit.*, I, 144-5.
84 J. Balys, *op. cit.*, II, 22.
85 V. mūsų „Vulcanus Jagaubis" in *Metmenys*, Nr. 32, 60-83.
86 Cf. G. Dumézil, „Consus et Ops" in *Idées Romaines*, 1969, psl. 293-6.
87 Otto Glagau in *Lietuvininkai*, Vilnius, 1970, psl. 231-2.
88 J. Balys, *Liet. liaudies pasaulėjauta*, psl. 77-8, kaip seniausius *Laimelės* šaltinius, šalia Praetorijaus (ca 1690) nurodo lotyniškąjį Kleino giesmyno įvadą (1666) ir Brodowski (prieš 1744) žodyno rankraštį.
89 Neseniai Vilniuje pasirodžiusi studija (N. Vėlius, *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, 1977), kuri mus pasiekė jau šį tekstą užbaigus, vieną savo skyrių paskiria *Laimių* analizei (56-82 psl.). Žingeidus skaitytojas gali tuo būdu palyginti dviejų metodologijų, traktuojančių vieną ir tą pačią temą, ir tuo pat metu, rezultatus, turėdamas galvoje, kad mūsų studijoje dar nenagrinėti *Laimos* santykiai su žmonija.

BELAUKIANT

MARIUS KATILIŠKIS

Atokiai nuo stoties ir visai prie pušyno, gyveno Stonys savo naujame namelyje. Pati stotis irgi nauja ir ne iš didžiųjų, kokių paskutiniu metu, pratiesus naują liniją, pristatė bent keliolika. Gražiai išplanuota, šviesiais mūro trobesiais, su sodeliais ir pievutėmis aplink. Gyvenk tik ir norėk. Šiaip jau nežymi, nes ir vandentraukio bokštas jos nepuošė, ir iš tolo nieku ypatingu akies netraukė. Į miestelį, kurio vardą gavo ir stotis, šaute šovė tiesus, gerai išgrįstas ir medeliais apsodintas kelias. Jis atgydavo tik prieš traukinio pasirodymą. Ir jam nudundėjus į vieną ar kitą pusę, vėliai ramu ir tyku, nors nagus nusikramtyk iš nežinojimo ką veikti.

Lengvai nuotakūs laukai kniubo daubon. Jos dugnu sruvo upelis, vietomis išplisdamas giliais duburėliais ir sietuvomis. Apsukęs stotį ir pylimo apačia prasirausęs, nėrė pamiškėn. Didelis ir tamsus miškas švokštė čia pat, jog laukdamas traukinio, galėjai pasiuogauti, prisilaužti kvapnių pušies ūglių, arba netingėdamas, ir išsimaudyti. Bet kas tau maudysis, jei dauguma visomis išgalėmis stengėsi, kad rasa nesudrėkintų jų išblizgintų batukų. Iš perono ir nenoromis žvilgsnis krypo ton pusėn ir kliuvo už Stonio, kuopos seniūno,

namo. Jis atrodė žymiai toliau ir labai vienišas. Šviesiai dažytas, dar baltesnėmis langinėmis ir stogu tokio raudonumo, kaip umėdės galvutė. Graži ir lengva trobelė, tarsi išbėgusi pamiškėn iš draugių būrio viliokė mergaitė. Tuoj, rodos, bežiūrint, prasiskirs pušų šakos ir išners antra ir trečia.

Stoniai patys vadino namuku, nors visi tikino, kad tai namas ne kiekvienam įkandamas. Mūrinis, tinkuotas iš lauko ir vidaus. Savas vandentiekis ir kanalizacija. Žinoma, vietinio pobūdžio. Kartą metuose atvažiuodavo tokia baisenybė ir išpumpuodavo srutų ir atliekų duobę. Nereikia lakstyti su kibiru vandens ir skubėti į būdelę už tvartuko.

Stoniui patiko vieta, tad nelaukęs ir nupirko, nors žmona baisiausiai priešinosi. Vienuoliui - atsiskyrėliui, ne žmogui gyventi. Plynės ir miškas ir upelio klonis, prižėlęs tokiu tankumynu alksnių ir karklų, apraizgytų apyniais, kad tik vagims ir plėšikams slapstytis. Neprisišauksi, jeigu kas, kai visi rimti žmonės ten stotyje gyvena. Eeee — tikino Stonys — tai ateities vietovė, kokios dar gerai paieškoti reikia. Nepraeis nei penkeri metai ir čionajos įsteigs vasarvietę. Ką vasarvietę — tikrą kurortą. Už ką dabar mokam po šimtą, mums siūlys po tūkstantį, ir tai aš neduosiu.

Kad vieta graži, sutiko ir viskam priežgina Stonienė. Pavasarį gali apkursti nuo paukščių giesmininkų, ir kai lapuočiai rudenį suliepsnoja, lyg tyčia parinktos įvairiaspalvės lempos, juodame pušų dugne. Apsiprato ji, žinoma, pamažiukais, nors vakarais vienai ir nejauku, kai vyras kur ilgėliau užgaišdavo. Todėl viršum porą kambarių išnuomavo. Šiuo kartu čia gyveno jauna mergina, tarnaujanti stotyje telegrafiste.

Buvo kaip sykis pradžia žiemos. Laikas perdėm nuobodus ir liūdnas, ypač jei nėra sniego. Tokia

plikšala nežinia kodėl pradeda įgrįsti ir varginti. Kada saulė ketvirtą leidžiasi ir pateka nebežinia kada. Ir tepakyla pora sprindžių nuo žemės. Stonienei atrodė, jog naktys ne du, o keturis kartus ilgesnės, dar ir dėl to, kad saulę užgožia miškas. Čia jau priebrėška, kai toliau, laukuose ir ant stoties stogų, tebežėri auksinė dienos šviesa. Naktys begalinės, ir besivartydama lovoje ir besapnuodama košmarinius sapnus, dar didžiau pavargsti.

Moteriškė pasižiūrėjo į laikrodį. Nėrinys lengvai išslydo iš pirštų, lengvai susiklostydamas ant kelių.

— Jau po dešimtos! O tasai dar negrįžta. . .

Pasakė ne per garsiai, bet taip, kad gretimame kambaryje girdėtųsi. Radijo imtuvas čyravo melodijas, katė murkė, ir laikrodis vienodai ciksėjo užkeltas ant spintelės. Tie ramūs ir darnūs garsai netrukdė jai mąstyti. Bet tokiais ramybės ir vienatvės atvejais, ji įprato mintis reikšti garsiai, truputį aukščiau imtuvo muzikos ir kitų garsų.

— Dieve mano! Dar tik dešimta, o jau prailgo vakaras kaip metai. Ir valgyti išalkau ir troba išvėso. . . Jo vis nėra. . .

Tą minutę ji pradėjo laukti.

Vakarieniavo aštuntą, kaip visados. Viena, nes tasai kur nors užgaišo. O dabar jau vėl išalko ir viskas atvėso. Gi to nėra.

Atsikėlusi įmetė krosnin malkų. Iš anglių šoko liepsnos, ir krosnis suūžė, sutraškėjo, nauja gyvybe įsiliedamos į jaukų vidaus gyvenimą. Pasėdėjo minkštoje kėdėje, pervertė laikraštį, paskui griebėsi mezginio. Kažin ar Birutė namie? Ji neatsiminė, kad būtų girdėjusi varstant duris. Ir ją ūmai suėmė baimė, kad štai, ji viena tokį vėlų vakarą pamiškėje, lyg nieko

nebijotų. Ir tai buvo paskutinės tylios mintys. Jos galva ėmė šilti, o krūtinę mausti nirtulys.

Vėliai užkando ir vėl griebėsi nėrinio. Jos nuotaiką ženklino pirštai. Jie markstėsi tartum smarkiai sukamos kuliamosios spragilai, o virbalai juose žybčiojo kaip kokios grėsmingos ietys. Lūpos pabalo, lyg netekusios paskutinio kraujo lašelio — taip jos buvo nirtulingai sučiauptos. O veidai kaip sykis priešingai — žioravo liepsna ir akyse švytavo kažinkas neaiškaus. Bet ji nėrė ir nėrė, mezgė ir mezgė, nebodama, kad jau vėlu ir pati nakties gūduma, artėjant dvyliktai.

Kam gi tu pasisakysi, kam pasidejuosi — atsiduso vieniša moteriškė. Bet jau nebejuokais gyvenimas apkarto su tuo plevėsa. Bjauriausia, kad niekas netiki. Mato, kad namelis gražus, kad ne tinginys, kad neblogai uždirba. O nežino kaip žiauriai skriaudžia savo vargšę žmoną tasai girtuoklis. Kol statėsi ir tvarkėsi — tai tikrai negalėtum skųstis. Rūpinosi, kaip visi dori žmonės ir vyrai. Bet tas jau seniai praeityje. Dabar vis išgerti po lašiuką, po kitą. Tie laikai, tie karai prakeikti. Juk nerasi grytelės, kur neraugtų kokios bjaurybės. Su muilo akmenėliu, su gailiais, su pelynais. Boboms kas? Jei ir apaks, ar sudegins vidurius — juk ne savas, svetimi geria. O jei ryja, tai kas čia mums? Juk kaip veršiai prie putros. Pripilk žibalo stiklinę — išrys neuostę.

— Vai gaus, oi gaus tasai šalaputris! . . Tegul tik man parsidriekia — niauriai dudėjo Stonienė, nes ji gerai nutuokė, kad nėra jokio pasiteisinimo, kai vienos bobos girdo, o kiti kalaušai geria.

Jau gavo šukų ne kartą. Stonienė ne iš tų, kad lauktų kaip toliau bus. Aptalžė, ištrynė snukį mazgote. Po to mažuma liovėsi. Tačiau neilgam. Pavaikščiojo mėlynais poakiais, pasišaipė draugai. Ir vėl. Permažai matyt. Nustojo perštėti ir užmiršo.

— Pamėgintų, išdrįstų prieš mane ranką pakelti! . . Uch, nežinau ką padaryčiau! . . Akis išlupinėčiau, kaip gyvam. . . — drąsinosi, pasirengusi visiems galimumams Stonienė.

Paskui ji pergalvojo visą gyvenimą. Perleido lyg pirštais rožančių. Ir nesurado nieko paguodai. Ji dūsavo, kilojo rankas ir pyktis užvaldė širdį, susigraudinusiai savo pačios pražudyta dalia.

Bet koks čia ir gyvenimas be vaikų! Kai jis labai norėjo, beveik verkdamas prašėsi, tai ji viską darė, kad vaikų nebūtų. Matykite, kuo menkesnis valdininkėlis, tuo daugiau vaikų. Kodėl dideli ponai vaikų neturi, o jei senatvėje užsinori, tai ne savo — nusiperka iš kitų.

Taigi, taigi, reikėjo anksčiau taip pagalvoti. . . Na, bet ištvirkimo tokio nebuvo kaip dabar. Pasileido kaip žydo kelnės. Ne vien geria, ką ten, tegul sau ir nusisprogsta, bet matai — kaip čia apsieisi be mergų. Tokia Valiuškienė, tai jau paskutinė dvasna. Sako: — pas Valiuškienę ne tik išgerti, bet ir užkandos atsakančiai. Ne tik pati, bet ir savo dukteris tvirkina. Agrastais gerai nuražuoti, kad nežinotų kaip atsisėsti. Traukia žmonių pinigus, iš kelio veda vyrus ir vargšes žmonas priverčia vienas kankintis. Verta, tai verta tai žydmergei suruošti gerą pirtį, jei jau perkūnas nesudegina ir ponas Dievas nemato.

Bet yra kam, matykit. Žmona nebegera — nuodingu šypsniu lūpose, apžvelgė Stonienė savo vyrą. Baisus čia ir vyras — puplesis sakytumei. Tokių po tris už kapą kiaušinių. Jei ne žmona, jau seniai būtų kur pagriovyje kojas užvertęs. Jos panieka vyrui augo minutėmis. Jautėsi žiauriai nuskriausta ir tuo didžiau jautė savo pranašumą. Ji žinojo esanti graži ir tvirta, ir kaip kalnas nepajudinama savo dorybėse. Ir kas

gi sujaukė galvą eiti už tokio nevėšos? Ak tu mano Dieve, Dievulėli brangus. . . Taip dūsavo vargdienė, išmesdama į šonus rankas, kurios virš alkūnių buvo gero ąsočio storumo.

— Atsiims, vai už visas nuoskaudas atsiims. Ir taip, kad savaitę nekiš pro duris nosies. Sukulsiu, kad žvirbliai lėks į krūmus pamatę. . .

Jau ir dvylikta artėjo. Ji nebetikėjo, kad vyrą galėjo sulaikyti tarnyba, ar kas netikėto, kaip atsitikdavo anais laikais. Ji audė kerštą. Už apviltą jaunystę, už paniekinimą jos gero vardo. Už visas kančias ir laukimo baimes. Už. . . Ji sudėstė tinkamų žodelių eilę, kaip sutiks ir prabils, rūsčiai ir iškilmingai. Ne, geriau žodžius atidėti rytojui, kai išsipagirios. Tada tai trinkti! Kaip pabus subukytas kaip žalias obuolys, kai negalės nei ant šono, nei ant nugaros pagulėti.

— Ką, aš jo dar lauksiu, kaip mergaitė? Kad jis to nesulauktų iš manęs, tas naginės lopas. Fui. . . Atsigulsiu ir užmigsiu. Ir neįleisiu. Tegul pašals, ir kol prišals uodega ant sniego. Galės grįžti iš kur parsivilkęs. Pas dorus žmones nėra vietos lachudroms ir paleistuviams. Na kurgi — pasibels patyliukais ir aiškinsis nekaltu balseliu. . . Aš netikėjau taip užtrukti. . . Matai, tarnyba lieka tarnyba. . . Nepyk, kurapkėle. . . Mes tik po stiklelį, kad visiškai nesugrubtų rankos. . . Aš jam įdėsiu tuos stiklelius! . . Galės eiti į tvartuką, pas karvę. . .

Stonienė prigesinusi šviesą, neskubėdama rengėsi. Kur jai skubėti — ji labai norėjo paklausti ko nors. Tiktai ko? Pasėdėjo ant lovos ir vėl atsikėlė, nutarusi, kad neužmigs, kai visi nervai paėsti, kraujas užnuodytas, ir širdis beveik dreba. Šis kartas taip nepraeis. Ir tuojau pašoko, kaip bakstelėta adata, ir dairėsi pakabesnio daikto, lyg jau būtų įdilgintu jautrumu su-

uodusi laidoko atsargius žingsnius kieme. Kas rankoj — tas galvoj. Drąsinosi ir kurstė narsumą. Samtis — niekai, arba žarsteklis. Tik paglostyti. Palauk. Prasidarė indaują ir pasiėmė kočėlą. Neblogas ir smagus. Bet štai, kaip sykis kabo buožiniai svarsčiai. Nutvėrusi už koto, iškėlė virš galvos, kaip kareivis pasiruošęs mesti rankinę granatą, ir nuleido žemyn tokiu smarkumu, kad oras prasiskyręs sušniokštė. Įrankis ją patenkino. Apsiginklavimą baigė šalia svarsčių, ant stalo pasidėdama ir kočėlą. Ji buvo pramatanti ir atsargi.

Pusė pirmos, o latro nėra. Užgesino šviesą. Ir nyku kažinkaip. Ar kam rūpi, kad gali nuskriausti vargšę, silpną ir visų apleistą moteriškę? Atsargiai praskleidusi lango užuolaidos kraščiuką, žvilgterėjo. Nelabai tamsu, kai įsižiūri. Tik jau tas miškas, kaip kokia nelaimė, juodai gumšo netoliese. Sniegas boluoja tame tarpe, švarus, nelyginant patiestas rankšluostis. Pro kitą langą ji matė stotį. O laukas tuštutėlis. Zuikis jei bėgtų, ir tą matytų, tokia aiški naktis. Tik to nėra ir nebus. Ak, nebus? Apmaudingai savęs paklausė. Už kiekvieną iškentėtą valandą bus daugiau atseikėta, kaip tame rašte.

Paskui ji kalbėjo poterius, taip pašnabždom, kad pati nesuprato maldos žodžių. O ir nereikia. Juk Dievas viską girdi ir supranta. Jei ne katė, tai tyloje galėtumei apkursti. Net spengė ausys. Bet ji įsitempusi klausėsi ir tarėsi girdinti lomoje upelio šnarėjimą. Nubildėjo prekinis traukinys, ir dar tyliau, dar nejaukiau po to. Ir vėl, tartum sėlintų kas. Bet laukas, kaip nuplautas stalas. Neparsivelka. Kad nors kas tau. . . Snaudulys ėmė sverti blakstienas. . . Rodos žingsniai? . . Negali būti. . . Širdis kvanktelėjo, lyg šulinin įmestas akmuo. Negi jau? . . Žingsniai. Girgžda sniegas. Atsargiai eina, pamažiukais. Ji prikando alsavimą ir giliai

įtraukė oro. Žingsniai. Tikrai. Prie lango. Ir... bar, bar... Taip nedrąsiai. Acha, nelabasis!.. Jaučia katinas aruodą prišmeižęs. Gerai... Tapu, tapu pasieniu, prie durų. Ir bilsnoja. Stonienė stryktelėjo iš lovos. Du žingsniai iš lovos ir sugriebė nuo stalo buožinius svarsčius. Dar du žingsniai ir jau vėrė duris į priemenę. Nutarusi nekamantinėti ir veikti ūmai, didesniam nustebimui, atšovė skląstį ir patraukė į save duris. Buožinių svarsčių kotas degė jos delne ir iškelta ranka pasiutusiu smarkumu nusileido. Tamsus galvos siluetas tarpduryje linktelėjo, išleidęs trumpą, kimų balsą. Antras ir trečias smūgis krito tokiu pat greičiu ir jėga.

— Še tau!.. Še tau!.. — pro sukąstus dantis švokštė Stonienė, tvodama kniumbantį vyrelį, kur pakliūva. Nesirinkdama ar galva ar pečiai. Žmogysta glūstelėjo į staktą, pasviro priekin. Tapinėjo atbulas. Barkštelėjo dar kas, kai jo koja užkliuvo į slenkstį. Ir aukštielninkas nuvirto į sniegą.

Žmona jo nebesivijo. Puolimo staigumas per trumpiausią laiką atliko daug. Kerštas pavyko.

— Sprok lauke, pašalk uodegą!... Neįsileisiu vidun!.. — tarė paskutinius prakeiksmo žodžius, užtrenkdama duris. Jų nebeužsklendė, tik privėrė. Visa drebėjo, kaip vėjo pučiama epušė, ir tik iš lėto slūgo jos nirtulys. Pamažėle jis dilo, ir beliko tik rankose ir sąnariuose. Po valandėlės jai jau buvo sunku susivokti visose vakaro painiavose. Tiek daug visokių nuotarčių! Jos gulo visu svoriu, ir sapnai, tartum eidami ranka-rankon, ją įniko supti ir mėtyti.

Nebuvo dar pailsėjusi kaip reikiant, bet pabudo ir suprato, jog pramigta. Dienos šviesa ir pro užuolaidas nesulaikomai veržėsi vidun. Skubiai užsitraukė palaidinį ir žvilgterėjo pro duris vyro kambarin. Jis

gulėjo kaip ilgas, antklodę užsitraukęs ant galvos.

— Užpyliau tai pusėtinai... Kažin ar kelsis į tarnybą... Ir nebežinia, kaip čia reikės išsiaiškinti... — kažkaip sunerimusi puolė atitraukyti langų užuolaidas.

Stoties viršininko vaikai tuo metu bėgo pro jų kiemelį, sušilę, atsisagstę kailinaičius, ir vienas per kitą šaukė:

— Tetule Stonien, išeikit pasižiūrėti!

— Sugavo, ot!.. Veda... veda...

— Va, ir čia kraujo!.. Sniegas raudonas! — rodė berniukas pasilenkęs, kad net jo kuprinėlė su knygomis smuko ant galvos.

Stonienė pravėrė duris:

— Ko jūs, vaikučiai, šūkaujate?

— Jau atveda!.. Sugavo! Žiūrėkit, ponia! — durte dūrė mažu pirštuku stoties viršininko duktė.

Iš savo kambario laipteliais nusileido ir panelė, pasiruošusi tarnybon.

— Ką atveda? — susidomėjo ir ji.

— Ogi parašiutininką!.. — aiškino berniukas su kuprine knygų. — Miške pačiupo. Vaikai ėjo mokyklon ir pamatė...

— Kraują ant sniego pamatė, — dėjo jo sesutė. — Tai nubėgo...

— Nenubėgo, o pasakė... Aš geriau pasakysiu, kaip buvo. Vaikai ėjo iš ten ir pamatė. Ir pasakė mano tėveliui. Tai Jackūnas ir Petras tuojau ir atrado...

— Parašiutininką?..

— Taip! Tikrą!.. Banditą!.. Štai atveda, matote, panele Birute?

Trijų žmonių būrelis artėjo nuo miško. Vaikai nubėgo jų pasitikti. Stonienė sumurmėjo, ko nesuprato Birutė ir, turbūt, nei ji pati. Ir šoko vidun.

— Kelkis! . . Neiškirmijęs dar? — ir vienu siūčiu nutraukė antklodę.

Stonys atsisėdo, nusižiovavo ir pasirąžė.

— Ar būsiu pramigęs?

— Kelkis. . . — pakartojo žmona, tokiu menku ir karkiančiu balsu, lyg jos gerklę tuo metu būtų suėmę geležiniai pirštai. Ji dar buvo maniusi klausti, bet lūpos tik suvapėjo. Ir ji pradėjo trauktis atgal, ramstydamasi pasieniais, tartum vietoje savo vyro iš lovos būtų prikėlusi šiurpią pamėklę.

Trijų žmonių būrelis jau visai artėjo prie namų.

— Labas, ponia Stonien! . . — pasisveikino Jackūnas, vyresnis policininkas. — Štai einam ir netikim savo akim. Mums parūpo sužinoti, iš kur tas pėdsakas veda. . . Na — ir štai. . . į jūsų kiemą atėjom. . .

— Jau taip sudirbtas, kad be vargo paėmėm. Guli po egle ir nei gintis nemano. . . Nusilpęs visiškai ir sušalęs, tik dantimis kalena. Kaip jautis — visas kruvinas, — pasakė Petras, antrasis policininkas, įsitvėręs belaisvio rankos.

— Matosi — šią naktį nuleistas. Ir užsigeidė vyrutis pasišildyti. . . O čia jį. . . Na, po šimts kiškių. Išaižytas kaip žirnio ankštis. . . Sakykit, kaip čia buvo? Kur Stonys?

— Nežinau. . . — Stonienė žiūrėjo į policininkus, kurie be savo ginklų dar nešė suimtojo. Tasai atrodė jaunas besąs. Vienos akies beveik nežymu, o ausies vietoje — klaiku pasižiūrėti. Plaukai sulipę ir visi rūbai vienais latakais nubėgę ir sukrekėję. Jis drebėjo. Stonienė gaudė orą ir jos liežuvis pasidarė kaip iš kaulo. Panelė Birutė tarė, nusipurčiusi reginiu:

— Aš girdėjau naktį kažkokį triukšmą. Pamaniau, kad šeimininkas grįžta ir ponia šeimininkė išeina jo pasitikti. . .

Policija susižvalgė.

— Ei, Stony, pasirodyk! Tavo palangėje tikra skerdykla! Kaip čia taip žvaliai apsisukai?

— Apsaugok Dieve, dievulėliau brangus! Tai ne aš, vyručiai. Šiąnakt kaip išsiskirstėm, gi pamenat, kiek mes ten paėmėm. . . Pora litrinukių, gal dar ko nors užsigėrimui. . . Ir patraukiau tiesiogiai namučio. Ir, kad nors kas būtų pasišmeižęs ant kelio. . . Kai dėjau į akį — tai iki šiol. . . Galėjo išnešti su visa lova — nieko nejutau. . . — teisinosi vargdienis Stonys, pasišiaušęs ir paraudusiom akim. Jis baimingai žvalgėsi į visus aplinkui, lyg išstatytas pajuokai ir apšauktas kaltininku.

— Hmm. . . Velniškai įdomu. . . Kokia čia istorija mezgasi. . . Bet mes jau keliausim. Šiam sykiui. . . Pamažu viskas išaiškės vėliau. . .

— Judėsim. . . — pritarė antrasis. Ir visa govėda nulingavo.

Stonys apžiūrėjo sutryptą ir sukruvintą sniegą ir, kaip šeimininkas, pyktelėjo, kad jo kieme koks nevaleika buvo apsilankęs. Paskui jį nupurtė šiurpas, lyg šaltą ranką už apikaklės užkišus. Nebejuokai čia. Na, na. . . Kaip gi žmonytė turėjo jaustis? . .

— Tau, vargšele, tai, tur būt, buvo baimės. Galėjo juk išgąsdinti. . . Ir pašovė kas tai — prie pat mūsų durų. . . Stebiuosi. . . — minkštai artinosi prie žmonos. O kai ši tylėjo, jis nutarė, kad žmona tikrai nebloga. Nei pusės žodelio dėl vakarykščios. Net duris paliko neužsklendusi.

— Na, atsigauk, atsipeikėk. . . Juk mes nė nepajutom. . . Bet laikai tikrai neramūs. Parašiutininkas. . . Matai. . .

— Išsivirk arbatos. Man vėl pradeda šoną diegti. . . — pasakė žmona užsidarydama savo kambaryje.

ŽIBUNTAS MIKŠYS.

Mikšio stipriosios pusės: sugebėjimas poetizuoti pasaulį, kuris jį supa, ir lakoniškiausiomis priemonėmis perduoti savo jausmus.

Jei būtų tokia „aristokratinė" inteligencija, Mikšys sugeba ją atskleisti.

(Pastabos parodoje Vilniuje 1976 metais)

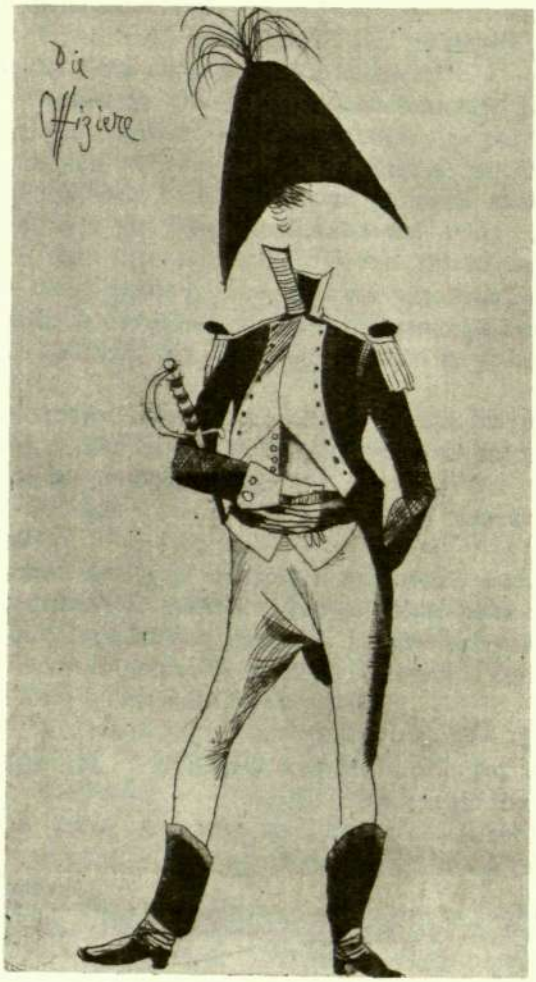

KARININKAI (G. BÜCHNERIO „LEONCE IR LENA") Ofortas. 18,2 x 9,8.

GUVERNANTĖ I (G. BÜCHNERIO „LEONCE IR LENA")
Ofortas. 17,9 x 9,5.

IN MEMORIAM BRONIUS KRIŠTANAVIČIUS S.J. Ofortas. 11,8 x 8,8.

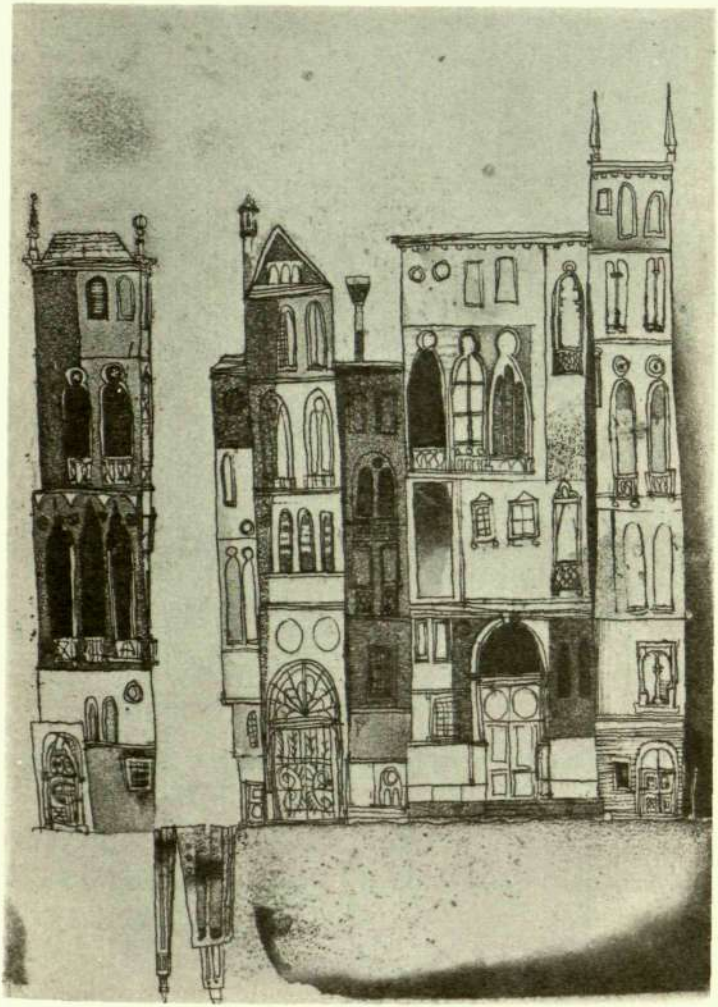

NEREALIOJI VENECIJA. Ofortas. 19 x 13,7.

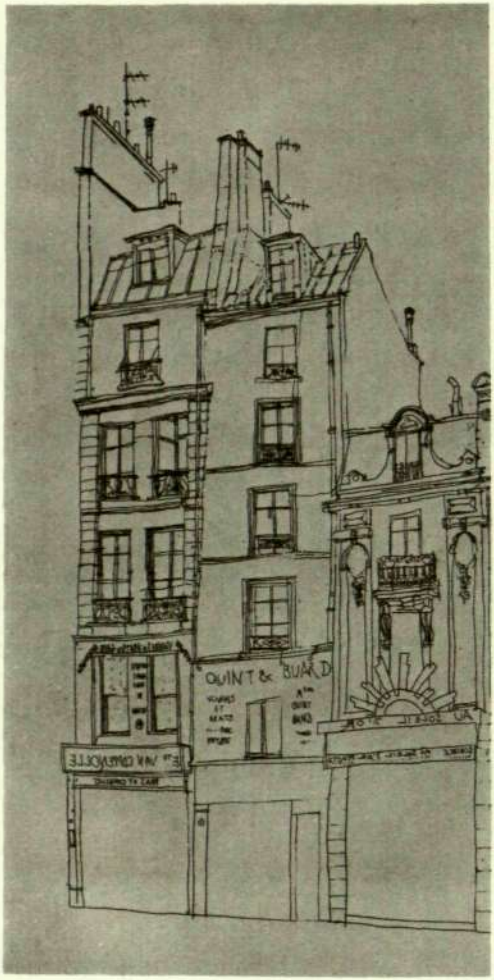

MĖSININKŲ NAMAI BUV. HALĖSE. Ofortas. 24,6 x 12,4.

ALARIQUE-ALARICA. Ofortas. 19,7 x 14,9.

VĖLYKINĖS GĖLĖS. Ofortas. 25,6 x 19,3.

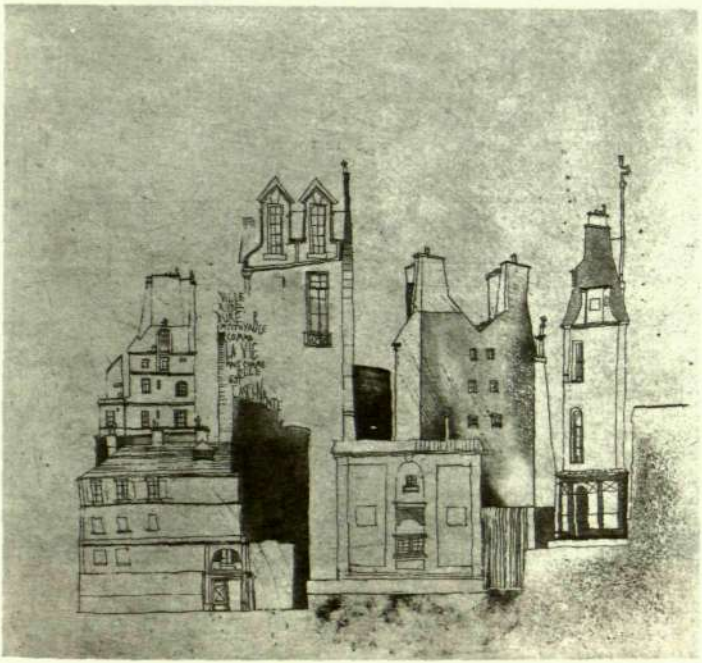

SENAMIESTIS: KAMINAI. Ofortas. 25,6 x 28.

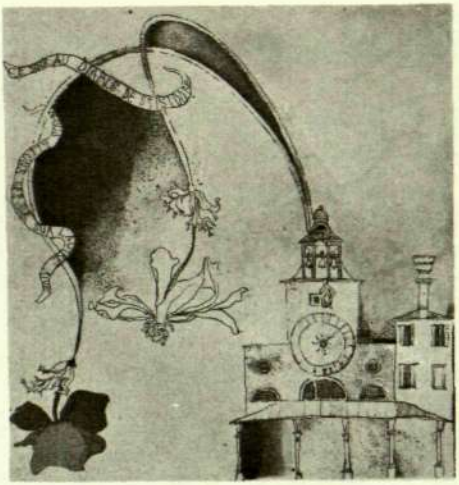

SAN GIACOMETTO (DI RIALTO) Ofortas. 15,8 x 14,9.

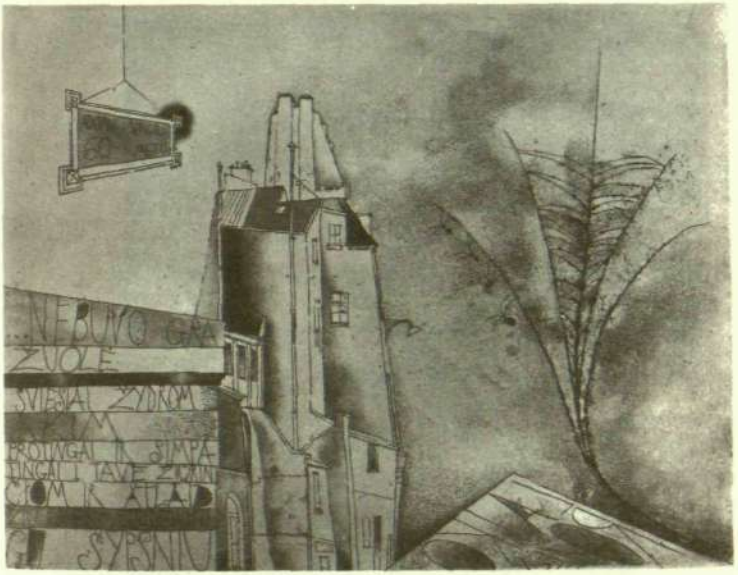

LAIKO ROŽĖS. Ofortas. 22 x 28,4.

WAAROM KULTUUREELE REEVOLUUTSIE? Ofortas. 17,5 x 9,4.

GREIMAS, SEMIOTIKA IR MAUPASSANT

R. ŠILBAJORIS

Lietuvių tautos genijus istorijos eigoj yra ne kartą įspūdingai prabilęs svetima kalba. Vien tik literatūroje, Adomo Mickevičiaus, Oskaro Milašiaus, Jurgio Baltrušaičio vardai savo didumu atitinka pasaulinį mastą, ir šalia jų kitąsyk sunkoka įžiūrėti išimtinai lietuviškai rašiusių bendralaikių figūras. Skurdžiai galvojantys žmonės dejuoja, kad štai esame praradę, „svetimiesiems atidavę" dalį geriausių mūsų jėgų, bet iš tiesų prasmingiau būtų sakyti, kad, anaiptol, tuomi kaip tik išsiplėtė mūsų tautinės kultūros horizontai, kad lietuviško kūrybingumo sąvoka, jai statomi reikalavimai, užsimojimai, dabar nebegali ribotis savijauta mažos, užsidarėlės tautelės, kuri gal kada nors, per ypatingą Praamžiaus malonę, ims ir nustebins pasaulį savo iš „grynai tautinių" šaltinių išplaukusiais darbais.

Didžiosios lietuvių kultūros žmogus yra ir daugiausia prancūziškai rašąs Algirdas Julius Greimas. Jo ypatingi nuopelnai tarptautinei, o tuo pačiu ir lietuviškai, civilizacijai glūdi kalbos ir literatūros mokslų srityje. Mes patys esame labiau įpratę literatūros nagrinėjimą sutapatinti su jos kritika, o literatūros mokslą suprasti kaip istoriją, ir užtat iš mūsų tradicinės per-

spektyvos gerai neįžiūrime Greimo atliktų darbų tikrosios vertės ir nedaug apie jį žinome — tikrai mažiau, negu Vakarų Europos skaitytojai. Užtat prieš aptariant jo 1976 m. išėjusią knygą *Maupassant. La Sémiotique du texte: exercisces pratiques* (Paris: Editions du Seuil), reikėtų nors ir labai bendrais bruožais nurodyti jo mokslinio pasaulio užnugarį, trumpai pažvelgti į kai kurių Greimui žinomų literatūros nagrinėjimo sąvokų išsivystymą.

Tiesa, pats Greimas neseniai *Akiračiuose* (1977 m. Nr. 9) savo mokslinę karjerą išveda iš kalbotyros problematikos, pastebėdamas, kad anksčiau „lingvistika buvo susirūpinusi fonetikos ir sintaksės, t.y. kalbos formalinės organizacijos problemomis", kad „kalbininkams buvo tiesiog draudžiama kalbėti apie žodžių, ar apie kalbos reikšmę" ir kad jisai prisiėmė rolę „bent Prancūzijoj, būti vienu iš pirmųjų, pradėjusių tvirtinti, kad nežiūrint visko, žmogaus kalba ką nors reiškia, kad tai, ką jinai reiškia, yra prieinama kitiems žmonėms ir gali pasidaryti studijų objektu" (psl. 8). Tuo būdu, jo paties apibrėžimu, Greimo mokslinis darbas pagrįstas „kova už reikšmės reikšmingumą". Už Greimo žodžių slepiasi didelis, komplikuotas ir jau seniai mokslo galvas varginantis uždavinys.

Lingvistikos bendrasis tikslas yra formaliai aprašyti kalbą. Moksliškai vertingas kalbos aprašymas, t.y. aprašymas, objektyviai ką nors įrodantis ir galįs daryti patikimas prielaidas apie kalbos praeitį ir ateitį, atrodytų, duodasi protu apvaldomas tiktai jos formų plotmėj, lygiai, kaip, sakykim, fizikas, aprašantis termodinamikos dėsnius nesvarsto jų iš grožinio ar religinio taško. Bet ar įmanoma aprašyti kalbos formas neužsimenant apie jų savitarpį santykiavimą? Jeigu ne, tai kaip tą santykiavimą aptarsi nesusidūręs su žodžių prasmių problematika? O žodžių prasmės, priklausant nuo jų

vartosenos, gali būti taip begalo įvairios, kad žmogus atsiduri ištisoj neapčiuopiamybių visatoj, kur visos lygtys susideda daugiausia tik iš nežinomųjų. Ar įmanoma išvystyti aiškias procedūras ir metodologiją tų nežinomųjų skaičiui sumažinti, kad žodžių reikšmė galėtų būti sistematiškai aptariama ir užtat reikšminga kaip vienas iš duomenų pilnam ir objektyviam kalbos aprašymui?

Greimo nuomonė, kad tai yra įmanoma ir turi būti daroma *Maupassant* knygoje išreiškiama per žvilgsnį į vieno autoriaus žmogiškai ribotą tekstą. Paminėjęs kaikurių nuomonę, kad teksto turtingumas iškyla iš to, kad jis, tekstas, yra suma begalinio skaičiaus autonominių ženklų sistemų (*d'une infinité de codes autonomes*, psl. 9), Greimas ginčijasi, kad šitoks kalbėjimas problemos neišsprendžia, o tik ją nukelia į kitą plotmę, nes tada arba autorius, teksto sukūrėjas, yra „tūkstantgalvė pabaisa" (*un monstre innombrable*), galįs visas tas begalybes sutalpinti savyje, arba jisai, tas autorius, jau sudužo į tūkstantį dalelyčių ir nebeegzistuoja kaip apvienijantis faktorius, o tada teksto vieningumo principo tenka ieškoti kitose, gal metafizinėse, gelmėse. Greimas, kaip mokslininkas, atsiriboja nuo metafizikos ir remiasi prielaida, kad žmogaus protas ir to proto produktas, kalba, yra suvokiami dalykai.

Šis požiūris, bent kiek tai liečia XX amžiaus literatūros teorijas, savo šaknis turi vadinamajame rusų formalistų judėjime. Apie 1916 metus Maskvoj ir Peterburge susibūrė lingvistų ir literatų būreliai, kurie atmetė tradicinę (kartais savaip į metafiziką linkusią) literatūros kritiką kaip nemokslišką ir todėl bevaisę. Vienas iš lingvistų, maskvietis Roman Jakobson pastebėjo, kad žodžių vartosena būna ypatingai daugiapras-

mė kaip tik literatūroje, meno kalboje. Jis tada nusprendė šią meno, visų pirma poezijos, kalbą atskirti nuo kitų ir stebėti kaip tokią, tartum tai būtų atskira tarmė, pasistatant sau klausimą — kas gi yra literatūrinės kalbos išskirtinė savybė, jos „literatūriškumas"? Savo atsakymą jis suformulavo 1921 metais, straipsnyje „Naujausioji rusų poezija", tiems laikams gana šokiruojančiu būdu, būtent, kad poezijos kalba esanti kalba nukreipta ne į turinį, o į išraiškingumą (*jazyk, ustanovlennyj na vyrazitel'nost'*). Šitoks apibrėžimas eventualiai privedė prie turinio ir formos santykiavimo nusakymo tokia prasme, kad meno kūrinys yra nedalomas į šiuos atskirus aspektus, nes kiekviena idėja mene egzistuoja tik toj formoj, kokioj ji yra išreikšta; taigi, pavyzdžiui, nelieka daug prasmės sakyti, kad Hamletas savo monologe „Būti ar nebūti" apsvarsto savižudybės ar mirties baimės problematiką, nes šitoks apibrėžimas lygiai gerai tinka ir bet kuriam filosofijos, teologijos ar psichologijos tekstui, tą problemą diskutuojančiam ir nieko bendro su poezija neturinčiam. Prasmingiau sakyti, kad šis Hamleto monologas išreiškia mirties baimės transformaciją į žodžiais apipavidalintą emocinį ritmą ir vaizdines-semantines struktūras — taigi, kad jis susideda iš specialios, tik jam vienam pilnai būdingos, poetinės išraiškos priemonių visumos. Meno kalbos analizė formalistų teorijoj išsivystė į literatūrinės išraiškos priemonių analizę, dažnai gana kruopščią ir sistemingą, pajėgiančią duoti objektyviai įrodomus teiginius apie literatūrinį tekstą. Beįsigalint Stalinui, marksistų kritikų spaudžiami, formalistai bandė gintis, išvystydami teorines prielaidas, galinčias aprėpti izoliuotos teksto analizės santykius su visuomeniniais, idėjiniais ir istoriniais faktoriais, prielaidas, įgalinančias aprašyti literatūros raidos dinamiką, bet tai jiem nieko

nepadėjo. Jakobsonas atsidūrė Pragoj (ir tenai subūrė labai kūrybingą „Pragos ratelį", kuriame vyraujantys čekai teoretikai pasiekė perėjimą iš formalizmo į struktūralizmą), nepaprastai įdomus ir gaivalingas Viktoras Šklovskis išsižadėjo pats savęs, Borisas Eichenbaumas nugrimzdo į literatūros istoriją, o iš jų visų pats giliausias mąstytojas, Jurijus Tynianovas, numirė.

Stengiantis grįžti prie Greimo, galima į tą formalistų judėjimą pažvelgti iš kiek kito kampo, dalinant jį į du pagrindinius vienas kitam artimus, bet pakankamai skirtingus išeities taškus. Vienas iš jų — daugiau „estetinė" orientacija, žiūrint į literatūros priemonių estetinį efektą atskiruose tekstuose, o kitas — daugiau „formali" kryptis, norinti atpažinti sudedamuosius tam tikrų tekstų grupių elementus ir sistematiškai aprašyti apibendrintas jų struktūras. Šios pastarosios krypties svarbus atstovas buvo tautosakininkas Vladimir Propp. Jisai sistematiškai išnagrinėjo didelį skaičių stebuklinių rusų liaudies pasakų*(1)* ir surado, kad jose galima atpažinti 31 struktūrinę funkciją, ir kad šios funkcijos visose pasakose laikosi tos pačios (ar bent analizėj į tą pačią atstatomos) eilės tvarkos, nors vienoj ar kitoj pasakoj gali kaikurių funkcijų ir trūkti. Žiūrint iš lingvistinės terminologijos taško, galima turbūt sakyti, kad Propp tuo būdu parašė tam tikrą tų stebuklinių liaudies pasakų „naratyvinę gramatiką".*(2)*

---

1 Šitaip tas pasakas apibrėžia 1972 metų *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, skirdamas jas nuo gyvulinių, buitinių ir nuotykių pasakų.

2 Visų tų funkcijų čia nėra reikalo išvardinti, bet štai pora pavyzdžių: 1. vienas iš šeimos narių atsiskiria nuo namų, 2. Pasakos herojui kas nors uždraudžiama, 3. uždraudimo nepaklausoma, 4. neigiamasis herojus (antagonistas) stengiasi išgauti jo kėslams reikalingų žinių — ir taip toliau. Propp veikalas, *Pasakos morfologija*, yra išverstas angliškai. Kam visas tas formalistų klausimas

Kaip tik šią gramatiką ir turi omeny Greimas savo knygoje *Maupassant*, nes jis, tarp kitų uždavinių, ieško ir būdų Proppo funkcijų principus perkelti, juos atitinkamai išplėtojęs ir ištobulinęs, į rašytinę literatūrą. Jisai ir *Akiračiuose* pastebėjo, kad:

> Dabar situacija maždaug tokia: mes jau mokame gana neblogai analizuoti oralinę literatūrą — pasakas ir mitus —, didelę pažangą yra padariusi religinių tekstų — Evangelijos ir Biblijos — analizė. Tačiau perėjimas į didžiąją, rašytinę literatūrą nėra paprastas. Tie patys metodai pritaikyti Proust'o ar Joyce'o veikalų analizei duoda, tiesą pasakius, neblogų, originalių rezultatų, bet jie dar perdaug atsiremia į intuiciją, sunkiai duodasi formalizuojami. Užtat aš ir norėjau šiuo darbu užpildyti spragą tarp liaudies ir elito literatūrų (psl. 9).

Šalia Propp'o pasakų analizės, mitologijos struktūras pastaruoju metu analizavo prancūzų antropologas Claude Lévi-Strauss, ir aplamai, struktūrinių pamatų ieškojimas visose žmogaus protinės ir jausminės veiklos apraiškose eventualiai susiformavo į semiotikos sąvoką, pagrįstą tuo, kad bet koks tarpusavio susižinojimas privalo naudotis kokiais nors simboliais — ženklais, ar tai būtų kalbos ženklai, ar spalvos, garsai, matematiniai simboliai ir taip toliau. Semiotikos uždavinius sprendžia ir Greimas, ypač kreipdamas dėmesį į tą plotmę, kur kalbos ženklai svarstomi lingvistinių ir semantinių savo apraiškų tarpusaviame santykiavime.

Kaip ir daugelis kitų analitinių struktūrų-teorijų, semiotika turi didelį palinkimą atsitraukti nuo tiesioginės savo medžiagos, šiuo atveju nuo literatūros teks-

---

įdomu, gali pradžiai pasiskaityti Victor Erlich, *Russian Formalism. History, Doctrine* (Mouton, 1969) ir Ladislav Matejka & Krystyna Pomorska, editors, *Readings in Russian Poetics* (University of Michigan Press, 1971).

tų, ir tapti „metateorija" — teorija, analizuojančia ne literatūros tekstą, o pačią save, taigi, kalbančia apie tai, kaip geriausiai galima kalbėti apie tekstus. Greimas daugiau linkęs užsiimti „praktiškąja semiotika", kur ženklų sistemų teorijos dėsniai būna išbandomi ir pritaikomi tiesioginiuose eksperimentuose su „gyvais" tekstais.

Savo įžanginiame žodyje Greimas tokių „praktiškų pratimų" reikalą pateisina tuo, kad šiuo metu literatūros semiotikoj, pasakojamosios kalbos analizė (*l'analyse des discours narratifs*) taip išsišakojo ir tiek daug užsigriebė, kad nebepajėgia visko suvirškinti ir atsidūrė prieš eilę intelektualinių ir metodologinių akligatvių. Greimas nori, dirbdamas tiesiogiai su literatūros tekstu, išvystyti efektingą konkrečios analizės strategiją ir taktiką, būtent, „apibendrinančią duotosios [semiotinės] disciplinos strategiją, pagal kurią paprasti semiotiniai objektai būtų nagrinėjami priešpastatyme su komplikuotais" (psl. 9), ir individualiems atvejams pritaikytą taktiką, ieškančią kiekvienam teksto momentui ar aspektui tinkamiausio analizės lygio, leidžiančio daryti teiginius vienu kartu ir apie specifines kurio nors teksto savybes ir apie tai, kaip šitoks tekstas sudaro viso socialiniai-kalbinio diskursyvinių ir pasakojamųjų formų pasaulio dalį (*et sur les modes de sa participation à l'univers sociolectal des formes narratives et discursives*, psl. 10. Perduoti lietuviškai Greimo vartojamą turtingą ir subtiliai preciziką terminologiją — tai lyg su žagre plėšti dirvonus).

Dabar reikėtų pažvelgti, kaip Greimas šiuos sau pasistatytus uždavinius vykdo. Visų pirma tenka duoti Maupassant apysakos santrauką, nors Greimo analizė taip įsigilina į kiekvieną atskirą teksto smulkmeną, kad vien iš bendro turinio žinojimo skaitytojui nebus per-

daug naudos. Šioj apysakoj vaizduojamas tragiškas dviejų paryžiečių nuotykis per 1870 metų prūsų-prancūzų karą. Dar taikos metu tie du draugai (Morissot ir Sauvage) mėgdavo išvažiuoti už miesto į paupį pameškerioti. Dabar, jau abu mobilizuoti, jie netyčia susitinka alkano, vokiečių apsupto Paryžiaus gatvėj ir, išgėrę po lašelį, susigundo vėl nukeliauti į tą savo mėgstamą vietelę, nors ji dabar yra atsidūrusi niekeno žemėj tarp dviejų kariuomenių. Gavę iš savo pulkininko leidimą, jie atsiranda paupy. Prieš juos — tuščia sala (l'Île Marante), danguj šilta saulelė, virš vandens — mažyčiai rūko kaspinėliai, o toliau dunkso artilerijos pabūklų dūmais apsitraukęs, mirtim besispjaudantis kalnas (Mont Valérien). Užmiršę visą pasaulį, du draugai, kaip ir anais taikos laikais, nugrimzta į žvejybos ekstazę. Ir nepajunta, kaip iš tos neva tuščios Île Marante atplaukia keli vokiečių kareiviai. Žvejus suima ir pristato savo karininkui. Šis gražia prancūzų kalba paaiškina, kad, praėję pro savosios sargybos postus, juodu tikriausiai žino ir slaptažodį, taigi, tegu jį pasako ir galės gyvi grįžti atgal. Jeigu ne, tai bus abu vietoj sušaudyti kaip šnipai. Morissot ir Sauvage tyli kaip žemę pardavę. Vokiečiai juos sušaudo ir sumeta į upę žuvims, o jų pačių pagautas žuvis karininkas liepia sau iškepti.

Pirmasis Greimo metodologijos išeities taškas yra apysakos išdalinimas į atskirus padalinius, pagal turinį ir pagal teksto požymius, nurodančius jų semantinės, struktūrinės ar veiksmo eigos ribas (tikriau: „ežias"). Pavyzdžiui, pirmas padalinys susideda iš pirmųjų trijų apysakos sakinių. Jis yra kartu ir pirmoji pastraipa (taigi, jau vienas atribojimo pažymys), ir Paryžiaus situacijos pristatymas bado ir blokados ženkle (čia ribos yra: pradžioj „Paryžius badavo", o gale „buvo valgo-

ma, kas papuolė"). Šitie įrėminantys ženklai savimi apibrėžia ir apsuptojo Paryžiaus erdvinę charakteristiką (apgaubtas — *englobé).* Greimas tą padalinį vadina tiesiog „Paryžius".*(3)* Toliau seka antrasis segmentas, pavadintas „Draugystė" ir pažymėtas tuo, kad jo pradžioj ir pabaigoj, kaip „rėmai", stovi frazės „[Morrisot] atpažino jį [Sauvage] kaip savo draugą" ir „Kada jie vienas kitą atpažino. . ." Viduj šių rėmų yra aprašymas, kaip juodu kartu žuvaudavo prieš karą, taigi, atskiras vienetas, kitoj, ne teksto „dabarties", bet ir teksto ir dviejų dabar susitinkančių draugų praeities plotmėj. Tas dvi rėmus sudarančias frazes Greimas paženklina terminais *embrayage* („įjungimas") ir *débrayage* („išjungimas").

Ir taip toliau. Iš viso išskiriama dvylika tokių segmentų. Kiekvienas iš jų suteikia galimybę ne tik išnagrinėti jų skirtingus aspektus, bet ir išdiskutuoti, paeiliui, ryšium su kitu segmentu, tas analitines kategorijas, kurios galėtų būti pritaikytos jiems visiems. Svarbu prisiminti, kad, savo intencija, visi šie aspektai ir kategorijos nėra tradiciškai ideologinės, kritiškos, Maupassant interpretacijos, o tik grynai semiotinės teksto kaip „ženklų sistemos" sąvokos ir analitinės procedūros. Jos lygiai gerai tinka žodinės („oralinės") literatūros,

---

3 Beje, „padalinys" — tai gana nevykęs terminas. Greimas vartoja žodį „séquence", implikuojantį pirmyn einančią kalbos ženklų grandinę, kuri savo kraštutiniais sąnariais užsikabina ir už prieš tai einančios ir už jos sekančios grandies. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* turi žodį „sekà": „įvykių vienas po kito ėjimas", kuris gal čia ir perduotų šios specialios semantinės kategorijos prasmę. *Metmenyse*, straipsnyje „Aušrinė ir Laima", 1977, Nr. 33, Greimas analizuoja vieną lietuvių liaudies pasaką, vartodamas iš dalies panašias procedūras kaip ir *Maupassant* knygoj. Tenai jis pasakos tekstą irgi suskaldo dalimis, jas vadindamas „segmentais". Prie šio jo termino liksime ir toliau.

arba ir neliteratūrinių tekstų analizei, ką, pasakų atveju, Greimas labai gražiai pademonstravo savo straipsnyje „Aušrinė ir Laima" *Metmenyse*. Iš tiesų, pasakos analizėj galima pilniau, išbaigčiau pritaikyti ir Propp'o metodologinį palikimą ir arčiau prieiti prie pilno jos mitologinio bei religinio turinio išaiškinimo, nes įžvelgimui ribas nustato ne pats metodas, o tik faktiškų žinių nepakankamumas. Tačiau rašytinės („elitinės") literatūros tekstai reikalauja daug didesnio skaičiaus naujų sąvokų ir daug komplikuotesnio jų savitarpio santykiavimo apsvarstymo — metodologinių procedūrų. Net ir tada palaipsniui aiškėja, kad semiotinio išnagrinėjimo galimybes apriboja ne faktų trūkumas, bet pačios metodologijos išsibaigusios pajėgos. Apie tai užsiminsime vėliau.

Kaip pasakose, taip ir rašytinėj literatūroj (Greimas šia pastarąją vadina *la littérature savante*) pirmas ir pagrindinis nagrinėtojo uždavinys yra sustatyti semiotinį teksto modelį. Tam visų pirma yra reikalinga prielaida, kad tekstas nėra vientisas, nedalomas vienetas, kurį galima tik įvairiai interpretuoti, bet anaiptol — kad jo paviršiaus plotmė — „tai, kas parašyta" *(le texte énoncé)* — duodasi išnarstoma į savo sudėtines dalis pradedant iš įvairių skirtingų kampų, kaip pavyzdžiui: gramatinio (morfologijos ir sintaksės), semantinio, sintagmatinio (teksto eigos grandis — kaip įvedama nauja informacija ir kaip ji santykiauja su ankstyvesniąja), paradigmatinio (kaip kiekvienas duotas teksto eigos taškas santykiauja su realizuotomis, implikuotomis, ar galimomis „vertikaliomis" associacijomis, tartum parašytas žodis būtų tik vienas „linksnis" visuomet galimai egzistuojančioj pilnoj savo „linksniuotėje"), diskursyvinio („kas autoriaus apie veiksmą, vietą, laiką, personažus ir t.t. sakoma"), naratyvinio

(„kaip veiksmas vystomas") ir taip toliau — beveik ir taip be galo. Darosi aišku, kaip galima parašyti 250 puslapių knygą apie septynių puslapių apysaką ir po to suprasti, kad visas reikalingas darbas buvo tik neblogai pradėtas.

Visą šį keblų ir įvairialypį darbą organizuoja eilė analitinių sąvokų (plačių arba preciziškai ribotų) ir eilė iš tų sąvokų kylančių procedūrų. Viena iš pagrindinių metodologinių priemonių semiotikoj yra binariniai (dvilypiai) priešpastatymai. Skaitoma, kad kiekvienas teksto elementas turi savo „antrininką" — priešpriešą, arba realizuotoj („iš tiesų parašytoj") arba galimoj, arba gal to elemento supratimui privalomoj, bet nerealizuotoj plotmėj. Šis principas duoda galimybę sudarinėti įvairias teksto analizės lygtis ir diagramas, su kurių pagalba sistematiškai suvokiama teksto visuma. Platesniuose apibendrinimuose galima, pavyzdžiui, išvystyti eilę tekstualinės erdvės sąvokų. Maupassant apysakoj tie du draugai yra priešo apsuptam, alkanam Paryžiuj, taigi, neigiamoj, kentėjimu paženklintoj erdvėj (pagal Greimą, *espace dysphorique*). Jie iš tos erdvės trokšta išsiveržti į teigiamą, pasitenkinimu paženklintą erdvę (*espace euphorique*). Konkrečiai tai reiškia išvažiuoti vėl meškerioti, bet platesnėse savo implikacijose šis noras įgyja simbolišką reikšmę, nes atstovauja „neparašytame", bet su esančiuoju reikšmingai santykiaujančiam tekste aplamai visų Paryžiuje apsuptų prancūzų, ir gal dar toliau, visos žmonijos troškimą išsiveržti į laisvę. Prieš akis esančiam tekste ta teigiamoji erdvė išreiškiama dviem būdais: autoriaus pasakojimu, prisiminimais praeities plotmėj, ir tų draugų sumanymu dabartyje vėl iškeliauti į paupį. Kaip matome, dabartis ir praeitis (kurios jau nebėra), dabartis ir ateitis (kurioj tų draugų nebebus),

draugų pokalbis apie žuvavimą ir autoriaus pasakojimas apie tai, kaip būdavo, ir vėl sudaro ištisą eilę binarinių struktūrų. Toliau, draugų prisimintas ir laukiamas džiaugsmas, ir upė, ir saulė, sudaro tartum duotu momentu jau nebesantį ir dar nesugrąžintą pasaulį, taigi, utopinę pasakojimo erdvę. Prieš ją stovi reali, dabartinė erdvė — Paryžius ir pavojinga niekeno žemė (pas Greimą: *espace pratique*). Šiom dviem erdvėm savotiškai atitinka santykis tarp vertikalios erdvės — „aukštai" — krauju pasruvęs vakaro dangus ir grąsa virš apsupto Paryžiaus, ir horizontalinės erdvės. Apsupimas ir dangus kartu lyg ir apgaubia Paryžių, ir tos vertikalios erdvės dominuojantis fizinis reiškinys yra mirties dūmais apsuptas kalnas, Mont Valérien. Horizontalinė gi erdvė yra upė, rūkas, žuvys vandeny. Saulė maloniai šildo žvejų nugaras, taigi veikia „horizontaliai", stovi sąryšy su džiaugsmu ir gyvybe, vanduo žada ne mirtį, o žuvų dovaną; kalnas gi žarsto mirtį, ir jis iškyla gyvybės nežadančiam danguj. Iš tų duomenų Greimas sustato semiotinį kvadratą (taip jisai *Metmenyse*, Nr. 34, psl. 44, vadina *Maupassant* knygoje vartojamą terminą *carré sémiotique*):

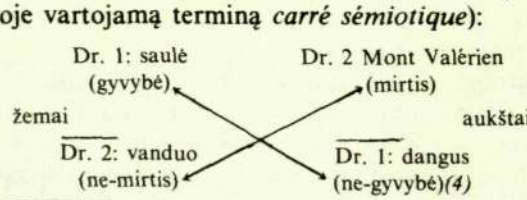

4 *Maupassant*, psl. 128. Diagramos kraštuose pridėjome ženklus „aukštai" ir „žemai" iš kito šios pačios diagramos pavidalo, psl. 143. Simboliai Dr. 1, Dr. 2; $\overline{\text{Dr. 1}}$, $\overline{\text{Dr. 2}}$ išreiškia sąvokas *„adresuotojas 1 ir 2" (destinateur*, Dr.) ir „ne-anti-adresuotojas" (*non-antidestinateur*, $\overline{\text{Dr.}}$). Mūsų labai suglaustame pristatyme nėra vietos šių sąvokų aptarti, bet principe „adresuotojas" yra tai, kas siunčia kam nors žinią, stimulą ar veiksmą (kaip saulės šilumą į draugų nugaras), „anti-adresuotojas" būtų siunčiąs

Kairėje kvadrato pusėje būtų pozityvios, horizontalinės erdvės (saulė „horizontali" per savo veiksmą, žemėje, šildanti draugų nugaras), o dešinėje — negatyvios, vertikalinės (Greimas šias puses vadina *deixis positive* ir *deixis negative*).

Prastai kalbant, atrodytų, kad čia be reikalo sukomplikuojami šiaip jau kiekvienu duotu atveju aiškūs dalykai: malonu, kad saulelė šildo, smagu žvejoti, baisu pažiūrėti aukštyn, į kalną, kur iš patrankų šaudoma. Bet semiotiniai simboliai, sąvokos, diagramos, atlieka iš dalies panašų uždavinį, kaip matematikos formulės — jos turi būti kaip modeliai, abstraktūs ir užtat pritaikomi ištisai eilei situacijų, taigi apibendrinantys, įgalinantys tyrinėtoją su formalios ženklų sistemos pagalba suvokti aplamai bet kokio (šiuo atveju literatūrinio) teksto sąrangą. Kalba iš tiesų eina apie tekstų nagrinėjimo mokslą.

Semiotinių kvadratų principas, pakankamai atitolęs nuo konkretaus teksto, suteikia galimybę suglaustai aprašyti (modeliuoti) pagrindinius ženklus ir išmatavimus semiotinio mąstymo plotmėj (pagal Greimą, *univers sémiotique*). Įvairialypis žmogaus santykis su visuomene, Greimas sako (psl. 139), gali būti aprašytas dviejomis pagrindinėmis diagramomis:

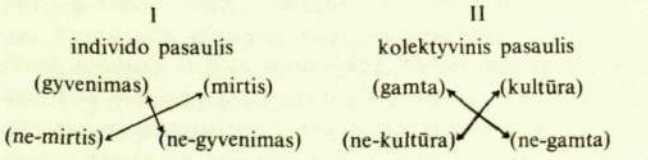

ką nors adresuotojui priešingo, o „ne-anti-adresuotojas", kaip vanduo, stovi adresuotojo priešpriešoj, bet pats jokios opozicinės žinios ar veiksmo nesiunčia. Prie šių sąvokų kituose kontekstuose Greimas dar prideda ir „adresato" (*Destinataire*, Dre) sąvoką — kam žinia (veiksmas) siunčiama; pavyzdžiui, tie du draugai.

Kaip matome, Maupassant apysakos atveju, tie du draugai, kaip individai, trokšta gyventi, santykyje su tuo, kas negrasina mirtim, o kaip žmonijos atstovai jie veržiasi į gamtą (žvejoti), ten, kur neutralizuojasi kultūros įtaka. Tuo tarpu gi juos pagavęs ir sušaudęs vokiečių karininkas, kaip individas, atstovauja karą, taigi mirtį, o bendruomenės plotmėj jis priklauso prie tą karą iššaukusių kolektyvinių santvarkų — valstybių, kurios savo esme priklauso ne gamtos, bet kultūros sričiai. Apysakos ironija ta, kad dešiniojoj kiekvieno modelio pusėj išreiškiama tikrovė — kaip dalykai iš tiesų yra (praktiškoji erdvė), o kairioj — svajonės ar prisiminimai, taigi, utopinė erdvė. Morissot ir Sauvage bandymas utopiją paversti tikrove baigiasi jų sunaikinimu. Matome, kaip iš abstrakčių modelių iškyla Maupassant, kaip rašytojo, vertybių sistema: anti-civilizacinė, individualistinė, pesimistinė. Šitokia laikysena aiškiai primena prancūzų romantikų ir simbolistų nuotaikas, ir užtat Greimas savo knygoje visai pagrįstai stato klaustuką ties tradicine nuomone, kad, girdi, Maupassant buvo realistinis rašytojas.

Čia nėra vietos sistematiškai aptarti visą eilę dar kitų Greimo vartojamų semiotinių sąvokų, bet paminėkime dar bent vieną, būtent, izotopijų sąvoką, nes jinai *Maupassant* knygoje vaidina gana svarbią rolę. Ji ateina iš geologijos, kur izotopas yra kreivė, apjungianti tos pačios aukštumos taškus duotam žemės paviršiaus fragmente. Ką nors pasakojančiam žodiniam tekste, šiuo atveju literatūriniam, izotopijų sąvoka nėra statiška, bet dinamiška, nes išreiškia pasakojimo eigos profilį, nustatantį tapatumo santykius tarp įvairių jo elementų. Šičia kreivės apjungia įvairių rūšių pasikartojimus (anaforas), besitesiančius per visą tekstą, arba per aiškiai apibrėžtą vieną ar kitą jo dalį.

Greimas *Maupassant* knygoje, tarp kitų, vartoja „diskursyvinę", „tematinę" ir „veikėjo" izotopijas (*isotopie discursive, thématique, actorielle*). „Diskursyvinė" — tai iš esmės semantinio, gramatikos ir sintaksės pobūdžio pasikartojimai, grandimi apjungiantys tekstą į prasmingą kalbą. Greimas sako:

> Tik tada galima tvirtinti, kad prieš mus ne paskirų, nepriklausomų frazių eilė, bet apjungta kalba (discours), kada galima sakyti, jog egzistuoja visoms tą kalbą sudarančioms frazėms bendra izotopija, atpažįstama per vienos lingvistinės kategorijos, ar lingvistinių kategorijų pluošto, pasikartojimus per visą jos eigą (psl. 28).

Toks apibrėžimas iš pradžios ir vėl atrodo kaip komplikuotas ir šiaip aiškaus dalyko išdėstymas, lyg tai būtų mašina nugarai pasikasyti. Bet jisai išryškina esminį skirtumą tarp paprasto skaitymo, kur be analizės, instinktyviai prileidžiama logiška kalbos tekmė, ir moksliško, semiotinio, skaitymo, kur tą tėkmę reikia detaliai ir formaliai įrodyti.

„Tematinės" izotopijos sąvoka išryškėja iš vieno Greimo analizuojamo Maupassant apysakos momento. Tai liečia antrąjį segmentą, kur aprašoma kaip Morissot ir Sauvage prieš karą žuvaudavo. Juodu ne iš anksto susitardavo važiuoti paupin, bet atkeliaudavo kiekvienas sau, atskirai, o paupy visuomet susitikdavo todėl, kad abu kaip tik toj vietoj mėgo būti. Šis bendras pamėgimas, intencija paupin važiuoti, Greimo semiotinėj terminologijoj aprašomas kaip *deux programmes du faire parallèles* — dvi lygiagrečios veiksmo programos (psl. 54). Kadangi tie susitikimai paupy kartojosi kiekvieną sekmadienį, tai galima sakyti, kad jie sudaro „žvejybos įvaizdžio izotopiją" (*isotopie figurative de la pêche*), nuo vieno susitikimo iki kito besitesiančią įvykių liniją laike ir erdvėj, kuri sudaro

arba, tiksliau, apibrėžia, vieną dinamiškos apysakos struktūros dalį. Drauge besėdėdami ant upės kranto, Morissot ir Sauvage tarp savęs kalbėdavosi mažai, bet tuoj instinktyviai vienas kitą suprasdami, vienas kitam pritardami. Tuo būdu jie glaudžiai susidraugavo. Jų bičiulystė yra per visą apysaką besikartojantis faktorius, taigi, sudaro sekančią po žuvavimo, „draugystės" izotopiją. Abi šias kartu paėmus, galima joms duoti tematinės izotopijos terminą.

Ši tematinė izotopija nagrinėtojui naudinga visų pirma tuo, kad leidžia abu bičiulius formaliai pažymėti kaip „dvilypį veikiantį faktorių" (*l'actant duel*). Tada šį suvienytą *actant duel* galima priešpastatyti vokiečių karininkui kaip antram veikiančiam faktoriui (t.y., karininkui su visais jo kareiviais, kuris atstovauja mirties veiksmo ženklą, ir kuris, kaip Greimas įdomiai pastebi, būdamas milžiniško ūgio, susivėlęs, rūkantis pypkę, net ir fiziškai pasidaro tartum mirties supamo kalno, Mont Valérien, antriniņku). Šių dviejų *actants* binarinėj įtampoj išryškėja kiekvieno iš jų naratyvinė programa, kurią mėginsim apibūdinti kaip izotopijų sistemą, lyg algoritmą, apsprendžiantį užplanuotų minčių, veiksmų ir pergyvenimų serijas apysakoj. Šios dvi programos iš viso susikerta, taigi sudaro apysakos fabulą, todėl, kad dviejų draugų atveju, jų programa reikalauja bandymo utopinę erdvę paversti į realią, o karininko atveju — realios erdvės tikslams paneigti utopinės realizavimo galimybę (karininkas supranta, kad Morissot ir Sauvage tikrai tik žvejojo, bet, savo tikslų siekdamas, tyčia sako, kad jie esą šnipai, žvejais tik apsimetę).

Visos čia minėtos semiotinės sąvokos ir procedūros, žinoma, sudaro tik dalį Greimo vartojamų analitinių priemonių. Svarbu pabrėžti, kad jos nėra atsitiktinių

„įkvėpimų" produktas, arba vien momento problemoms spręsti sukurtos improvizacijos, bet kad savo visuma jos sudaro gana tvirtą ir tiksliai apgalvotą sistemą, išvystytą jau ankstyvesniuose Greimo ir kitų semiotikų-specialistų veikaluose. Visa tai nedaug ką bendro turi su tuo, ką mes savo lietuviškoj rašliavoj esame pripratę vadinti literatūros kritika. Net ir Vakarų pasaulyje vyraujančios tradicinės akademinio literatūros nagrinėjimo nuotaikos ir kryptys (nekalbant jau apie sovietijoj nustatinėjamas normas, prieš kurias savo ruožtu stengiasi stoti atskiri, bet labai kūrybingi sovietų semiotikai, kaip Jurij Lotman), gana sunkiai suvokia semiotikos principus savo srityse ir dažniausiai juos atmeta arba ignoruoja. Bet šis nežinojimas arba neigiamas nusistatymas turi savo šaknį tame, kad Greimo atstovaujama semiotika savo esme žiūri į literatūrą ne iš „literato", o iš lingvisto perspektyvos, panašios, kaip savo laiku laikėsi ir Roman Jakobson, būtent, kad literatūra (literatūriniai tekstai) yra tik savita ir savaip įdomi visuotinės ženklų sistemos studijų medžiaga (arba siauriau: kalbos ženklų sistemos atskiras atvejis). Savo knygos aplanke pats Greimas sau pasistatytą uždavinį supranta semiotiškai: „Pirmasis šitokio Maupassant skaitymo tikslas yra išbandyti ir praturtinti pasakojamosios kalbos analizės metodologijos įrankių sąstatą". *Akiračiuose* jis pasislenka arčiau prie literatūros: „Bandymo tikslas — konkrečiu pavyzdžiu pailiustruoti semiotikos metodus, pasiūlyti aiškias formalines procedūras literatūrinių tekstų skaitymui" (psl. 9).

Ir iš tiesų reikia pripažinti, kad savo užsibrėžtus tikslus Greimas daugmaž pasiekė. Plačiau jis apie tai kalba savo knygos baigiamajame žodyje. Visų pirma jis apibūdina savo metodiką kaip autodidaktinį, tai reiškia — stengtasi palaipsniui pasiekti naujų sąvokų

ir naujo žinojimo nuolat keičiant išeities ir pagrindinio dėmesio taškus su kiekvienu nauju segmentu, papildant teksto savybių pasikeitimus metodologinių priėjimų paįvairinimu. Žinoma, kaip ir pats Greimas pripažįsta, toks metodologinių priėjimų kaitaliojimas su kiekvienu segmentu palieka šone tartum „nerealizuotą analitinį tekstą", būtent, vieno ir to paties metodologinio priėjimo pakartotino pritaikymo galimybes per visus segmentus. To realizavimas, aišku, paverstų Greimo knygą kone ištisa biblioteka, kurios gal jau niekas nebepajėgtų perskaityti. Bet, antra vertus, reikėtų gal pamąstyti apie galimą racionalią metodologinių priemonių kaitaliojimo ar pakartojimo sistemą, savotišką „algoritmą", kurį būtų įmanoma sudaryti po to, kada skaitymas atliktas juodraščio stadijoj, pačiam autoriui sistematiškai peržvelgus kaip, kada ir kodėl jis „keitė žingsnį" ryšium su besimainančiais segmentais, ir įnešant prasmingas pataisas, metodologinių priėjimų pertvarkymus galutinei knygos stadijai; pertvarkymus, kurių pasekmėj būtų galima gal dar giliau įžvelgti į tekstą. Iš vienos pusės, Greimas ką tai panašaus ir mėgino pačiam analizės vyksme. Jisai tai aprašo šitaip: „norėjome įtaigoti tam tikrą skaitymo būdą, tam tikrą *metodologinį modelį*. . . kaskart, kada randamės prieš dar neanalizuotą reiškinį, taip sustatyti jo [semiotinę] reprezentaciją, kad pats modelis būtų daugiau apibendrintas, negu to reikalauja atskirasis analizuojamas faktas, taip kad šis stebimas reiškinys galėtų priklausyti bendrajam modeliui kaip viena iš jo apraiškų" (*comme une de ses variables*, psl. 263). Tačiau šitoks skaitymas daugiau liečia apibendrintų išvadų sudarymo, o ne priėjimų atrankos racionalizacijos problemą.

Greimas taip pat atsisakė bandymo sudaryti viso

teksto, kaip semiotinio objekto, modelį-imitaciją, parašytą daugiau ar mažiau formalia kalba, nes dar nėra diskursyvinės gramatikos, kuri galėtų gaminti tekstus kaip semiotinius objektus,*(5)* o taip pat dar nėra ir diskursyvinių žanrų tipologijos.

Vis dėlto Greimas tikisi (ir mes sutinkam), kad jam pavyko nubrėžti pagrindines šio Maupassant teksto naratyvinės organizacijos linijas. Jos jam nusitiesė, aišku, pagal binarinį principą: dvi apsakymo dalys (Paryžius ir paupys), kiekvienoj po dvi naratyvines programas (Morrisot ir Sauvage = pirmoji, S_1; vokiečių karininkas = antroji, S_2). Tų dviejų programų santykiai gilesnėj plotmėj jas taip apjungia, kad kiekviena iš jų savaip persiima teksto visuma.

Tai labai gražu, bet gali, pavyzdžiui, kilti mintis, kad visas tekstas šitaip išsidalina ir apsijungia nebūtinai savo „įgimtų" savybių dėka, bet gal daugiau pasekmėj jau iš anksto priimtų binarinio analizės principo sąvokų. Čia yra vienas toks „kabliukas", kuris gali užkliūti daugiau tradicinio tipo literatūros kritikui: beskaitant Greimo knygą kartkartėmis vaidenasi, kad gal jisai kuria ne tiek esančio prieš akis Maupassant teksto modelį (įskaitant ir visas „nerealizuotas" to teksto plotmes), kiek modelį „teksto-antrininko", dirbtinio teksto, palaipsniui išaugančio pačios semiotinės analizės procese. Dažniausiai tokio „antro" teksto (sakykim, Maupassant$_2$) įspūdis susidaro tada, kada simetriška binarinė semiotinė analizė suprastina daiktus ir žmones iki reiškinių, semiotinių objektų, taigi dvilypiai apsprendžiamų daugialypių idėjų manifestacijų.

---

5 Įdomų, kadaise irgi Greimo pradėtą, darbą su išskaičiavimo mašinomis (kompiuteriais) tekstų generavimo srity dirba Wisconsin universitete Leta Kelertienė. Apie tai ji papasakojo viename iš pereitų Santaros suvažiavimų.

Čia staiga prisimena momentas iš Goethe's *Fausto*, kur Faustas, magiškais [„semiotiniais"?] ženklais iššaukęs Žemės Dvasią, entuziazmo pagautas sušunka: „Tu, pasaulį visą apkeliauji, darbščioji tu Dvasia, / Aš taip arti Tavęs jaučiuos" ir gauna Dvasios atsakymą: „Prilygsti dvasiai, kurią tu pats suvokti gali. / Ne man". *(6)* Šitam reiškiniui savotiškai atitiktų problema, su kuria susiduria atominių dalelyčių stebėtojai — pats stebėjimo procesas jau keičia jų judesio kryptį, greitį, ir net kartais nulemia patį jų egzistavimą. Susidaro lyg iš stebėjimo ir analizės procesų pagimdytas „tikrojo" atomo „antrininkas", ir tik jo modelį tėra įmanoma matematiškai parašyti.

Kaikas galbūt pamanys, kad jei iš tiesų semiotinis literatūros tekstų aprašymo būdas turi iš jo pačios esmės kylančius apribojimus, tai gal geriausia būtų išvystyti tam tikrą „simbiozę" tarp formalaus-moksliško ir intuityvaus — estetiško tekstų nagrinėjimo. Eilėj konkrečių atvejų būta ir iš tiesų tokių bandymų, ką pastebi ir pats Greimas. Tačiau reikia sutikti su juo, kad daugumai literatūros kritikų semiotika yra „tik pretekstas pasiskolinti vieną, kitą idėją, vieną, kitą madingą žodį, išsireiškimą" (*Akiračiai*, psl. 9). Iš kitos gi pusės, būtų dar blogiau, jeigu į semiotines procedūras įterptume „vieną, kitą" intuityvinį, estetinį ar vertybinį žodį, išsireiškimą, nes tai išsyk pakirstų pagrindines jų moksliškas prielaidas. Užtat vieton „simbiozės" gal literatūros kritikams naudingiau būtų galvoti apie savo pačių metodologinės perspektyvos griežtesnį, daugiau sistematišką apsvarstymą, priimant „vertybių pervertinimus", kurie iš to kiltų. Kalba eina ne apie

6 Teisingumo vardan palikim atvirą galimybę, kad ir pats Greimas savo kritikams galėtų lygiai taip atsakyti.

paskiras idėjas ar terminus, bet apie bendrus mąstymo įpročius ir apie kritiškos analizės tikslų persvarstymą. Gal tada lengviau būtų ir mums, lietuvių kritikams, įsitikinti, kad galvojimas apie literatūrą reikalauja daugiau precizijos ir akylaus stebėjimo, didesnio intelektualinio visuotinumo, taigi ir aukštesnių standartų už tuos, su kuriais esame pripratę išsiversti.

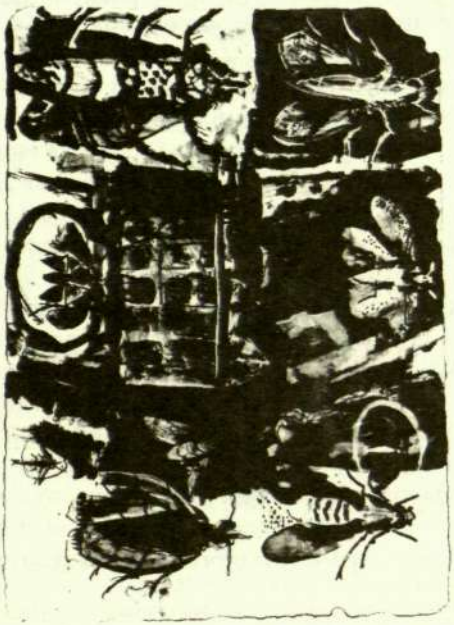

A. J. GREIMO SEMANTIKOS ĮNAŠAS Į ŠIUOLAIKINĮ PASAKOJIMO TEORIJOS SUPRATIMĄ: KOMPIUTERIU GENERUOTI TEKSTAI

VIOLETA KELERTIENĖ

Iš visų išeivijos lietuvių mokslininkų A.J. Greimas, turbūt, yra aukščiausiai iškilęs ir daugiausia pasaulinio dėmesio susilaukęs tyrinėtojas-teoretikas.* Jo raštų bibliografija paskutiniame *Diacritics* žurnalo numeryje užima pusantro puslapio suglaustai išspausdintų daugybės jo parašytų straipsnių bei knygų pavadinimų. Greimo moksliški interesai liečia daug komplementarinių sričių: pradedant leksikografija per semantiką (apibūdinimą reikšmės natūraliose kalbose), semiotiką (apibūdinimą reikšmės visose ženklų sistemose, ne tik lingvistinėse) į pasakojimo kaip žanro teoriją, kuri šiuo metu itin smarkiai studijuojama. Pasakojimas, net nustūmęs į šalį kitus literatūros žanrus — poeziją ir dramą, stovi XX amžiaus kritikų dėmesio ir, žinoma, ginčų centre. O paskutiniu metu Greimas susidomėjęs tokiais egzotiškais reiškiniais, kaip judesių kalba, miestų topologija ir pan.

Būdamas paryžiškės Ecole des hautes études pratiques socioantropologijos skyriaus vedėjas, kur jo „studentai" — pora šimtų profesorių iš įvairių pasaulio

* Trumpesnėj formoj skaityta Santaros-Šviesos suvažiavime 1977 m.

kraštų, o jo bendradarbiai irgi pasaulinio garso mokslininkai, Greimas paveikiamas naujausių srovių ir iš kitos pusės turi galimybę kitus paveikti savo sukurta specifine srove. Prancūziškuose leidiniuose pasitaiko nuorodų net į *Greimassiens* (greimininkų) grupę*(1)*. Europos žemyne būtų sunku surasti nors vieną įtakingą teoretiką, nesusipažinusį su Greimo samprotavimais arba jų tiesiogiai nepaveiktą. Čia verta pusiau struktūralistiškai paanalizuoti jo įtaką: horizontaliai randame Greimo kolegas ir amžininkus, R. Barthes, G. Genette, M. Riffaterre, o vertikaliai įtaka apima prancūziškus jaunuosius liūtus (o gal ką tik buvusius jaunuosius liūtus — avangardo dėsnis, kad niekas ilgai viršūnėje neišsilaiko), būtent T. Todorov, J. Kristeva, P. Hamon, F. Rastier ir dabar Amsterdame dirbantį T. van Dijk. Tarybų Sąjungoje įtaka jaučiama Meletinskio, Melčuko, Žolkovskio bei šiuo metu labai svarbaus Estijos mokslininko J. Lotmano darbuose. Neseniai išeivijos naudai Lietuva prarado savo plačiausiai pasireiškusį semiotiką, T. Venclovą, nors liko Kęstutis Nastopka ir gal dar vienas kitas.

Nepaisant Greimo pranašumo, apgailėtinas faktas, kad ligi šiol anglų ir amerikiečių kritikai mažai susipažinę su jo veikalais; jau minėtame *Diacritics* numeryje Fredéric Nef savo straipsnyje „Introduction to the Reading of Greimas: Toward a Discursive Linguistics" trumpai apibūdina Greimo tyrinėjimus ir tik dabar siūlo anglams ir amerikiečiams su juo susipažinti ir užmegzti dialogą su teoretiku ir jo siūlytomis sąvokomis. Nors Greimo pirmoji svarbi knyga, *Sémantique structurale* (1966), jau naudojama Pran-

1 Žr., pavyzdžiui, Daniel Delas, „Le texte poétique", *Poétique*, avril 1977, #30, 220 psl.

cūzijoje vidurinėse mokyklose, tačiau angliškai skaitančiai publikai ji net ir šiandien nėra prieinama — *Encyclopedia Lituanica* klaidingai teigia, kad yra angliškas vertimas. Naujausios semantikos studijos anglų kalba, kaip G. Leech *Semantics* (1974) arba G. Dillon *Introduction to Contemporary Linguistic Semantics* (1977), net nemini Greimo kaip pirmtako.

Iš kitos pusės, Amerikos prancūzų ir lyginamosios literatūros sričių specialistai dažnai ne tik yra suvirškinę, bet ir panaudoję Greimo metodus*(2)*. Šiuo metu jų tarpe jau vyksta tam tikras sveikas pervertinimas visos struktūralistų programos, o kartais ir paties Greimo teiginių. J. Culler, *Structuralist Poetics* (1975) autorius, skiria savo knygos vieną pagrindinę dalį diskusijai „Greimas and Structuralist Semantics" (tokio išskirtino dėmesio šioje studijoje susilaukia dar tik R. Jakobson, buvęs Prahos ratelio narys ir vienas įtakingiausių šio šimtmečio lingvistų, kuris pradėjo reikštis dar XX amžiaus pradžioje). Cullerio nepasitenkinimas struktūralizmu kaip literatūros kritikos metodu remiasi tuo, kad struktūralizmas naudoja lingvistiką tik kaip sudėtingą metaforą: Culler teigia, kad struktūralizmas tikrumoje iš viso nenaudoja kalbos mokslo sampratų, tiktai pasiskolina lingvistinę terminologiją esminiai skirtingų sąvokų reiškimui ir todėl klaidina. Jo supratimu ateityje literatūros kritika turėtų dėmesį sukaupti ties skaitytojo kompetencija, spręsti, kaip ir kokiu procesu skaitytojas pergyvena tekstą — mums reikalinga ne teksto gramatika, bet skaitymo proceso gramatika. Čia, turbūt, ne vieta iškelti visus ginčus ir priešginčius

2 Iš anglistikos specialistų pristatymų rimtai neverta traktuoti Robert Scholes *Structuralism in Literature* (1974), nes Scholes, nors neva pristato ir Greimą, prideda tiek savo fantazijos, kad knyga lieka be reikšmės kaip rimta studija.

šiais klausimais. Verčiau prieš nurodant, kas dabartiniu supratimu vertingiausia/naudingiausia Greimo sistemoje, pailiustruoti tai, kas amerikietiškom akim žiūrint sunku perprasti. Iš dalies tai paaiškins ir Cullerio, ir kitų kritikų sunkumus su struktūrine semiotika.

Greimo supratimu tekstas susideda iš sluoksnių: giluminiai sluoksniai (semantikos buveinė) išsiveržia į aukštesnį sintaktinį sluoksnį, kuris, skirtingai nuo semantinių, yra aiškiai matomas. Knygoje apie Maupassanto apsakymą (1976) Greimas siūlo sociolekto ir idiolekto modelius, pagal kuriuos rašytojo savitą stilių nulemia tai, kaip jis manipuliuoja giluminius sluoksnius, kuriuose slypi keturi atomistiniai gamtos elementai:

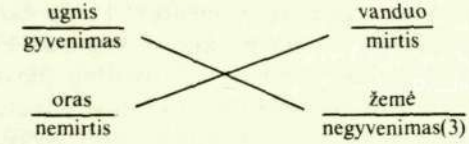

Individualų rašytojo stilių arba jo idiolektą nulemia šios semiotiškos ašies deformacija arba iškraipymas. Projektas skamba įtikinančiai, kadangi atrodo, kad čia iš semantiškos pusės paaiškinama modernioji stilistikos mokykla, kuri tvirtina, kad stilius yra nukrypimas nuo normos iš sintaktinės pusės. Tačiau kyla klausimas, kaip galima nuspręsti, kas tuose giluminiuose semantiniuose sluoksniuose slypi. Pats Greimas yra šiais principais išanalizavęs G. Bernanos ir Maupassanto veikalus, bet Bernanos analizėje jis pats sąlygojo, kad reikalingas tam tikras „grille culturelle"*(4)*, kultūrinis tinklas arba turėjimas bendrų kultūrinių stereotipų, jei

3 Greimas, *Maupassant*, 140 psl.

4 Greimas, *Sémantique structurale*, 90 psl.

norime sutarti dėl giluminių sluoksnių turinio. O po dešimtmečio knygoje apie Maupassantą jis sako, kad „jų (atomistinių elementų) universalumas nėra įrodytas"*(5)*. Nors Greimas pats šį visuotinumą priima be įrodymų, iš amerikietiškos perspektyvos tai sunku pateisinti, kadangi analizė kažkokių nematomų giluminių sluoksnių rašytojo vaizduotėje skamba kaip naujos rūšies psichoanalizė, nors ir nebefreudiška. Skirtumai, turbūt, suderinami atsižvelgiant į skirtingas filosofines tradicijas bei kitokį intelektualinį klimatą Europoje, ypač Prancūzijoje ir Amerikoje. Greimas filosofiškai išeina ne tik iš Saussure'o ir Lévi-Strausso, bet taip pat ir iš Merleau-Ponty (sąmonė yra subjektyvi) ir Bachelardo (sąmonė susideda iš įvaizdžių ir kaip tik iš minėtųjų gamtos elementų), kitaip tariant, iš fenomenologinės tradicijos, kurios teigimai Europoje daugiau ar mažiau savaime aiškūs arba patvirtinami tik intuityviai. Amerikoje tačiau kritikai įtakoti loginio pozityvizmo arba pragmatizmo ir visur siekia pritaikomumo, ne vien metafizikos.

Todėl gal visai nenuostabu, kad Amerikoje Greimas nusemiamas šiek tiek kitaip, negu anoje pusėje Atlanto. Kaip pavyzdį iškelsiu, ką mes Madisone, Wisconsin Text Generation projekte, vadovaujamame Arthur E. Kunst, radome ypatingai naudingo Greimo struktūrinėje semantikoje, kaip panaudojome jo atradimus ir siekėme kaip tik kai kurių jo metodų įrodymo, kurio Culler ir kiti kritikai pasigenda.

Projekto pradinis akstinas buvo grupės interesas pasakojimo teorijai, lingvistikos naujas dėmesys kalbos proceso analizei („discourse analysis"). Priešingai tradicinei lingvistikai (net ir Chomskio), kalbos proceso

---

5 *Maupassant*, 139 psl.

(„discourse“) analizė neapsiriboja sakiniu, bet pradeda nagrinėti naratyvines struktūras, ieškoti tarpsakininių santykių ir pastraipos kaip vieneto koherencijos-nuoseklumo principų. Vienas projekto tikslas — taip pat atgaivinti viltį automatiško vertimo („machine translation“), kuris po didelių pastangų ir lūkesčių septintajame mūsų amžiaus dešimtmetyje buvo apleistas; nuspręsta, kad jo neįmanoma įgyvendinti dėl stokos supratimo pačios kalbos ir kaip ji veikia, ypatingai iš semantiškos pusės. (Šiandien automatiškas vertimas vartojamas vien techniškuose vertimuose, kur kalba labai nedviprasmiška, vienoda ir nesunku rasti atitikmenis. Sėkmingai veikia bent dvi programos, Georgetown universiteto iš rusų kalbos ir CULT Hong Konge į kinų kalbą). Wisconsino projektas, pradėtas prieš 3-4 metus, buvo paskatintas ne tik pažangos lingvistikoje, semantikoje ir t.t., bet ir gana paralelinių priėjimų kognityvinės psichologijos srityje, kur bandymai irgi nebesiremia ankstyvesniais behaviorizmo modeliais, o pereina į kompiuterio modeliavimą, kad būtų įrodyta ar paneigta, kaip žmogaus protas iš tikrųjų daro asociacijas*(6)*.

Mūsų tikslas buvo dvejopas: kurti/generuoti pasakojimo pobūdžio nuoseklias sekvencijas ir taip pat — atvirkščiai — sintaktiškai ir semantiškai nagrinėti esamus literatūrinius tekstus. Naudojama SNOBOL4 (SPITBOL processor) kalba, kuri ypač efektyviai procesuoja virtines („strings“) arba žodžių serijas, ne vien skaičius, kaip kad daro kitos dirbtinos kalbos, tokios kaip plačiau žinomos FORTRAN arba ALGOL. Negana to, SNOBOL turi didelį skaičių gatavai įstatytų funk-

6 Išsamiai pristato Anderson and Bower, *Human Associative Memory*.

cijų ir taip pat leidžia naudotojui apibūdinti funkcijas-įsakymus pačiam. Kas kitose kalbose reikalautų pilnos programos parašymo, šita kalba dažnai atlieka vienu įsakymu ir dėl to itin tinka literatūrinių studijų reikalui. Čia, žinoma, nekalbame apie tradicinį kompiuterio vartojimą literatūroje, kaip dažnuminių žodynų sudaryme ar pan. Tam jau yra pakankamai tinkamų gatavų („canned") programų, kurios naudojamos stilistinėms studijoms ir pasitiki kitomis dirbtinomis kalbomis, ne tokiomis sudėtingomis kaip SNOBOL.

Savo struktūrine semantika Greimas pirmas pasiūlė struktūralistišką žvilgsnį į žodžio reikšmę; galima sakyti, kad jis yra struktūrinės semantikos tėvas. Struktūralizmas kaip mokslo metodas pasižymi ieškojimu mažiausio esminio vieneto, išreikšdamas jį vadinamomis binarinėmis priešingybės kategorijomis. Taigi norėdami atskirti žodį (ką Greimas vadina „lexème"),

„šuo"

nuo

„žmogus"

turime išanalizuoti tų žodžių sąvokos individualias savybes, izoliuoti jų semus (Greimo terminologija).

	žmogiškumas	gyvybė	giminė	skaičius ir t.t.
šuo	-	+	+	-
žmogus	+	+	+	-

(kur ± reiškia taip arba ne, nesvarbu). Tokiu būdu galima sudaryti platesnes klases objektų su panašiomis savybėmis, kai suprantama, kokie semai jas riša arba skiria. Pavyzdžiui,

„katinas" - + + -

priklauso tai pačiai klasei kaip „šuo" arba

„moteris" + + - -

priklauso tai pačiai klasei, kaip „žmogus".

Toks priėjimas padėjo projektui sudaryti vadinamą semantinio kodo sistemą, kurioje, praplečiant Greimo pradėtą sąvoką, šiuo metu yra 108 kategorijos, t.y. izoliuoti 108 semai, binariškai atskiriantys vieną žodį nuo kito ir grupuojantys juos į klases, į giminingas rūšis. Semantinis kodas per kelis metus išaugo į tokią sudėtingą sistemą, nes pasirodė, kad kalba reikalauja tiek atskyrių arba opozicijų, kad būtų tinkamai sujungti veiksniai su tariniais, kas ir yra esminė tekstų generavimo dalis. Komponentiniame supratime turint tokį kodą jau galima sujungti sintaktiškai nominalinį žodį (daiktavardį) „šuo" su tinkamu tariniu; būtent, galima generuoti

„šuo loja" ir išvengti
„debesys loja" arba
„žmogus loja".

Šioj pradinėj stadijoj vengiant metaforų, „žmogus loja" mūsų rėmuose nepriimtinas, nors, aišku, šnekamojoje lietuvių kalboje įmanomas. Laužant mūsų apibūdintas atrankos ribojimo taisykles, metaforas labai lengva kurti (žinoma, ne visos yra meniškai reikšmingos), bet jos nieko nepamoko apie pačią kalbą ir būtų atskirų studijų medžiaga. Vienas vertingų ir nevertingų metaforų rūšiavimo būdas galimas naudojant Greimo izotopijos idėją; būtent, eilėraštyje ar bet kuriame literatūriniame veikale reikėtų vientisai naudoti semantiškai giminiškų kategorijų žodžių serijas, tada iš paties kartojimosi principo atsirastų prasmė bei įvaizdžių nuoseklumas.

Dar svarbiau: leisdama projektui savybių santykį išreikšti binarinėmis priešingybių kategorijomis, struktūrinė semantika leido dar ir performuluoti semantinius kodus matematiškai ir tuo būdu palengvino kom-

piuterizavimą: iš pradžių sudėjimą pačių kodų į kompiuterio atmintį, o paskui tinkamų tarinių atradimą ir sujungimą, kuris virto vieno žingsnio procesu. +, - ir ± santykis dabartinėje sistemoje išreiškiamas skaičiais, + dabar 1, - dabar 0 ir ± dabar 2. Tada jeigu

„žmogus" turi kodą	111101122. . . , o
„miega" priima veiksnį kodu	111102222. . .
	222203344. . .

tai tarinys tinka veiksniui. Bet sakykime,

„žydi priima veiksnį 110010002. . . ir netinka prie „žmogaus", „garuoja" irgi ne.

Jeigu, sudėjus abu kodus, atsakyme randame vien skaičius 0, 2, 3 arba 4 (kaip viršuje 222203344), tai veiksnys su tariniu derinasi, bet jeigu kur nors atsakyme yra skaičius 1 (pavyzdžiui, sudėjus „žmogaus" ir „žydėjimo" kodus gauname 221111124), tai nesiderina. Šiuo nauju metodu kompiuteriui nebereikia perskaityti viso leksikono sąrašo, nes tarinių derinimas pasidaro aritmetiškas uždavinys, ir procesas, kuris ir šiaip jau greitas, dar pagreitėja.

Sistema yra daug komplikuotesnė negu čia yra vietos išdėstyti, tačiau galima keliais pavyzdžiais pailiustruoti sutiktus keblumus, kurie liečia kitas kodo dalis. Problematiškesni būna galiniuotiniai veiksmažodžiai, būtent

- „žmogus nori miego" vietoje paprastesnio generuoti „žmogus sėdi".

Čia „norėti" turi turėti ne tik atitinkamų veiksnių serijas, bet ir atitinkamų papildinių kategorijas, o jie gali būti labai įvairūs — „miegas" turės vieną kodą, o, sakykime, „duona" kitą (miegas bus +1 ištęstumo

laike kategorijoje, o duona ištęsta erdvės kategorijoje). Tie daiktavardžiai turi skirtingus atitikmenis ypatingai dar ir dėl prielinksnių ir būdvardžių derinimo; pavyzdžiui, „miegas" gali būti ilgas, o „duona" ne (nebent ji prancūziška). Arba galima sakyti „po miego", bet ne „po duonos".

Prielinksniai aplamai buvo viena sudėtingiausių problemų semantinio kodo nustatyme; pavyzdžiui, „skruzdėlė" gali stovėti „ant duonos", bet „pienas" jos neišlaiko. Dėl to sistemoje yra taksonomija arba visa serija opozicijų, surištų su tirštumu, ir sudarant kodus reikėjo klausti, ar minėtas daiktas yra pudingo tirštumo, ar pudingas išlaiko skruzdėlę, ir spręsti panašius intriguojančius klausimus.

Kita jautri vieta pasirodė dydžio kategorija, nulemianti kas (kokio dydžio objektas) gali įeiti į kitą objektą. Būtent, katės dydžio daiktas negali įeiti per rakto skylutę mūsų pasaulyje (tik Bulgakovo knygoje *Meistras ir Margarita*), bet skruzdėlė, raktas, atsuktukas ar kas panašaus gali. Kitas pavyzdys: mašina gali būti gatvėje, bet gatvė negali būti mašinoje. Didelė dalis 108 kategorijų užimta tokiais sprendimais, kurie tiesiogiai nulemia tarinių tinkamumą.

Taigi galima matyti, kad Greimo įnašas į semantinio kodo suformavimą yra gana aiškus: mat, jis suvokė, kad semantika remiasi priešingybėmis, kurių binariškas išreiškimas kaip tik puikiai atitinka kompiuterio sugebėjimus. Bet iš visų prancūzų struktūralistų Greimas yra artimiausias literatūros kritikams dar ir dėl to, kad jis dirba su tekstais kalbos proceso („discourse") lygyje, t.y. žiūri į tekstus kaip visumą, turinčią savo taisykles, kurias įmanoma įžvelgti. Tol, kol Greimas analizuoja tautosakinius tekstus, kurie pasižymi seniai pastebėtais panašumais, nepriklausomais

nuo individualios kalbos bent vakarų pasaulyje (rusų formalistai, Stith-Thompson, Propp, Balys), jam sekasi sudaryti esminį pasakos fabulos vienetą ir išreikšti jį kaip ryšį tarp veiksnio („sujet") ir papildinio („objet"); tas santykis gali būti susijungimo („conjonction") arba nesusijungimo („disjonction"). Tokiu būdu pasakoje yra herojus (veiksnys), kuris siekia kokio nors vertingo daikto (papildinio); pavyzdžiui, karalaitės rankos arba kokios magiškos galios ir pan. Taigi fabula yra orientuota į kokį nors tikslą, kuris pasiekiamas arba ne; kitos fabulos dalys yra tiktai šio santykio transformacijos.

Bet pradėjus nagrinėti sudėtingesnius tekstus, kad ir Maupassanto apsakymą „Deux amis", Greimas nebesugeba taip preciziškai įžvelgti esminės struktūros. Tiesa, savo erudicijos ir fenomenologinės pasaulėjautos dėka, jis visvien suskaldo apsakymą į dvyliką naratyvinių sekvencijų ir sugeba aptarti kiekvienos pagrindinį giluminį sluoksnį*(7)*, tačiau metodologijos pritaikomumas įrodomas tik tada, kai įvairūs tyrinėtojai, naudodami metodą, gauna panašių rezultatų. Greimo atveju, po pirmų dvejų sekvencijų, kurias jis praminė Paryžium ir draugyste, jau kritikų nuomonės gali išsiskirti. Pirma sekvencija gana aiški, nes ji apima tik pirmą apsakymo pastraipą ir sugestionuoja apsakymui *foną*, susidedantį iš paties miesto ir jo galimų dalių — paukščių, stogų, kanalizacijos ir pan. Kitos miesto dalys sekvencijoje yra tik kaip galimos ir tiesiogiai neminimos (plg. kanalizacijos paminėjimą ir pasakymą, kad „Buvo valgoma bet kas"*(8)* — skaitytojui ateina į galvą, kad tai buvo žiurkės).

7 Užmojis užima visą knygą *Maupassant. La sémiotique du texte: exercises pratiques.*

8 *Ten pat,* 13 psl.

Bet su antrąja Greimo diskutuojama sekvencija jau kyla klausimų. Nors ir būtų galima atrasti panašią sekvenciją, nagrinėjant apsakymą kitame sluoksnyje — sintaktiškame, kadangi ties ta vieta įvyksta pasikeitimas teksto laike, pereinama į praeities atpasakojimą („flashback") — , tačiau jau reikia būti Greimu, kad ją pramintum būtinai draugystės sekvencija ir peršoktum, nors ir laikinai, šešias teksto eilutes. Tose šešiose eilutėse („Comme il se promenait tristement par un clair matin de janvier. . . qu'il reconnut pour un ami"*(9)*), kaip tik ir glūdi galimoji antroji naratyvinė sekvencija, kuri su žodžiais, „jis laikė draugu" pristato M. Morrisot prisiminimą. Prisiminimas gali būti susijęs su draugyste, bet, žinoma, gali būti susijęs ir su ramiu laiku prieš karą ar gamtos teikiama ramybe ar pan. Svarbiausia atrodytų įvertinti, kad prisiminimas vyksta M. Morrisot sąmonėje ir pereina į kitus laiko planus (prieškarinius). Spręsti, kad tai siejasi vien su draugyste, yra išeiti iš teksto ribų į asmenišką kritiko perspektyvą, kuri pagrįsta tuo, kas vyksta ne tekste, bet kažkur už jo — kritiko žinojimu apie pasaulį ar jo pasąmonę, o toks supratimas keičiasi nuo kritiko į kritiką. Panašiai, tik dar aiškiau, įvyksta analizės gale, kai iš dviejų draugų nušovimo ir jų kūnų sukritimo būdo išvedama kažkokia krikščioniška simbolika, nepagrįsta apsakymo teisybe. Taigi neįmanoma pasiekti vienodų rezultatų analizuojant ir trumpą šešių puslapių apsakymą, o ką bekalbėti apie romanus ir kitus ilgesnius, sudėtingesnius tekstus, nors autorius siūlo savo studiją kaip „praktiškus pratimus".

Savo knygos gale Greimas pripažįsta, kad teksto vientisumas priklauso didele dalimi nuo „anaforiškų

9 *Ten pat*, 13 psl.

procedūrų, kurios lygia dalimi gramatiškos, kiek semantiškos"*(10)*, lyg ir pats patvirtindamas gramatikos pirmenybę. Wisconsino projektas kaip tik ir pasirinko pirmoj eilėj gramatišką būdą išreikšti ryšius tarp teksto kaip kalbinio objekto sluoksnių, tuo būdu išvengdamas neaiškių fenomenologinių gilumų. Čia gramatika nulemia semantiką, kuri tada savo ruožtu nustato, koks veiksnys derinasi su kokiu tariniu sakinio plotmėje, o paskui kalbos proceso („discourse") lygyje nulemia, kas gali būti sekančio sakinio tema (ji turi būti semantiškai giminiška tai, kuri buvo paminėta anksčiau). Toks teksto anaforiškas grįžimas į save užtikrina jo nuoseklumą ir sintaktiškai ir semantiškai.

Aiškiausia bus pailiustruoti pavyzdžiais iš kompiuteriu sukurtų tekstų*(11)*, kurie vaizdžiai parodo, kaip kalbos proceso principai įgyvendina ir semantiką. Pirmo teksto nuoseklumas pilnai priklauso vien nuo viršsakininių taisyklių, kurios, nors programoje nebuvo įdėta jokios semantinės kontrolės, visvien pagamina kažką panašaus į tekstą — tiesa, nepaprastai keistą, tačiau tekstą, ne gryną nesąmonę.

> Although in that cage, after youth, I darkened obscurely and continued after my disposition. I wrote heavily and concentrated on my methods and words, repeating fictitiously and carefully. As objectives galvanized and stuck with my movement, I discovered and led on, blessing my philosophy. A balanced universe abides always and incites profoundly and pointedly, but hairdressing drips. All objectives are prisons, and I renounced ethics and light which had formed artificially. This then is what I stuck.

10 *Ten pat*, 266 psl.

11 Tikrumoje pavyzdžiai buvo ranka generuoti dėl stokos lėšų, bet programos dalys išbandytos kompiuteriu ir yra žinoma, kad veikia sėkmingai.

And so Helene ranges with galoshes in pain and fallaciously believes Decoud where the girls meet him, the champion, and recognize that he will depart before the dance. How can women feel so appropriately! Then how gaily the girls prepare, „Oh my abode, my cottage!"

Decoud only makes out to fight pride, squeezing dampness, but perfect earth-dwellers exult to populate like rats. Usually offenders yowl shining causes, facts of life cry beyond the streets of narrow felicity. I gazed and abandoned the idiom, fantastic gesture. I deformed (I undeceived this). Ears before god spied keys riddled the union, condemning impressions captiously. Still darkness strikes the radical-*novio*, and elopement baits before yellow emigrés who nervously say that the padlocks of families are as palpable as lovers without their incorporators. The yokels by the windows indicate that Antonia their worthless is there, but she erotically presses down and badly returns her figure beside the fiddleback upon the ebony jar of cockades and bearings beneath the mythoclasts who waive their quarrels. Antonia cries that Decoud is the red human being against the steps, soaring transitory mountains near her. Actually Antonia wets inside Decoud an itinerary and confines a rainbowlike place.*(12)*

Kas šiam tekste skaitytojui perteikia kažkokios keistos tikrovės koncepciją? Pirmiausia reikia pabrėžti, kad žmogus yra reikšmės ieškanti būtybė ir ieškotų reikšmės savaime, jeigu jos ir nebūtų. Bet šiuo atveju yra gramatiškai sukurta reikšmės iliuzija, nes kiekvienas sakinys savyje patenkina Chomskio reikalavimą, kad kiekvienas kalbėtojas su įgimta kalba („native speaker") suprastų, jog sakiniai yra gramatiški ir taisyklingi. Virš šio lygio sakinius riša faktas, kad jie visi yra apie pagrindinį veikėją, pirmos eilutės „aš", taigi veiksmas,

12 Tekstas buvo generuotas naudojant Karmen operos santrauką vidiniam tekstui, kurio šioj daly matyti tik vidurinis paragrafas. Išorinio teksto gramatinis formatas suteiktas straipsnio autorės.

kiek jo yra, atsitinka tam pačiam herojui, ir iš to skaitytojas turi ką (kieno nuotykius arba samprotavimus) sekti. Skaitytojas pradeda susikurti to „aš" vaizdą, pradeda jam teikti savybes iš gaunamos informacijos; pavyzdžiui, pasakotojas, matyt, rašytojas, kuris įžūliai didžiuojasi savo idėjomis, kadangi jis laimina savo filosofiją, teigia, kad harmoningas pasaulis išsilaiko amžinai ir t.t. Arba vėl trečioj pastraipoj iš atsitiktinai susigrupavusių žodžių geras tematinis kritikas gali įžvelgti kažkokią jungiančią mintį apie pasaulio pergrūdimą, apie imigrantų šeimų autoritetingumą vaikų atžvilgiu ir aplamai gali spręsti, kad tekstas pasako kažką prasmingo apie žmogaus padėtį pasaulyje. Visa tai atlikta be jokios semantikos, naudojantis vien anaforiškais, gramatiško kartojimosi, principais, pagrįstais tuo, kad yra pagrindinis pasakotojas ir kad veiksme dalyvauja keli iš anksto nustatyti žmogiški veikėjai — Helene, Decoud ir Antonia (vėliau tam pačiam pasakojime, kurio tik pirmas puslapis pateikiamas, jie daugiau pasireiškia).

Panašiais principais generuota grupė aforizmų, kurie irgi taisyklingi kalbos požiūriu ir dar paprastesni negu pirmas pristatytas tekstas, nes jie laikosi tik nustatyto gramatiško formato ir daugiau nieko. (Kiti, kurie nieko „nereiškė", buvo atmesti).

I. The current assumption of utterly ordinary activity succeeds the exciting question of a serious hypocrisy.
II. The fear of rage is utterly impossible.
III. A sense of perversion is important.
IV. A dissection of sin gives rise to a hatred of history.
V. Although the utterly present religion of the complex faith restores the outrageous filthiness of the simple despair, the purely rare resolution of the tentative fear creates the always current question of a more wholesome humanity.
VI. A reconstruction of history causes a recording of men.

Sekantis pavyzdys imituoja biografinį stilių ir, be to, jau naudoja anaforiškus ryšius, pagrįstus principu dalis/visuma, narys/klasė.

„The Trewe Historie of Ursnuk the Rat"

At the age of twenty he sat down on a bench, his arm swinging, although the hideousness of the swinging was certain. In turning, the swinger's hand was bent furiously by his father. No, it was not bent, it was folded. The arm was bluer than a cape. Therefore, Ursnuk could never show it to the chambermaid. *(13)*

Čia irgi yra herojus „jis", ir sakiniai įgauna nuoseklumą, atrenkant „jo" dalis (jo ranka, maskatuotojo ranka, jo tėvas, ji, ranka, ji). Panašiai kaip Greimo nagrinėtame apsakyme fonas buvo Paryžius ir Maupassant galėjo prireikus paminėti Paryžių arba jo dalis (stogus, kanalizaciją ir pan.) nebeminėdamas paties miesto, taip ir čia, kadangi nespausdintoje teksto dalyje buvo paminėtas miegamasis, tarnaitė atsirado kaip logiška miegamojo kambario dalis. Tekste natūraliai galėtų atsirasti bet koks daiktas, kuris normaliai randamas miegamajame kambaryje. Arba jeigu būtų paminėtas kunigas, kaip Stendalio arba Putino romane, būtų galima tikėtis lotynų kalbos tekste ir pan. Dalys turi labai plačią apimtį.

Ursula tramped toward the carts which were empty and filled with neighbors.

„Ursula's face is foremost, is it?" inquired Jack the Raper.

„I must be aged because of the climate, although Zachary should be brilliant. Ursula's face is foremost!"

„Jack the Suffocator will strangle Dr. Toz, wrestle Estella and murder Ursula," lied Jack the Raper.

---

13 Sukurta Susan Lanser. Kiti tekstai straipsnio autorės, išskyrus aforizmus, kurie buvo grupės projektas.

Ursula rushed past the door of the cart. In dancing, Zachary suggested that Jack the Suffocator should avoid death after the business. Jack the Suffocator strangled Dr. Toz, wrestled Estella and murdered Ursula faithfully. Ursula was free, she held an exe and shot Jack the Raper.

"I've shot Jack the Raper," began Ursula. „He ought to be feudal and composed. . ."

Ketvirtas pavyzdys sudėtingesnis, nes naudoja kelis tekstus: išorinį pasakotojo tekstą ir kitus, atskirų kalbėtojų vidinius tekstus, šiuo atveju tiesioginėje kalboje, tarp kabučių.

Jau žinoma, kad fabula pasakojime susideda iš įvykių išpranašavimo ir išsipildymo, ir kad išpranašavimas dažniausiai įvyksta įterptiniame vidiniame tekste, o išsipildymas išoriniame*(14)*. Užtat šitam tekste išpranašaujama, kad Jack the Suffocator (schizofreniškai suskilęs į dvi dalis asmuo) pasmaugs Dr. Toz, grumsis su Estella ir užmuš Ursulą, kas ir įvyksta vos kelių sakinių tarpe — štai ir panaudota, nors ir trumpa, greimiška į tikslą orientuota fabula. Po savo nužudymo Ursula vėl atgyja, nes tuo metu nebuvo programoje nurodyta, kad „nužudyti" turi automatiškai pakeisti semantinio kodo dalį, nuo + gyvas į - gyvas. Taip pat dar neturėjome įnaginink lentelių, kurios nuspręstų, kad kirviu negalima šaudyti. Šiaip ar taip, tekstas, nors, aišku, gana dirbtinis, pavaizduoja kelias kalbos proceso taisykles ir semantinį vieningumą.

Paskutinis tekstas yra „struktūrinio" vertimo pavyzdys. Jame buvo palikta garsaus romano sintaktiška struktūra nepakeista, o visas vertimas vyko semantiniame lygyje — tos pačios klasės žodžiai vienoje kalbo-

14 Žr. Edward Costello, „Modality and Narration: a Linguistic Theory of Plotting" diss. U. of Wisconsin-Madison, 1975. Costello aptaria Greimo įnašą į fabulos vystymo teoriją pasakojime.

je buvo pakeisti kitos kalbos tos pačios rūšies žodžiais. Įdomu, kad kompetentingas skaitytojas, susipažinęs su pasaulinės literatūros veikalais, visvien gali atpažinti, kokio autoriaus vertimas pateikiamas. Tai, atrodytų, įrodo sintaksės (formos) pirmenybę prieš semantiką (turinį), nors, aišku, faktiškai sintaksė ir semantika yra neišskiriamai susijusios.

> Very handsome crowds are like that, nevertheless every ugly crowd is ugly in the morning.
>
> Conversation increased in the court of the Hapsburgs. The queen had hoped that the king had had a discussion with his temperate sister in her chamber and explained to the king that she could not lean on him by the blue door. This hardship began now during the cruel day and was making an emphatic difficulty for the victims themselves, for the peasants of the populace and the orphans. All the peasants of the populace and the orphans guessed that there was no faith in rushing together and that in every damp field a multitude of thieves who seemed to stumble would have more discussion among themselves than they, the peasants of the populace and the orphans of the Hapsburgs. The queen did not recover her leanness; the king was not there during the cruel day. The aristocrats retired to the delightful garden as if they were delicate; the magician glided with the minister and opened a drawer for the judge, meaning to pour some milk for him; the messenger had already slept here on the ground until evening twilight; the healthy inmate and the spy had replaced the dagger.*(15)*

Šie pavyzdžiai iš Wisconsino Text Generation projekto iškelia klausimus apie santykį tarp tekstų semantikos ir kalbos proceso procedūrų, bando juos spręsti pritaikant kompiuterio generavimui ir liudija, kad ir Amerikos žemyne dialogas su Greimu yra jau pradėtas.

15 Vertimas yra pradžia Tolstojaus romano *Anna Karenina*. Pirmas sakinys originale skamba: „Visos laimingos šeimos yra laimingos tuo pačiu būdu; tačiau kiekviena nelaiminga šeima yra nelaiminga savaip."

ŠALTINIAI:

John Anderson and G. H. Bower. *Human Associative Memory* (Washington: Hemisphere, 1973).

Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax (Cambridge: MIT Press, 1965).*

Jonathan Culler. *Structuralist Poetics* (Ithaca: Cornell U. Press, 1975).

George Dillon, *Introduction to Contemporary Linguistic Semantics* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977).

Oswald Ducrot and T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage* (Paris: Seuil, 1972).

Algirdas J. Greimas, *Sémantique structurale* (Paris: Larousse, 1966)

Algirdas J. Greimas, *Du sens* (Paris: Seuil, 1970).

Algirdas J. Greimas, ed. *Essais de sémiotique poétique* (Paris: Seuil, 1972).

Algirdas J. Greimas, *Maupassant* (Paris: Seuil, 1976).

Algirdas J. Greimas, *Sémiotique et sciences sociales* (Paris: Seuil 1976).

Joseph Grimes. *The Thread of Discourse* (The Hague: Mouton 1975).

Arthur E. Kunst, „Trends in Contemporary Linguistics: Text-grammars, Semantic Theory, and a New Chance for Automatic Translation", *Publications of the Hong Kong Translation Society*, 1975.

Arthur E. Kunst, „Text Generation", *Sub-stance*, 16, 1977.

Arthur E. Kunst, „Semantic Code", paskaita skaityta ICCH, Waterloo, Canada, 1977.

Arthur E. Kunst, „Discourse Generation", MMLA, Chicago, 1977.

Geoffrey Leech. *Semantics* (Middlesex: Penguin, 1974).

John Lyons. *New Horizons in Linguistics* (Middlesex: Penguin, 1970).

Frederic Nef, „Introduction to the Reading of Greimas: Toward a Discursive Linguistics", *Diacritics*, March, 1977, p. 18-22.

Apima Greimo bibliografiją tam pačiam numeryje, 39-40 psl.

Vladimir Propp. *Morphology of the Folktale* (Bloomington Indiana, 1958).

Teun van Dijk. *Some Aspects of Text Grammars* (The Hague: Mouton, 1972).

KARALIUS - ELGETA

Kelios pastabos apie Balį Sruogą

Mes, tur būt, priklausytume tai pirmajai kartai, kuriai Balys Sruoga ir jo kūryba jau turėjo būti praeitis ir klasika.*) Šviežias literatūrinis palikimas, kaip šviežiai supiltas kapas. Kai Sruoga mirė, mes dar ėjome į pradžios mokyklas ir skaitėme elementorius. Kai jau kiek įgijom proto, susirinkom į universitetus; buvo pradėti leisti Balio Sruogos raštai. Mes klausėmės paskaitų tame pačiame Vilniaus universitete, kur ir jis, regis, dar neseniai dėstė. Ir Sruoga mums neatrodė klasiku.

Jis liko stebėtinai arti. Sakytum, prasilenkei su jo aukštu, iš minios išsiskiriančiu siluetu už senamiesčio kampo. O rytoj — susitiksi. Greta mūsų tebebuvo Sruogos amžininkai, jo buvę studentai, paskutiniųjų gyvenimo metų liudininkai, kuriems Sruoga reiškė daugiau, negu rašytojas. Jie dažnai kalbėjo apie Sruogą esamouoju laiku. Pasakojimai su apčiuopiamai ryškiom detalėm, gal ir legendų nuotrupos apie jo audringą jaunystę, pašėlusius prasiveržimus, jo polemiški straipsniai, kitų kalbos apie „neįtelpančias" į sceną jo istorines dramas, o paskui — konclageriai, tragiška belaikė mirtis čia pat, Vilniuje. . . išlikusių jo laiškų nuotrupos, — viskas klostėsi į gyvą, reljefišką ir masinantį portretą.

Kelyje į bendrabutį Tauro kalne, praeidavom pro Sruogos gyventą namą. Vėliau, kai lipdavau laiptais pas Mykolaitį-Putiną, girdėdavau rašomosios mašinėlės tarškėjimą. Laikas sustodavo, ir atrodė, Sruoga paskendęs dūmų kamuoliuose, geria kibirais kavą ir, staigiai ankančiom akim, vos bejžiūrėdamas raides, rašo savo nebaigtas dramas, o gal paskutiniąsias „Giesmes Viešnelei Žydrajai":

* Sakau „mes", turėdama galvoje ne visus, bet savo kartos ir panašaus amžiaus bendraminčius.

Kaip vagis klastingas naktį
Ilgesys širdin atėjo.
Liepė širdžiai liautis plakti,
Liepė jis akims apakti
Ir per kiaurą, klaikią naktį
Šviną į krūtinę liejo. . .

Balio Sruogos jau nebebuvo. . . Ir tame name gyveno ne tik rašytojai, bet ir literatūros tvarkytojai. (To namo gyventojas, buvęs universiteto komjaunimo veikėjas, savo laiku aptvarkęs ir Literatūros katedrą, neseniai išėjo į tarybinius Kultūros ministrus.)

Tada — o, tur būt, ir dabar — Lietuvoje dori lituanistai, dėstytojai, literatūros tyrinėtojai ir mokytojai žiūrėjo — manau, ir tebežiūri — į mūsų literatūrinį palikimą su dideliu pietizmu ir net tam tikra egzaltacija, kylančia iš noro atsispirti visko, net ir mūsų praeities „susovietinimui". Ir mes studijavom, analizavom savuosius klasikus daugiau širdimi, negu intelektu. Nepriklausomybės laikų rašytojai — suprantama, priešingai oficialiajai linijai — beveik visi buvo mums kaip šventieji: be nuodėmių, be silpnybių, be literatūrinių trūkumų. Tuo tarpu oficialiai kiekvienas iš jų turėjo savo ideologinius „ribotumus", netikusią pasaulėžiūrą, nes juk nei Maironis, nei Vaižgantas ar Krėvė, nei Mykolaitis-Putinas „nesuprato" klasių kovos vaidmens nei proletariato diktatūros svarbos ir „nemokėjo" vertinti socialinių reiškinių. . . Tuo pačiu neoficiali pagarba saviems „ribotiems" klasikams, savajam netobulam parnasui buvo dviguba, kartais tiesiog stabmeldiška.

Didelė dozė šio neoficialaus pietizmo atiteko ir Sruogai. Bet jis tapo ir savotiška išimtimi. Mūsų vaizduotėje — nuodėmingas ir maištingas parnaso angelas (kaip tam tikra prasme Binkis ir Boruta). Maironis jau buvo suausęs į klasikinį marmurą. V. Mykolaitį-Putiną gaubė neliečiamos pagarbos gaubtas. O Sruoga su savo gaivališka dūšia, džiaugsmo šėlsmu ir klaikiais raudojimais, su savo nedorom sonkom ir pavargusiais jogailom, su marysenkom ir sapiegom, kurių „kiekvienas turėjo savo teisybę", atrodė daug labiau žmogiškas, žemiškas ir artimas; labiau atlaidus žmogaus prigimčiai. Ir — gal kas labiausiai mums imponavo — maištaujantis prieš konvencionalias normas. O mes gyvenome skaudžiai normuotą gyvenimą. Net ir savam sode tarp uždraustų vaisių, siauroj skalėj tarp padalinimo „nepriimtina" iki padalinimo „pavojinga". Sučiauptom lūpom, lyg vašku užlietom

ausim — pusakliai šunyčiai, kurie nežino, kas dedasi už jų kiemo tvoros. Baigdami universitetą, nebuvom girdėję apie Joyce, Faulknerį, Camus ar Sartre. . . Tad ieškojom originalumo ir maištingos dvasios nors savos literatūros kieme. Ir mūsų simpatijos Sruogai buvo simpatijos ir pagarba visai jo kūrybinei asmenybei — gaivališkai, nepaklusniai, ironiškai, kontroversinei ir tragiškai. Bent jau mūsų vaizduotėje — asmenybei, neįtilpusiai ir į konvencionalius rėmus, ir į totalitarinių sistemų gniaužtus, taip dusinančiai spaudusius dvasią pokario metais.

Žvelgdami į Sruogos kūrybą, mes matėme ir patį rašytoją, kurio dvasia grumdamasi veržiasi pro savo sukurtų įvaizdžių, simbolistinių girliandų tinklą, kuri skverbiasi pro istorinių kostiumų spalvingą rikiuotę, — tokia nerami ir skausminga. Gal labiausiai pulsuojanti tuo laiku ir daug pasakiusi apie rašytojo vidinę sandarą knyga buvo *Dievų miškas*, išleista dešimčiai metų praėjus po parašymo. Antifašistinė knyga — kaip ji buvo klasifikuojama. Ir išgulėjusi stalčiuose dešimtį metų. Kodėl? Gal ne vien antifašistinė knyga? Knyga apie „klasikinę lagerių šalį", kaip rašė Sruoga, nurodydamas į hitlerinę Vokietiją. Mums klasikinė lagerių šalis jau buvo kitur. Beveik kiekviena šeima turėjo savo „klipatas", sunkiai velkančius kojas lageriuose ir Sibiro sniegynuose. *Dievų miškas* augo ir plėtėsi į rytus nuo mūsų. . . Ši knyga — apie žmogaus prigimties silpnumą ir jo dvasios stiprybę, apie laisvės pasiilgimą — parašyta su tokiu skaudžiu sarkazmu ir autoironija — išjudino mažai lietuvių eksploatuotą intelektualinį sluoksnį — sugebėjimą žvelgti į save iš šalies, su ironija net ir beviltiškose situacijose. O tokio požiūrio mums labai trūko.

Balį Sruogą mums ypač priartino paskutinieji jo gyvenimo metai tėvynėje — be namų, kur jis nebebuvo savas, nei laukiamas. „Buržuazinis", keistas, neprisitaikęs. Tai buvo jau mūsų dienų istorija ir drama.

Dar 1944 metais Sruoga rašė iš Štuthofo žmonai: „Tėvynės ilgesys pereina į nepaprastą nostalgiją. . . Sveikinsiu Tėvynę, bučiuodamas žemę, kiekvieną brolį apkabinsiu, prie kiekvieno Rūpintojėlio atsiklaupsiu. . ." Mažai ką bebuvo likę apkabinti grįžus. Sruoga jautėsi šiurpiai vienišas ir žeminamas. Tiek veikalų parašęs, brandus rašytojas, kuriam lyg pradedančiam autoriui reikėjo klausytis pamokymų ir stengtis įsigyti naujų šeimininkų palankumą. Maištingajam Sruogai nuolankiai nulenkti galvą. . . Apie jo sunkią būseną ir vienatvę liudija ir jo laiškai, rašyti grįžus iš konclagerio. Gal 15 metų praėjus po Sruogos mirties, jie sklido

per rankas, nusirašinėjami, kaip samizdatas. Tragiškai ironiški, pilni vyriško skausmo, košiamo pro sukastus dantis.

„Brrr. . . Vis dėlto baisiai paškudna ant šio balto ir purvino svieto, kaip padūkusiai vienas Vilniuj esu, žmogus ir nusprogt gali kaip šuva patvory, — nieks neatlankys, niekam nereikalingas! Na, suk juos visus velniai!" — rašė Sruoga M. Nemeikšaitei 1946 metų gale. Sakėsi ieškąs bent svirplį nusipirkti, „paprastą, kur ant pečiaus svirpia". Jautėsi lyg vaikščiotų skustuvo ašmenimis. . .

Jis karštligiškai rašė *Dievų mišką*, ir geležinė cenzūros ranka jau buvo pakibusi virš jo dar nebaigto kūrinio. Į Birštoną, kur jis dirbo užsidaręs, atvažiuodavo kolegos tarybiniai rašytojai — „pasikabėti", paaiškinti padėtį. O pats nuėjęs į Rašytojų Sąjungą, Sruoga valandų valandom išsėdėdavo prie kabineto durų, laukdamas, kol tuometinis Rašytojų Sąjungos pirmininkas Petras Cvirka priims jį. Bet Cvirka delsė ir neskubėjo. Pasirėmęs ant lazdos, per visą savo aukštą ūgį sulinkęs, lagerinis Sruoga už durų. Pats kaip karalius — elgeta. Gal mintyse prisimindamas savo Jogailos monologą:

Nuvargino mane kelionė. Taigi.
Atsikvošėti negaliu. Dar vis tebėr
Toks jausmas, lyg lietus tarytum lijo
Per ištisą gyvenimą. Nuo pradžios.
Lyg ir dabar dar būčiau šlapias visas. . .

Iš pasiekusių prisiminimų nuotrupų ir detalių (nemažai apie Sruogą yra pasakojęs Kazys Boruta, Petras Juodelis, šiek tiek Mykolaitis-Putinas; gyvųjų neminėsiu) galima užčiuopti tą pačią sunkiausią moralinę kančią, kurią jis išgyveno grįžęs. Tragediją, kurią jis vargu ar galėjo įsivaizduoti jo laukiant, būdamas konclageriuose. Ne tik nebuvo pačių artimiausių jam žmonių — žmonos ir duktės Daliūkščio. Nebuvo kuo kvėpuoti. Svetimas tarp brolių ir kolegų. Vėl įtarinėjamas. Kaltas, kad liko gyvas. Konclagerio pakirsta sveikata, jis vos porą metų teištvėrė tariamoj laisvėj. Sakytum, užduso, apako ir širdis neišlaikė per aukšto spaudimo. Užgęso staigiai, kaip ir Aleksandras Blokas, staigiai įsisirgęs 1921 metais, siautėjant „valymams".

Sruoga mirė, taip ir neįtilpęs į „naująjį gyvenimą". Ta prasme jo laidotuvės tapo simboliškom. Jo amžininkai pasakojo, kad Sruogą ir palaidoti buvę sunku. Visame Vilniuje nebuvę galima rasti karsto pagal Sruogos ūgį. Standartine tapusioj šaly

visi karstai buvę per trumpi Sruogai. Sakoma, kad taip jį ir palaidoję — sulenktais keliais.

Ilga laidotuvių eisena nusitiesusi Pylimo — dabartinė Komjaunimo — gatve link Rasų kapinių. Ji pasukusi pro Vizičių vienuolyną, kur tuo metu buvęs kalėjimas. Vienoje kameroje, išgirdęs laidotuvių maršo garsus, nuo narų pašokęs kitas rašytojas ir, įsikibęs į lango grotas, sušukęs: „Sruogą laidoja!" Tai buvo Kazys Boruta.

. . .Balys Sruoga mirė ir tapo įrašytas į klasikus. Po dešimties metų išleisti jo raštai (1957). Jau buvo užverstas stalinizmo puslapis, į kurio sąskaitą patogu pasidarė surašyti visas kaltes už žmogaus dvasios paniekinimą ir smurtą. Nors daug kaltininkų tebebuvo gyvi. . . Buvo pastatytos kelios Sruogos dramos: „Apyaušrio dalia", „Milžino paunksmė", „Pavasario giesmė" (tik visai neseniai „Pajūrio kurortai"). Pastatymai buvo šalti ir valdiški. Dar po kurio laiko išėjo Sruogos poezijos rinktinė. Pasirodė A. Samulionio sudaryta knyga. . . Sakytum, Sruoga užėmė deramą vietą lietuvių literatūroje.

Bet iš esmės Balys Sruoga taip ir liko„prieštaringu buržuaziniu rašytoju", kuris turi būti leidžiamas normuotai ir atsargiai. Jo kūrybos vertinimas spraudžiamas į griežtus ideologinius rėmus. Nagrinėti ir analizuoti daugialypius Sruogos kūrinius — rizikinga ir „slidu", o rašyti apie jo asmenį — beveik neįmanoma, jei nenori iš gyvybingo ir tragiško Sruogos išlipdyti plokščio gipsinio modelio. Gal todėl apie Sruogą rašyta palyginti nedaug.

Galiu prisiminti keletą mėginimų prisiliesti prie Sruogos kūrybos — iš savo patirties. Teko rašyti diplominį darbą iš Sruogos lyrikos. 60-ųjų metų gale tai buvo bene pirmas darbas tokia tema, ir toks pasirinkimas buvo laikomas rizikingu. Turėjau gerą diplominio vadovę, bet kad apsiginčiau „slidžią"simbolistinę savo temą (o simbolizmas tada jau savaime buvo neigiamas daiktas), oponentu teko kviesti gana geraširdį senyvą proletarinį poetą ir kritiką B. Pranskų-Žalionį, kuris pats 1939 m. buvo tapęs Berijos smurto auka ir aštuoneriu metus praleidęs lageriuose (vėliau rehabilituotas ir grąžintas į partijos eiles). Jam„miglota" Sruogos lyrika buvo tolima ir neaiški, kaip rūkuose paskendusi Alpių viršūnė. Daug nesigilindamas į tą „simbolistinę painiavą", kurios iš tikrųjų buvo nemaža naiviame mano darbe, jis patarė įdėti porą marksizmo-leninizmo klasikų citatų. Ir tokiais pastoliais apramstytas diplominis buvo apgintas, nebežadindamas noro kada nors prie jo grįžti.

Kai po kelių metų parašiau straipsnį apie Sruogos lyriką į *Poezijos pavasarį* — reprezentacinį, kartą per metus išeinantį leidinį — jau susilaukiau „principingos kritikos". Redakcinė kolegija, svarstydama visą leidiniui paruoštą medžiagą, įžiūrėjo mano darbe estetizmą ir formalizmą. Kaltinimai buvo gana standartiški, bet nestandartiškas buvo vieno redkolegijos nario, poeto A. Baltakio priekaištas: „Ką, nori mūsų literatūrą su baltom pirštinaitėm čiupinėti, a? O kas mėšlą veš? Mes? Manai, tik mes šūdvežiais turim būti?" Argumentas buvo nediskutuotinas ir įsimintinas, nes pirmą kartą teko atvirai išgirsti, kaip patys oficialūs poetai ir kritikai įsivaizduoja savo funkcijas. . .

Tačiau vadinamas „atlydžio" metais kitas mano straipsnis — apie Sruogos kūrybą buvo atspausdintas *Literatūroje ir mene*. Ir Sruogai jau buvo paskirtas visas laikraščio puslapis su nuotrauka.

Buvo praėję dvidešimt metų nuo Sruogos mirties. Atrodo, jau pasiekta pakankamai saugi distancija, ir Sruoga nebėra pavojingas ir „slidus" autorius. Tačiau jo dramos veikalai neskubėjo į teatrų scenas. Kartais galvodavau, kad toks jau istorinių Sruogos dramų likimas: sunku išjudinti tuos didelius, sudėtingus dramaturginius kalnus ir suteikti jiems šiuolaikišką gyvybę. Bet, matyt, būta ir kitų priežasčių. Jau dirbdama Jaunimo teatre literatūrinės dalies vedėja, siūliau pastatyti „Kazimierą Sapiegą". Man buvo atsakyta, kad naivu nežinoti, jog Sruogos veikalams reikalingas specialus Kultūros ministerijos leidimas. Tai gal galima to leidimo prašyti? Pasirodo, ir neverta, nes tik valdžios režisieriui H. Vancevičiui leidžiama Sruogą statyti, o ne kiekvienam, kas užsimanys. . . Galėjo tai būti ir paties teatro nenoras ir išsisukinėjimas iš sudėtingesnių situacijų. Šiaip ar taip „Kazimieras Sapiega" nebuvo pastatytas, nors teatro repertuare žiojėjo tuščia lietuviškos klasikos veikalų skylė.

Bet apie 1972 metus vienas neprofesionalus teatras pastatė „Milžino paunksmę" ir sujaudino Vilniaus visuomenę. Ant Tauro kalno gargariškuose Profsąjungų rūmuose spektaklį parodė dramos būrelis, kurio spiritus movens ir pagrindiniai aktoriai buvo Lituanistikos instituto bendradarbiai, buvę Vilniaus universiteto lituanistai. Spektaklis buvo mėgėjiškas, silpnokas, bet turėjo dvasinės kultūros, o dar daugiau pietizmo ir emocinės šilumos. Įdomu buvo stebėti publikos reakciją. Į didelę 1200 vietų salę susirinko seni inteligentiški veidai ir daug jaunimo. Salė buvo pilna, ir

taip per visus spektaklius. Publika klausėsi Sruogos monologų, sulaikiusi kvėpavimą. Senyvos damos traukė iš rankinukų baltas nosines. Kažkas netoliese sukūkčiojo... Keista, bet žiūrėdama į tuos neprofesionalius entuziastus, tarpais graudžiai juokingus karališkuose rūbuose ir patetiškose mizanscenose, bene pirmą kartą pajutau Sruogos žodžio naują gyvybę scenoje, aštriai įsižiebiančią charakterių aistrą ir kaip didžiulė banga viską užliejančią meilę Lietuvai. Sruoga skambėjo ir šiuolaikiškai, ir jaudinančiai, iššaukdamas netikėtą rezonansą...

Tada ir pagalvojau: gal ir teisybę sakė mano teatro vadovai — ko gero, tikriems, ne valdiškiems, Sruogos dramų pastatymams reikia sunkiai gaunamo specialaus leidimo šalyje, kur ir tėvynės meilė yra normuota.

„Ką gi, mea culpa, visokeriopai kaltas esu, kad nesugebėjau nei laiku gimti, nei mirti, ir nemokėjau gyventi pagal šventablyvuosius dėsnius", — tai Sruogos žodžiai iš laiško 1946 metais.

...Kartais ir mes sunkiomis valandomis sakydavome sau: ką gi, nostra culpa, kalti ir mes, kad nesugebėjom laiku gimti. Ir pasijusdavom Balio Sruogos belaikiais broliais, savojo žiauraus amžiaus vaikais. Tuo jis mums darėsi dar artimesnis.

Aušra - Marija Jurašienė

„O BALSAS KARTAIS PERGYVENA ŠIRDĮ": TOMO VENCLOVOS POEZIJA

Jeigu 1972 metais A.J. Greimui, beruošiant straipsnį apie Venclovos Vilniuje išleistąjį poezijos rinkinį *Kalbos ženklas*, buvo — suprantamai — sunku „surasti žodžius, kad aprašius Tomo Venclovos kalbą...pasireiškian[čią] išmėtytų pasaulio vaizdų sulipdinėjimu",* tai šiandien, pasirodžius Chicagoje Venclovos *98 Eilėraščiams*, tuos žodžius surasti žymiai lengviau. Venclovos erzinantis „beprasmiškumas" jo viso korpuso pilnatyje įgija naujos dimensijos ir logikos. Gauname nebe sąmonės srauto fragmentus, be laiko, vietos, ir aplinkybių konteksto (be kurio

* „Tomo Venclovos beveik beprasmė poezija", *Metmenys*, 23(1972), psl. 10, 13.

bet koks eilėraštis skamba vien kaip pretenzingas žodžių derinys — blogiausiu atveju grynai beprasmiškas, o geriausiu vien nuotaikos kūrėjas), bet intriguojantį, dustančios, save gelbstinčios sielos lyrinių gelmių dienoraštį. Nors rinkiny eilėraščių tvarka ne chronologiška, bet, perstačius visus tris skyrius atbulai (t.y., pradedant su trečiuoju, kuriame surinkta ankstyviausia bei cenzūros sumetimais anksčiau nespausdinta poezija; sekant antruoju Lietuvoje išleistu *Kalbos ženklu*; ir baigiant pirmuoju, *Achilo skydas*, kuriame yra pastarojo meto eilėraščiai), chronologija yra. Mūsų orientacijai padeda pasirodymas pirmajame ir trečiajame skyriuje kitokio Venclovos, kuris, cenzūros nebepančiojamas, vien žodžių ir daiktų asociaciniu žaismu nebesiribojantis, įjungdamas, su pirmo skyriaus užvardinimu „Achilo skydas", visą rinkinį į mitinę struktūrą, pasireiškia su nepaprastu metaforišku originalumu ir emociniu intensyvumu.

Žodžiu, Tomo Venclovos *98 Eilėraščiai* virsta efektingais ir emociniai prieinamais, kada žvelgiame į juos, kaip išsakančius kontroversinio disidento (ne mažiau kaip poeto) mąstyseną bei pergyvenimus, dažnai išreikštus mitiniais archetipais, kurie ilgainiui privedė jį ligi viešo protesto. O kadangi jo atvykimas Amerikon vis dar skaldo (nors jau seniai pripratusią skaldytis) lietuvių visuomenę spaudoje bei privačiuose rateliuose, ir kadangi yra tokių, kurie netiki Venclovos viešai pasisakytiems motyvams, nes jie nesupranta, kaip sovietinis pilietis, gindamas žmonių teises ir prieštaraudamas Sovietų sistemai, neužsitraukė sau viešo pavojaus, o, priešingai, atsirado Vakaruose, tiems siūlau šiuos eilėraščius liudininkais — tuo, tikiuosi, nenuvertindama jų nei paneigdama jų didelės meninės vertės, bet rasdama jų lyriniam, dažnai tragiškam, tone patį sielvarto atspindį — kuriame veidmainystės nėra. Pilnajam rinkiny sutelkta visi sielos pergyvenimai: nerimas, kančia, ir liūdesys; buitinės bei politinės santvarkos ir laiko slėgimas; artėjančios pražūties jausmas; nusivylimas išdavyste ir melu; ilgesys atpirkti netiesą, prabilti, apleisti aklumą, nors ir sekundei, o kartais net ir mirti „ne prožektorių šviesoj, bet, pavyzdžiui, / prie skersgatvio kiosko" (psl. 127); grožio ir visatos troškimas; sielojantis santykiavimas su Dievu; pasitikėjimas draugais ir atsisveikinimas su jais, miestais, ir tėvyne; žodžiu, visa mąstančio, jautraus, nūdienio žmogaus agonija. Kitaip sakant, kaip ir tobuliausioji lyrinė poezija, Venclovos užsimezga asmeniškoje patirty, bet joje nepasilieka, o peržengia į nekintamas žmogiškąsias tiesas:

Į tašką skuba viskas:
Atstumai; praregėjimai; mirtis,
. . . . . .
‚Netrokštu teisti,
Bet negaliu padėti. Čia nėra
Atlyginimo, nuosprendžio ir vaisto.'

(psl. 33-34)

Bet ir tai, Venclova duoda suprasti, tylėti neleistina, „Nes mūsų dangūs, mūsų *terraferma* — / Tiktai balse" („Achilo skydas"). Ten, kur balso nėra, nėra nei gyvasties:

Ledu sužvilga akinanti jūra,
Ir oras akmenėja virš manęs.

(psl. 79)

Juosvam skambėjime sniegynų,
Varinėj ledo maišaty.

(psl. 52)

Tarp miestų, tarp nadyro ir zenito
Tarytum sodas ošia tyluma.

(psl. 80)

Kalbos ženkle eilėraštis po eilėraščio kartoja tuos žiemos ir ledo — bevaisės žemės — įvaizdžius, kuriais Venclova perduoda įspūdį sukaustytos, įkalintos, sustingusios, numirusios tautos toj „Imperijoj prie užrakintų marių" (psl. 26), kurioje gyvuoja vien pasyvi viltis „atverti kirviu pajuodavusį ledą / po kuriuo atsimerkia ir auga žuvis ir žolė" (psl. 78), viltis, kuri retkarčiais įsiliepsnoja net ir į tikėjimą, kad nors „ ‚apsnigti laukai, / O balsas kartais pergyvena širdį' " („Dialogas žiemą"). Bet dažniau viskas aplinkoj, nors ir sulaikytu kvapu laukiama atgimimo ir atpirkimo, neigia vilties jausmą —

Atgimsta nei žolėj plevenanti liepsna, (psl. 81)

Į savo gūžtą traukiasi žiema,
Nebeįstengus mūsų išganyti.

(psl. 80)

Be abejo, sąmoningai Venclova baigia šį antrąjį rinkinio skyrių, *Kalbos ženklas*, eilėraščiu „Poeto Atminimui. Variantas". Štai to eilėraščio paskutinysis posmas:

Palik pakrantę. Plaukime. Jau metas.
Suskyla akmens ir išsenka melas,
Bet lieka vienas liudininkas — menas,
Praskaidrinąs viduržiemio naktis.
Ledus įveikia palaimingos žolės,
Tamsias marias atranda upių žiotys,
Ir skamba lengvas ir beprasmis žodis,
Beveik toks pat beprasmis, kaip mirtis.

(psl. 90)

Nepaisant to paskutinio paviršutiniškai skambančio ciniško teigimo, Venclova, kurio laukia „Beprotnamis, kalėjimas ir purvas", kuriam „Neatgema harmonija ir saikas", skatina sau ir kitam naują gyvenimo kryptį — veiksmą, kuris skaldo akmenis ir atidengia melą. Imperijoj, kur marios užrakintos, išvykimas, tas archetipinis Ieškojimas — „Quest" — tai pozityvaus akto ženklas; gi apatijoje ir inertiškume garbės nėra:

Mes palikom savo gėdai
Šiame laive,
Kuris ir žiurkėms — nesaugi vieta.

(„Achilo skydas")

Nors trečiajame skyriuje „Dar nepradėtos kelionės, / Dar nematuoti keliai" (psl. 98), bet skausmas, tiek žmogaus tiek Dievo sąskaiton, liejasi nesustabdomai:

Tegu juodas ir baltas kaip akmenys,
obelų ir bulvarų vardai
būna laikas, kurio nebeatmeni,
ir pasaulis, kurio neradai.
. . . . . .
nes kanalą, kur ašara plakasi,
pieštuku ir geltona druska
taip lengvai nužymėjo apakusio
neišsprendžiamo Dievo ranka.

(psl. 131)

Dar vis kalbėtojui tenka ieškoti

kur galima vyšnią ir varpinę švęsti,
švęsti vardą, niekad neblėstantį,
su ašarom vėl išsivest į gatves
poeziją — priemiesčių viešpatį.

(psl. 113)

Todėl — kadangi „sugulę į karstus / Sparnuotos moters, nematyti broliai", kadangi „mirties akivaizdoj kalba / Išsaugos jiems ištikimybę", kadangi žuvusiųjų „žingsniai susitinka manyje" ir „pats pirmasis lapas grindiny / Kampuotas, tarsi riteriškas herbas" („Eilėraštis apie Draugus") — todėl riteriškai ar net kaip antikinių laikų Achilas, poetas irgi po ilgos tylos (o gal net ir praradęs savąjį Patroklą) įsitraukia į kovą, nors be iliuzijų —

Tik baltas skydas, nebūtį nusvėręs.
Jo raižiniuos abi skirtingos eros
Atsikartos

(Tenepristinga laimės ir jėgų!)

(„Achilo skydas", psl. 17)

ir be sėkmės garantijų —

Ant smėlio žvilga valkos.
Akis dar neskiria akmens nuo valties
Tuščiam krante.

(„Achilo skydas", psl. 18)

Pirmajam rinkinio skyriuje vienaip ar kitaip kalbama apie tai, kas priveda Achilo *personą* (kitur Odisėjo, Jasono, Antigonės brolio), prie misijos, pranokstančios pavienio žmogaus asmenišką likimą — būtent, totalitarinės realybės:

Įpratom draugų nebetekti,
Nuo jų ir savęs atsimetę
(Ir trejetą kartų per naktį,
Ir kartą per daugelį metų)

(psl. 36)

Išdavystė
Užantspauduoja laikraščių stiklus,
Įplūsta pro geltoną durų plyšį,
Nudažo raištį, numarina ryšį
Ir rašalą, ir nusveria tinklus.

(„Ghetto", psl. 37)

Taiklus šio pirmo skyriaus užvardinimas — „Achilo skydas", kuris *Iliados* 18-toje knygoje savo raižiniuose vaizduoja suartus laukus, vynuogynus, jaučių gaujas, jaunuolius, nešančius vaisius, va-

dovus, ginančius žmonių teises, o galų gale ir mirštančius karius, žodžiu, žmogaus gyvybės vispusišką pareiškimą, visą tą gyvenimo pilnybę, kuri bevaisėj žemėje atimta ir kurią tik skydą atstačius į priešą tegalima sugrąžinti.

Kad ir mitine išraiška apsidengusiu, vistiek galima laikyti vienu atviriausiai šia disidencijos temą vystančių eilėraščių „Vienuoliktąją giesmę", kurioje lyg tai Venclovos atvykimas į Vakarus tarp svetimų, dažnai apsnūdusių žmonių, kad išsaugojus žuvusiųjų atmintį — kaip Odisėjas Elpenoro — yra sutapatintas su Odisėjaus atplaukimu į Circės nupasakotą, deja, „apleistą uostą", pasiekimu kranto („kuriame nematėme žmonių"), ant kurio išlipus „Po kojomis girgždėjo kriauklės, kaulai, / Skylėti akmenys", nusistebėjimu, „Kokia tamsa, kokia kantri gelmė / Atplaukia su mūša!" ir pastebėjimu, kad „Keleivis nešės irklą ant peties / Ir ėjo sausumon, kur niekad niekas / Nėr matęs irklo" ir galop išvydimu Elpenoro šmėklos (gal Venclovos pirmtako): „pirmąjį iš tų, / Kuriuos matyti galima tik mirus".

Bet tokia kelionė, kuri turi du krantus — tą, kurio siekiama, ir tą, kuris paliekamas — , neišvengia ir asmeniškos dimensijos. Tad nūdienio „Penelopę" Venclova guodžia tragišku balsu eilėrašty „Pakartojimas su atmainomis":

Kada rugpiūčio vidury,
už šimto ežerų ir upių,
tu užsimiršusi tari
betikslį vardą. . .
. . . . . .
kai šauksmas (o gal būt, giesmė)
plevena, užmaršti atstūmęs,
pati materijos esmė —
išsiskyrimas ir atstumas.
. . . . . .
Vis vien, kur būsi,
kur būsiu aš (taip pat nakties
centre; antroj šio amžiaus pusėj;
rugpiūčio vidury). . .
. . . . . .
abu pasieks beteisis žodis
ar žodžio pėdsakas:. . .
. . . . . .

degtukas uždaruos namuos,
kurį vidurnaktis sugundė
išvesdinti iš aklumos
bent kontūrus. Ir bent sekundę.

(psl. 38-39)

O su mylima „Itake" jis išsiskiria eilėraštyje „Odė miestui":

Negalėsiu netekti,
Bet neteksiu tavęs,
Užgesinsiu lyg dagtį
Akmeningas gatves,
Baltą varpinę, smėlį,
Aptaškytą derva,
Gal ir savąją sielą,
Jeigu siela gyva.

. . . . . .

Prisiartina uolos,
Laikas plūsta gatve —
Jei ne Dievas, Eolas
Teapsaugo tave.

(psl. 27, 29)

Ne tik išsiskyrimas, bet ir Venclovos agnostinis santykis su Dievu pasireiškia šiame paskutiniame posmelyje; savo eilėraščiuose Venclova svyruoja nuo to amžino žmogiško noro tikėti, kad „nebūty yra kažkas aukščiau už mus, / Kas pasitinka mus kaip muzika ir ledas" (psl. 77), iki nusivylimo, kaip kad šiame eilėrašty, su nusigręžusiu Dievu, kuris žmonijai palikęs tik mitinius dievus, ir tai tik vėtrų ir audringų jūrų. Kartais Venclova maldauja, kad bent Dievas Kūrėjas egzistuotų —

Neprašau nei trumpos užmaršties,
Nei mirties, nei kaltės atleidimo,
Bet palik pirmapradį gaudimą
Virš akmens ir ledinės nakties.

(psl. 88)

bet ir ne kartą jis Jį atmeta. Nepaprastai įdomūs bei jaudinantys yra šie Venclovos eilėraščiai, kurie liudija medžiaginio pasaulio ribotumą ir Dievo trauką, kuri tegyvuoja net ir sovietinėj sieloje, nežiūrint jos nuoseklaus naikinimo:

Taip, tai Tavo erdvė netikėtai tirštėja ir auga,
Tu suartini mus, Tu nutolini mus nuo baigmės.
Tu man siaurini vyzdį, praplėtęs regėjimo lauką
Ligi rankos šešėlio ir aklo brezento drėgmės.

Ir jei manajai kartai nelemta laimėti lenktynių,
Tenestinga pirmajam, kuris neilgai tegyvens,
Kasdieninės jo duonos ir jo nekasdienio likimo,
Kasdieninės jo druskos ir jo nekasdienio vandens.

(psl. 35)

Kartais Venclovos eilėraščiuose tas įsitikinimas dingsta, išnaikintas ne propagandos, bet (kaip Karaliui Lyrui beldžiantis vaitojančiu balsu į dangų) tuštumos:

Prie veido glaudžias visa, kas išnyks,
Ir angelo galvūgaly nėra.

(psl. 13)

Ir mūsų esmė — laikina,
. . . . . .
Dangus aklinai uždarytas,
Išblėsta pušų brėžinys,
Ir bėgiais nueina į rytus
Aptemdytų saulių vilnis.

(psl. 36)

Retas įvykis moderniojoj poezijoj (bet mielai priimamas) yra Venclovos dėmesys poetinei struktūrai ir metrikai. Didelis nuošimtis jo eilėraščių palaiko ne tik ritmą, bet ir rimą — dažnai net ir vidinį rimą ar bent asonansus — , kurie duoda jo poezijai virpančių stygų gležnumą ir skambesį. Ypatingai verta dėmesio dėl savo metrinio ir tematinio organiškumo tai „Sestina", kuri seka visas komplikuotas sestinos taisykles pagal itališką paprotį (*à la* Petrarch), kurios nusako, kokia tvarka reikia kartoti kiekvienos eilutės užbaigiamąjį žodį šioje šešių posmų (o kiekvienam po šešias eilutes) eilėraštyje. O su kiekvienu pakartojimu reikalaujama — ir Venclova to laikosi — duoti žodžiui naują koloritą, o galų gale ir prasmę, lyg tai pervertinant jį (tuo ir pasaulį bei gyvenimą) ir tam pervertinime atskleidžiant skirtingą subjektyvią realybę (panašiai, kaip juokas kartais virsta ašaromis). Šitokiu būdu eilėraštis, kuris pirmojoj strofoj vien tik atvaizduoja gatvę žiemos laiku ankstyvam vakare —

Maždaug šešta, ir apledėjęs kelias*
Nukrypsta šiaurėn. Žagčioja grandinės
Ant padangų. Duslus plieninis aidas,
Lyg ežero paviršius, mirga priešais.
Besvoris ir žaizdotas kovo sniegas
Dar bando dengti sunaikintą girią.

(psl. 22)

žodis po žodžio gilindamasis toliau į tą pirmykščią realybę, kurioje pradeda atsispindėti jau nebe vien žiema, bet ir „Pavasario senatv[ė]" ir „Beformė visata", o padangų grandinės išsivysto į Dievo siųstą žmogui naštą, baigiasi vilties palūžimu: paskutinėje strofoje tas „apledėjęs kelias" virsta užtvara nuo amžinybės, prielinksnis „priešais" virsta homonimu „priešas" ir tas nekaltas, vien tik padangų grandinių „aidas" virsta maksimaliniu Dievo pasmerkimu:

Man užgintas kelias
Į Tavo girią. *Žemę stingdo* sniegas.
Mes virtom priešais. *Tu esi tik* aidas.

Jau prieš 22 metus Venclovos eilėraščiuose glūdėjo ta idealisto dvasia, kurią parodo eilėraštis „Hidalgo" (rašytas 1956 metais), kuriame kalbėtojas tai Venclova, tai Don Kichotas, kurio „Visas turtas — žodžiai neatsargūs". Jau ir tada Venclova–Kichotas numatė savo ateityje kovą:

Niekad nesuvoksime, už ką
Mudviem skirtos aikštės ir tribūnos,
Tankų bokštai, virvė ir kulka.
. . . . . .
Riteris, kalbėtojas, žaidikas,
Ženklintas kulkosvaidžio švinu,
Nebe pirmą kartą nužudytas,
Nebe pirmą kartą gyvenu.

(psl. 93)

Nors 21 metai skiria Venclovos pirmuosius eilėraščius nuo paskutiniųjų, faktiškai nėra šuolio nuo Don Kichoto į Achilą; ta poetinė, disidentinė *persona*, kuriai Venclova leido pirmą kartą prabilti 1956 metais, kaip kad ir Don Kichotas, pagaliau „Iš pamiršto romano * Į nelygią kovą išėj[o]".

Delija Valiukėnaitė

---

* Pabraukimai eilutės gale mano.

RACIONALIZMAS IR NACIONALIZMAS SOVIETŲ DISIDENTŲ MĄSTYME

I

„Laimingiausios moterys, kaip ir laimingiausios tautos, neturi istorijos". Ši George Eliot pastaba akivaizdžiai atrodo pabrėžianti, kad nesiliaujamas nelaimingumas yra būdingas daugumui tautų. Tos pastabos sąmojis tam tikra prasme puikiai dera ir politiniam mąstymui. Nes politiniai svarstymai kiekvienoje šalyje yra jos nelaimingumo atspindys: arba tai yra reiškimas tikėjimo ir/ar netekimo vilties paveikti bent tam tikrą santarmės laipsnį savo tarpe, arba tai yra gynimas savo praeities ir institucijų nuo kirčių iš tų pusės, kurie, gyvendami menamai geriau sutvarkytose šalyse, gali sau leisti nesivaržant švaistytis kitų kritika.

Tokiame dalykų susidėstyme, Rusija turbūt yra viena iš nelaimingiausių šalių. Jos istorijos albatrosas yra sukėlęs neaprėpiamą kiekį politinių idėjų ir teorijų. XIX-me amžiuje Rusija buvo užėmusi pirmos eilės svarbumo vietą literatūroje. Šiandien jos didžiuma iškyla aikštėn arba iš pusiau slaptos samizdato atmosferos, arba iš bent kiek atitrūkusios emigrantų aplinkos.

Aš tikiuos čia aprašyti, o taip pat ir palyginti dvi antraštėje minėtas pagrindines dabartinės Rusijos politinės minties tendencijas. Drauge numatau visa tai įrėminti istorijos eigoje, palygindamas tatai su XIX-jo amžiaus politiniais mąstymais.

Antraštėje pavartotas „Sovietų" žodis skiriamas ryškiau pabrėžti laikinę dabartį ta prasme, kurios prasmės neturėtų „Rusijos" žodis. Bet ypatingosios laiko reikšmės neimant dėmesin, tikrinis pažyminys *Rusijos* būtų tinkamesnis, kadangi čia nebus liečiama ištisa nerusų politinio neklusnumo sritis Sovietijoje. Ypatingos tautinės, istorinės ir kultūrinės aplinkybės dažnai suteikia tam nerusų neklusnumui skirtingą atšvaistą, akivaizdžiai išskiriantį jį iš Rusijos ir Rusijos tradicijų. Didžia dalimi tai skirtinga tema. Todėl tai, kas čia sakoma, liečia tik Rusiją.

Racionalizmo ir nacionalizmo terminai čia perimami iš paskaitų serijos, kurią daugiau kaip prieš dešimtmetį Yale universitete pateikė įžymus britų rusiologas Leonardas Schapiro. Jis tada tuos terminus pavartojo apibūdinti rusų XIX-jo amžiaus

politiniams teorizavimams. Man atrodo, kad ir dabar aplinkybės nėra iš esmės žymiai pasikeitusios, tad jo terminai yra išlaikę savo pritaikomumą ir iki dabarties. Tačiau, kaip tada, taip ir dabar tiedu antonimai turi būti vartojami atsargiai. Kaip ir visi tos rūšies dariniai, jie linkę sukurti dirbtinį modelį, paviršutiniškai tikrą, bet paliekantį be dėmesio visas įvairybes, atspalvius ir niuansus, būdingus žmogaus protavimo procesui. Be to, nuostabaus anglų kalbos daugiaprasmiškumo dėka, tiems terminams linkstama teikti ištisa eilė prasmių, kurios ne visos čia dera. Bet vistiek, nėra kitų terminų, taip kalbamajam veikalui tinkamų, kaip šiedu.*(1)*

Iš tų dviejų terminų lengvesnis apibrėžti yra racionalizmas. Aplamai tai yra proto vartojimas. Čia vartojamąja specifine politine prasme jis laikomas išraiška pažiūros, kad permainos turi būti daromos priimant sprendimus, geriausiai suderintus su protu. Toki sprendimai, sakoma, esą iš esmės universalūs. Kalbant dar konkrečiau, racionalizmas yra išraiška tradicinės, vakarietiškos liberalinės pažiūros į individo teises visuomenėje, kurios turėtų iš tikrųjų tikti visose padėtyse. Pradžioj įrašytos į konstitucijas Vakaruose, tos pažiūros tapo įvestos į konstitucinius dokumentus taip pat ir daugumoje ne Vakarų, pusiau Vakarų, ar vakarietiškėjančių valstybių.

Nacionalizmas yra žymiai daugiaveidiškesnė sąvoka, iš dalies ir dėl jos susigiminiavimo su tautinės valstybės doktrina, su tautybės bei tautinės bendruomenės vaidmeniu valstybės kūrime, jos specialia paskirtim, misija ir/ar pranašumu. Ne ši nacionalizmo samprata čia vartojama. Čia ta sąvoka reiškia tikėjimą, kad bet kurios žmonių grupės, susiformavusios istorijos ir savo bendruomenės papročių poveikyje, politinės institucijos, kaip tos grupės istorinės ir socialinės sandaros dalis, yra greičiau evoliucijos, negu kūrybos padarinys. Rusų kalboje atitinkamas žodis yra *samobytnost* — „savibūtingumas", atseit, pajėgumas būti savimi, savitumas, savaimingumas. Vokiečiai tatai vadina *Volkheit* (tautiškumas). Nesant geresnio žodžio, ir šiam reikalui tenkinamasi *nacionalizmo* žodžiu, nors ir teikiant jam čia apibrėžtą specifinę prasmę.

---

1 L. Shapiro, *Rationalism and Nationalism in Nineteenth Century Russian Thought* (New Haven: Yale University Press, 1967).

Abu tie (racionalizmo ir nacionalizmo) terminai turi šaknis Vakarų politinėje teorijoje. Abu turi ir yra turėję savo teigėjų ir ginčytojų.

Plačiai pasklidę, jie abu įgijo šalininkų ir XIX-jo amžiaus Rusijos mąstančiojo elito sluoksniuose. Čia iškilo ginčas tarp dviejų bendrinio pobūdžio, kiek neryškaus pavidalo grupių, kurios šimtmečio eigoje pergyvenusios vidujinių evoliucijų ir kitimų, aplamai tapo žinomos kaip vakarietininkai ir slavofilai, atitinkamai užėmę pozicijas, mažiau daugiau panašias į racionalizmo ir nacionalizmo. Racionalistai vakarietininkai ieškojo ir rado savo amžinuosius sprendimus Vakarų demokratijos praktikoje ir patirtyje, į Vakarus rodydami, kaip į pavyzdį, prieš kurį nelaiminga atsilikėliškos Rusijos dalia atrodė apgailėtina. Nacionalistai slavofilai, užsidarę savyje, ieškojo savojoj bendruomenėj išimtinai savitų privalumų, kuriuos jie panaudojo ne tik kaip gaires siūlomajai praktiškai politinei veiklai, bet ir laikė tautinio pranašumo ypatybėmis prieš tariamai dekadentiškus Vakarus. Žodžiu, vakarietininkai vanojo savo paviršutiniškai vakarietišką valdžią už nesugebėjimą Rusijos paversti antrąja Anglija ar Švedija. Slavofilai kaltino tą pačią valdžią už lėtą smaugimą Rusijoje visko, kas prigimta, taigi vien dėlto gera. Kai liberalai vakarietintojai grūmėsi dėl konstitucijos ir parlamento, slavofilai konservatoriai, iš kurių turbūt rašytojas Dostojevskis žinomas visų plačiausiai, tarp ko kita viešai smerkė 1864 metais įvestos vakarietiškos teisės sistemos ir vakarietiškos mados teismų tariamai pavojingą poveikį Rusijos visuomenei.

Autoritetinė valdžios prigimtis ir vyraujantis atsilikimo suvokimas prisidėjo prie įtampos padidinimo ginče. Gausūs memuariniai liudijimai, taip pat ir literatūriniai to laikotarpio vaizdavimai, šalia pačių polemikos raštų, suteikia pilną vaizdą tų vadinamų „prakeiktųjų klausimų" įsigožėjimo į visus mąstančiųjų rusų gyvenimo užkampius. Neretai XIX-jo amžiaus Rusijos tikrovė nukeldavo politinį teorizavimą iš proto srities, kur jis būtų galėjęs būti apvaldytas skeptiškumo nuovokos, tikėjimo plotmėn, kur įsitikinimų nepalaužiamumas yra svarbiausias dalykas.

Šimtmečio eigoje didėjęs tikslo suvokime įkarštis stūmė ginčo poliarizaciją į kraštutinumus, nutraukdamas dėmesį nuo vidurinės plotmės. Kaip šimtmečio vidury slavofilai ir vakarietininkai vedė salonines diskusijas, būdingas savo nuosaikumu, taip sekanti karta linko išsigimti į kraštutinumus: slavofilai virto šovi-

nistiškais rusų reakcionieriais, o vakarietininkai papildė bombomis besišvaistančių revoliucionierių gretas.

Ši ginčo įtampa ir jo perkėlimas plotmėn, kurioje smurtas dažnai būdavo ne tik atleidžiamas, o net garbinamas, padėjo susikurti savotiškam paradoksui. Tų dviejų principų — racionalizmo ir nacionalizmo susirėmime nacionalizmas pasirodė bestovįs konservatyviojo politinio mąstymo pusėj, besiekiąs išsaugoti ir naudoti autokratiją, Rusijos vietinę autoritetinę politinę instituciją. Bet ta pati nacionalistinė koncepcija galėjo būti naudinga ir revoliucionieriams, geriau padėdama įgyvendinti jų racionalistiškus, radikalius ir utopiškus planus. Nepaisant įvairių skirtumų, pusė šimtmečio revoliucinio patyrimo daugeliui išugdė įsitikinimą, kad ko nors pasiekta gali būti tik sutikus priimti autokratiją, kaip neišvengiamą gyvenimo faktą. Tad, vistiek, kaip autokratija bus vadinama, svarbu ją perimti ir permainas vykdyti iš viršaus. Leninas tą suprato, o liberalai — ne. Tai buvo vienas iš jo laimėjimo pagrindų.

XIX-jo amžiaus Rusiją kankinusi problema, — kaip ją sklandžiai ir sėkmingai valdyti pasenusios autokratinės sistemos aparatu, tuo pačiu metu geidžiant modernizuotis, — didžia dalimi pasiliko aktuali ir pasikeitusiose XX-jo amžiaus aplinkybėse. Kaip ir XIX-jo amžiaus autokratija, dabartinis režimas laikosi ant rusiško pamato, kuriam pridėta šiek tiek vakarietiškos apdailos. Nepaisant didžiulių pastangų, XIX-jo amžiaus Rusijos režimui niekad nebuvo pilnai pasisekę save visiškai sutapdinti su Rusija bent kai kurių jos piliečių akyse. XX-jo amžiaus režimas tokios bėdos yra apimtas turbūt netgi dar stipriau. Kaip ir jo XIX-jo a. pirmatakas, dabartinis režimas oficialiai matuoja savo sėkmingumą vakarietišku matu. Nūdienė Rusijos visuomenė, kaip ir jos XIX-jo a. atitikmuo, pasverta vakarietiškų kriterijų svarstyklėse, atrandama esanti apgailėtinai suskurdusi. Kaip ir XIX-jame amžiuje, nerangi, sunkiasvorė, ribotos vaizduotės valdžia laikosi iki aukščiausio laipsnio išplėsta fizine kontrole. Kaip ir XIX-jame amžiuje, ji yra puolama nepatenkintų intelektualų grupės, kuri mažai teturi ar visiškai neturi paramos inertiškoje masėje. Ir kaip tada, taip ir dabar tie intelektualai, arba disidentai, kaip juos šiandien vadina, gali būti stambiais bruožais surūšiuoti tais pačiais XIX-jo amžiaus pavadinimais: racionalistais ir nacionalistais.

Bet ne kaip XIX-jo amžiaus režimas, nūdienė autokratija yra daug geriau įsirengusi sutramdyti, priversti, ar nutildyti savo

kritikus. Ji, kaip ir visos nūdienės totalistiškosios santvarkos, ne tik neapsakomai pasinaudojo technologine pažanga visuomenės kontrolės srityje, bet šalia to, sėkmingai racionalizavo ir save legitimuojantį principą — proletariato diktatūrą — naudoti kaip rodyklę, nustatančią, kas yra leistina viešai pareikšti, apribojančią iki negirdėto laipsnio, kas *gali* būti atvirai pasakyta, ir taip pat dažnai sužalojanti tai, kas faktiškai *esti* pasakyta.

Dar gana neseniai skirtumas tarp racionalistinių ir nacionalistinių aspektų sovietinėje disidentijoje buvo neganėtinai teišryškintas vakariečių sąmonėje. Reliatyviai maža beformė grupė, sudaryta daugiausia iš gamtininkų, matematikų ir rašytojų, daugiau kaip ištisą dešimtmetį teikė Vakarų informacijos židiniams nuolatinį priminimą, kad Rusijos scenoje ne viskas taip ramu, kaip jos valdžia norėtų užsieniečius patikinti. Ta šauni saujelė, kelianti klausimus, kuriuos galiojantysis sovietinis konformizmas patartų nutylėti, rizikuojanti kalėjimu, ištrėmimu, uždarymu į psichiatrines ligonines, ar visa eile kitų mažesnių sankcijų, režimo turimų po ranka baudžiamųjų priemonių sandėliuose, — pagarsėjo daugiausia savo kentėjimais, ne savo idėjomis.

II

Yra daugiau nesunkiai gaunamos informacijos apie tai, kaip su disidentais elgiasi režimas, pagarsėjęs savo nepaisymu daugelio pagrindinių Vakarietiškos tradicijos ir sąžinės principų, negu apie tų disidentų veikimo prasmę ir tikslą. Iš dalies tai ir disidentų veiklos aplinkybės privertė juos skirti daugiau energijos ginti teisei į minties ir žodžio laisvę, negu moksliškai dėstyti savo pažiūras.

Prieštaravimas, bent tokio pavidalo, kaip jau esam pratę apie jį manyti, yra pochruščiovinio meto produktas. Prieš tai turėtas atašilo metas teikė šiek tiek vilties. Ištisą dvylika metų iki rašytojų Siniavskio ir Danielio suėmimo 1966 vasaryje, nebuvo persekiotas joks plačiau žinomas intelektualas. Esamų sąlygų kritika buvo arba kreipiama aplamai į Staliną, ar likdavo nutylėta iš baimės netyčia sustiprinti reakcingąjį režimo elementą, kuris pats dar turėjo nuspręsti, kiek toli turi siekti Stalino sistemos likvidavimas ir kokiu būdu jis vykdytinas. Tai buvo nebylaus optimizmo metas, tam tikra prasme panašus į apsidžiaugimą, Cameloto vizija Amerikos politikoje. Nežinomas matematikos mokytojas iš Riazanės, pavarde Solženicinas, netikėtai tapo

iškeltas į pasaulio dėmesio centrą, išleidus jo trumpą romaną *Viena diena Ivano Denisovičiaus gyvenime.* Visuomenių eventualaus suartėjimo teorija, geriausiai išdėstyta garsiajame akademiko Sacharovo pirmajame, 1968 birželio laiške *Mintys apie pažangą, taikingą sambūvį ir intelekto laisvę* — socializmas susilieja su kapitalizmu savo rūšies neapibrėžto pomoderninio pasaulio visuomenėj — įgijo šalininkų abiejose nebetaip standžios geležinės uždangos pusėse.*(2)*

Kai Oswaldas ir Vietnamas pradėjo amerikinės Camelot svajonės transformaciją į košmarą, Rusijoj kietagalvių biurokratų grupė, akivaizdoj ne taip jau kvapnios savo stalinistinės praeities, baimindamasi dėl savo pozicijų, ryžosi užpūsti vilties žvakutę, žadėjusią palaipsninio vidinio režimo transformacijos galimybę. Taip buvo parengta scena pasirodyti sovietiniam pasipriešinimui dabartiniu pavidalu.

Šio meto racionalistai yra XIX-jo amžiaus vakarietininkų XX-jo amžiaus versija. Jų idėjos apie socialinę sandarą ir socialines vertybes, bene glausčiausiai suformuluotos akademiko Sacharovo politiniame teorizavime ir primygtiniausiai išreikštos jo viešuose pareiškimuose Vakarų korespondentams, apskritai sutampa su žinomomis prielaidomis, kuriomis vadovaujasi Vakarų visuomenės. Svarbiausias jų rūpestis yra įgyvendinimas praktikoje individinių teisių, kaip jos išreikštos Vakarų valstybėse ir, tiesą sakant, teoriškai visų liberaliausioj konstitucijoj visame pasaulyje, atseit, SSSR konstitucijoje. Jie linksta sutikti su vyraujančia Vakarų pažiūra, galbūt šiek tiek susvyravusia pastaruoju metu, bet vis dar iš esmės galiojančia, anot kurios technologinė pažanga ir ūkinis vystimasis yra geriausias paliatyvas tikroms pasaulio ligoms. Jie lygiagrečiai dalyvauja Vakarų pastangose įgyvendinti žemiškąją utopiją ar prileidžiamose abejonėse, kad ją galima pasiekti. Jie mato pasaulį, kaip besusitraukiantį esmenį, ir numato savo šalies harmoningą integraciją į iškylančią globalinę visuomenę. Žodžiu, jie yra vakarietiško stiliaus pragmatikai. Tai jiems gali būti taikoma demokratinio sąjūdžio etiketė, dabar klaidingai taikoma visiems sovietiniams disidentams. Apskritai imant, racionalistai geriausiai atitinka populiarųjį Vakarų supratimą apie tai, kas tai yra Sovietų disidentai.

---

2 Andrei Sakharov, „Progress, Coexistence, and Intellectual Freedom (June, 1968)," *Sakharov Speaks*, red. H. Salisbury (New York: Vintage, 1974), psl. 55-114.

Jų priešpriešis, nacionalistai, kurie atitinka XIX-jo amžiaus slavofilus ir siejasi su racionalistais dėl sovietinės tikrovės aplinkybių, bet ne dėl intelektinės giminystės, daugiausia yra pažįstami per žymiausį jų balso reiškėją Solženiciną. Iš tikrųjų, tik po Solženicino priverstinio ištrėmimo Vakaruose praktiškai iškilo ir plačiai pasklido supratimas, kad sovietiniame prieštaravime esama ir nacionalistiškų laikysenų. Iki to laiko kiekvienas naujas Solženicino plunksnos produktas atrodė tik kaip galingas sistemos apkaltinimas: pradžioj *Pirmasis ratas* ir *Vėžio palata* — Stalino laikotarpiui, paskui *Gulago salynas* — visai jos istorijai. Tie patys veiksniai, kurie buvo aptraukę migla bendrąją Vakarų nuovoką apie sovietinio prieštaravimo visumos įvairumą, temdė ir Solženicino pozicijas, iš kurių jis pradėjo savo puolimą. Kai didingas sovietinės dabarties apkaltinimas didžiumoj sutampa su Vakarų politinių ir socialinių vertybių prielaidomis, jo pozityvieji siūlymai, jau glūdėję, nors tik iš dalies, jo romanuose, žymiai skiriasi nuo tų prielaidų. Toks klaidingas perskaitymas, ar gal teisingiau — dalinis paskaitymas, pastatė kai ką Vakaruose prieš netikėtą sukrėtimą, kai prapliupo Solženicino pareiškimų srovė. Buvo aišku, kad jis atsisako vadovautis trimis Vakarų tezėmis, kurios įsakmiai yra įtrauktos į visuotino galiojimo dėsnių sąrašą:

1) kad valstybių sienos kaip ir bet kokio pavidalo valstybinė izoliacija yra neigiami veiksniai ir turi būti siekiama jų panaikinimo,

2) kad ūkinis išsivystymas yra neabejotinai geras dalykas, ir

3) kad parlamentinės reprezentacijos sistema, kaip ji buvo išvystyta Vakaruose, yra geriausia politinės sandaros sistema. Solženicino dažni nepopuliarūs pasisakymai apie dalykus, artimus ir brangius vakariečių inteligentijai, ypač jos bleeding-heart sektoriui, jo laikysena dėl tokių dalykų, kaip Franco Ispanija, Čilė ar Pietų Afrika, vienus apstulbino, kitus nuvylė. Nepriklausomai nuo esminio jo pažiūrų vertingumo ar nevertingumo, jų stiprus išsakymas iš tokios svarbos žmogaus lūpų sukėlė plačiau paskliduſį supratimą Vakaruose, kad rusų prieštaravime esama kažko daugiau, negu buvo manyta.

Svarbiausioji Solženicino politinio mąstymo medžiaga sudėta į du dokumentus. Pirmasis yra *Atviras laiškas SSKP vadovybei*, kurs buvo parašytas ir tylom išsiųstas Centro Komitetui dar prieš jo ištrėmimą, ir paskelbtas 1974, jo autoriui jau gyvenant Zūriche.

Antrasis yra straipsnių rinkinys *Iš po griuvėsių*, kurį jis perredagavo ir į kurį dar pridėjo tris iš savo vienuolikos apybraižų.*(3)* Nors tasai rinkinys irgi pasirodė tik po Solženicino ištrėmimo, jis kaip ir jo lydraštis didžiumoj buvo sumanytas ir parašytas Maskvoj. Sudėti draugėn, tie du dokumentai sudaro kaip ir dabartinių rusų disidentų nacionalistų credo. Jų pasirodymas savo keliu iššaukė tolesnį Sacharovo pažiūrų aiškinimą, netrukus po to pasirodžiusį Vakaruose vardu *Mano šalis ir pasaulis. (4)* Tolesnis dialogas tarp dviejų didžiųjų, vykęs per Rusijos, Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos nuotolius, papildytas ištiso žvaigždyno mažiau žinomų, bet ne mažiau narsiai iškalbingų asmenybių, dabar pateikė pasauliui didžiulį kiekį sodrios literatūros apie aktualiuosius, taip pat ir apie amžinuosius klausimus, liečiančius žmonijos būvį organizuotose socialinėse bendruomenėse.

Dabar, stambiais bruožais pavaizdavęs tų dviejų grupių veiklos teorinį peizažą, turėčiau įterpti kai kurių detalių. Tam tariu būsiant tikslingiausia nukreipti dėmesį į nacionalistus, pažvelgti į specifinius siūlymus, kuriuos Solženicinas pateikia savo *Atvirame laiške*, kad galėtumėm juos palyginti ir pastatyti priešpriešiais su Sacharovo ir jo idėjinių bendrininkų geidavimais, ir pagaliau pasisakyti apie abiejų pozicijų santykinį pajėgumą disidentiniame sąjūdyje ir aplamai rusų visuomenėje.

Savo *Atvirame laiške* Solženicinas nurodo tris pagrindinius mirtinus pavojus Rusijos visuomenei, kuriais jis pateisina savo siūlymus: rusų tautos moralinį išsekimą, karo su Kinija galimybę ir pramoninę aplinkos taršą. Marksizmo-leninizmo ideologija esanti viso to kaltininkė ir piktadarė, žadinanti visus tris tuos pavojus. Susikirtimą su Kinija Solženicinas laiko pasekme bereikalingo varžymosi dėl vadovavimo tuščiavidurės ideologijos įgyvendinimui ir pataria leisti kinams šią kovos dalį laimėti. Pramoninė aplinkos tarša kylanti iš marksizmo-leninizmo materialistinės prigimties, o praktikoj — iš režimo įsijausto reikalo ir prisi-

3 A. Solzhenitsyn, *Pismo vizhdiam Sovetskogo Soiuza* (Paris: YMCA Press, 1974); A. Solzhenitsyn, „Na vozvrate dykhaniia i soznaniia," *Iz pod glyb: sbornik statei* (Paris: YMCA Press, 1974), psl. 7-28.

4 S. Sakharov, *My Country and the World* (New York: Vintage, 1975).

pažinto geidimo pavyti ir pralenkti Vakarus materialinių gėrybių gamyboje ir vartojime.

Nors apskritai imant Sacharovas ir nacionalistai sutinka su Solženicino premisomis, ypač su dviemis pastarosiomis, jie nelaiko tų dalykų ideologijos padariniais. Jiems marksizmas-leninizmas yra mirusi ideologija, kuri niekam nerodo jokių gairių nei Sovietų Sąjungos vidaus, nei jos užsienių politikoje. Anot jų, patys vadai netiki tąja ideologija, o naudoja ją tik patiems valdžioje išsilaikyti, nesant jokio kito geresnio įteisinamojo dėsnio daugiatautei visuomenei, tokiai kaip SSSR.

Į visa tai Solženicinas atsako, jog, nepaisant fakto, kad ideologija mirusi, jos piktybiniai nuodai tebesilieja į sielas:

. . .mūsų šių laikų santvarkos unikalumas yra tai, kad joje, šalia visos tos fizinės ir ekonominės prievartos, ji dargi išspaudžia iš mūsų ir visišką dvasinį pasidavimą: vis aktyvesnį dalyvavimą visuotiniame, visiems primestamame MELE. Žmonės, geidžiantieji išlikti žmonėmis, negali sutikti su tokia dvasine korupcija.(5)

Plati praraja tarp ideologijos šūkių ir tikrovės faktų itin ugdo cinišką laikyseną ir visuotinį kitiems bei sau melavimą, plintantį kiekybiškai ir kylantį kokybiškai. Iš tikrųjų, marksizmas-leninizmas tam atremti neturi moralinių sankcijų ir nepakankamai teikia moralinių reikalavimų. Tai, Solženicino nuomone, yra pats rimčiausias ideologijos trūkumas, ir jo pasekmės slenka į socialinę katastrofą.

Pozityvieji Solženicino siūlymai *Atvirame laiške,* atrodo, gali būti sutraukti į šešis punktus.

1) Atsisakymas nuo marksizmo-leninizmo, kaip valstybinės ideologijos, atmetimas revoliucinių sąjūdžių ir liovimasis remti satelitines valstybes;

2) politinių kalinių paleidimas, pilietinių teisių atstatymas, įstatymo valdžios įvedimas,

3) žemės reforma, panaikinanti kolektyvinių ūkių sistemą,

4) Nusiginklavimas, kiek jis įmanomas Kinijos grėsmės akivaizdoje,

5) Ūkinių Rusijos išteklių tausojimas, vietoj pardavinėjus juos į užsienius, ir kruopštus išvystymas Šiaurės Rytų, kaip naujos Rusijos, o ne kaip integruoto pasaulinio ūkio dalies, ir

5 Solzhenitsyn, „Na vozvrate. . ." psl. 27.

6) atnaujintas dėmesys stačiatikybei ir šeimai, sekant prieš-revoliucinėmis tradicijomis, kas reikštų pasilaikymą reikalui esant kai kurių autoritetinių valstybės aspektų.

III

Sacharovas ir racionalistai aplamai sutinka su pirmaisiais keturiais Solženicino punktais, nors, kaip minėta, neskiria tiek svarbos ideologijai, kiek Solženicinas. Su kuo jie nesutinka, tai yra du pastarieji punktai. Nesutarimas čia kyla tiesiog iš skirtingos pažiūros į Vakarų pavyzdį ir panaudojimą jo, kaip įkvėpimo integruoto pasaulio sistemai kurti. Solženicinas laiko klaida Sacharovo domėjimąsi ūkiniais sprendimais globalinėj plotmėj. Jis mano, kad Sacharovas per gerai vertina Vakarų socialinės ir ūkinės padėties išmintingumą ir sveikumą. Jis nesutinka su Sacharovo prognoze, kad Rusijos integracija į pasaulinį ūkį ir Vakarų kapitalo panaudojimas gamtiniams Rusijos ištekliams išnaudoti padarytų Rusiją turtingą, taigi, pagal įprastą supratimą, ir laimingą.

Solženicinas nelaukė nieko teigiama iš Sovietų-Vakarų atolaidos. „Jei mums rūpi išspręsti moralines žmonijos problemas," rašo jis, „tai suartėjimo viltis atrodo gana blanki. Jei dvi visuomenės, kiekviena apnikta savo ydų, palaipsniui artės ir susilies į vieną, tai kas išeis? Skersai ir išilgai nemorali visuomenė!"*(6)* Vietoj suartėjimo, Solženicinas perša Rusijos geografinį, politinį ir moralinį atsitvėrimą nuo civilizuoto pasaulio. Rusijai, jo nuomone, reikia „daugumą savo laiko leisti vienai pačiai su savim, be kaimynų ar svečių". Reikia pastebėti, kad tuo metu, kai ši pažiūra buvo paskelbta, pats Sacharovas jau buvo pasitraukęs nuo savo suartėjimo teorijos kaip tokios, ir Solženicinas viešai tą pastebėjo. Tačiau, prieš ką Solženicinas priešinasi ir ką tebekritikuoja, tai yra pati galvosena, glūdinti teorijos formulavimo pamušale, — polinkis žiūrėti į dalykus globaliniu mastu ir pagal vakarietiškus kriterijus.

Solženicino izoliacionistiškas kontrapasiūlymas yra — savo jėgomis išvystyti didžiulius šiaurinės Rusijos ir šiaurinio Sibiro plotus, begalinę amžinai žalią miškų erdvę, panašią į Kanadą. Tas vystymas neturėtų būti vykdomas vakarietiško supramoni-

6 *Ibidem*, Psl. 20.

nimo pavyzdžiu. Urbanizacija, — taip, bet tik lygyje mažesnių, žmoniškesnių centrų, be sukaustančio cemento, be aukštybių, be užsitvenkiančio eismo, be minios ir be visų kitų moderninių super-miestinio gyvenimo nemalonumų. Tam, sako jis, turėtų būti skiriami pinigai, išleidžiamieji kosminiams tyrinėjimams. Ateities rusai gyvens šiaurės rytuose, ne erdvėje. Šis jo svajonės aspektas, kritikos dabarčiai ir romantiško žvilgsnio į ateitį mišinys gerai sutampa ir su nuotaikomis daugelio vakariečių, nusivylusių modernaus vakarietiško miestinio gyvenimo kokybe. Racionalistai prieštarauja ne tiek tam Solženicino mąstymo aspektui, kiek nerealistiškai ūkinei autarkijai, kuria jis remiamas.

Racionalistai instinktyviai prieštarauja kiekvienai nuomonei, anot kurios rusų tauta, kaip ir visos kitos tautos, esanti įkūnyta asmenybė, kurią reikia suvokti ir išreikšti istorijos eigoje. Tokių pareiškimų, nuostabiai panašių į kai kurias XIX-jo amžiaus slavofilų sampratas, Solženicino mąstyme labai gausu.

Iš dalies tas nacionalistų nerimas greičiau kyla dėl neigiamos šovinizmo ir imperializmo istorijos, nes jie per pastarąjį šimtą metų buvo būdingi požymiai rusų santykiams su nerusais gyventojais kaip Rusijos imperijoje, taip ir Sovietų Sąjungoje. Pagal 1970 metų cenzą, 47.5% gyventojų buvo nerusai. Akivaizdoj aukšto gimimų nuošimčio Centrinėje Azijoje, tas nuošimtis 1980 metais galės būti prašokęs 50. Galimas dalykas, kad tautinė problema bus svarbiausia SSSR problema artimiausioje ateityje, todėl net ir teisios užuominos apie rusų savitumą žadina rusų šovinizmą. Racionalistai tokias užuominas laiko gaisrą kurstančiomis kibirkštimis.

Tačiau yra ir kita priežastis, kelianti racionalistų nerimą dėl tokių Solženicino ir kitų nacionalistų pareiškimų. Daugumas racionalistų yra linkę manyti, kad dabartinė politinė blogybė rusų padėčiai yra būdinga istoriškai. Visų senųjų neigiamų politinių ir socialinių ypatybių suma permerkė rusų marksizmą pačiomis neigiamiausiomis tendencijomis. Anot vieno dabartinių racionalistų, rusiško paklusnumo valdžiai ir totoriško veržimosi užkariauti pasaulį psichologijų mišinys, sukergtas su marksizmo tezėmis, pagimdė dabartinę sovietinę pabaisą.

Racionalistuose yra nesvetima nuomonė, anot kurios dalykai Rusijoje vis buvo negatyvūs, ir tai rodo savotišką negatyvią rusų tautinę savybę, kuri visada tramdė tikrąją pažangą Rusijoje, paversdama geras, pažangias politines ir socialines tendencijas

į siaubingas tų tendencijų dvasios karikatūras. Tokią nuomonę reikšdami, racionalistai nejučiomis ima sekti nacionalistų metodu.

Tautinio išskirtinumo puoselėjimas, kurį Solženicinas propaguoja savo šeštajame punkte, daugelio racionalistų nuomone padėtų tik įamžinti visa tai, kas yra rusų mąstymo bruožuose neigiama ir kas sudaro paveikias užtvaras prieš tikrą modernizaciją. Visų plačiausiai minimas tokios užtvaros pavyzdys yra Solženicino autoritetinio režimo aprobavimas, bent teorijoje. Racionalistams tai yra politinis absoliutizmas, kuris yra didžiausias blogis istorinėj ir dabartinėj Rusijoj. Anot Solženicino,

> *...Mūsų šalyje veikianti valstybės santvarka yra baisi ne todėl, kad ji nedemokratiška, autoritetinė, pagrįsta fizine prievarta, — žmogus gali tokiose sąlygose gyventi be žalos savo dvasinei esmei.(7)*

Daugiau negu viena proga Solženicinas pakartojo, kad teorijoj autoritetinis režimas arčiau atitinka tiesos ir teisingumo reikalavimus, negu Vakarų demokratijos, kurios remiasi tik formaliais teisės principais, tarppartiniais kompromisais ir ekonominių interesų varžybomis. Tuo būdu savotiškai, nors ir skirtingomis sąlygomis, dabartinio sovietinio režimo pateisinimas apginamas: autoritetiškai sekti aiškiai gero socialinio tikslo nėra yda.

Stipriausias Solženicino nacionalistinės linijos puolimas, mano žiniomis, pasirodė neseniai emigravusio istoriko, dabar dėstančio Berkeley, Aleksandro Janovo raštuose.*(8)* Jis kalba apie istorinį precedentą, parodžiusį, kad Rusijoj net ir liberalinė mintis, kartą užkrėsta nacionalizmu, tampa autoritetizmo apologija ir persiformuoja kovai prieš demokratiją. Jo baimė dėl Solženicino politinių idėjų nėra grynai teorinė. Ji pagrįsta ir praktinėj plotmėj. Esą nacionalistinės opozicijos kelias neišvengiamai vesiąs į valdžios pažiūrų palaikymą prieš bet kokią vakarietišką mintį. Tokio pobūdžio autoritetizmo apologijos, jau minėtos anksčiau, kokių pilna yra Solženicino knygoj *Iš po griuvėsių*, teigiančios, kad

---

7 *Ibidem*, psl. 27.

8 A. Ianov, „Na polputi k Leontievu (paradoks Solzhenitsyna)," *SSSR: demokratichekie alternativy*, red. V. Belotserkovskii (Achberg, Grmany: Achberg Publishing House, 1976), psl. 188-202.

ne demokratija, o autoritetizmas veda trumpiausiu keliu į vidinę laisvę, į tautos asmenybės istorinio išvystymo tikslą, — esančios ne tik klaidingos, bet ir pavojingos. Janovo manymu, jos paprasčiausiai gelbsti dabartinio Centro komiteto dešiniojo sparno frakcijai, kuri laukia dienos, kada atolaidos politika subyrės, visiška stagnacija nuves į socialinį perversmą, ar politbiuro mamutai išmirs. Neturėdami nuosavų intelekto išteklių, tie dešinsparniai ilgainiui ims remtis solženiciniškais tipais. Jie yra praktiški ir nemėgsta šūkius deklamuojančio idealizmo. Jie nori konkrečios akcijos ir jie pasirodys atviri susitarimui su stačiatikybe, jei jos moralinės aksiomos galės būti perkeltos politikos plotmėn. Užsieniams tai gali būti pateikta, kaip tautinis kelias į komunizmą. Jei Berlingueris pasisiūlė į santarvę su katalikais Italijoj, kodėl negalėtų būti santarvės su stačiatikiais Rusijoj? Tas posūkis į stačiatikybę turi savyje paveikesnio valdymo metodo sėklas. Solženicinas nėra tipas, kurs įrengtų naujus GULAGus prieštaraujantiems prieš tokį susitvarkymą. Bet jo idėjos yra tokios, kad derinyje su jo pranašišku stotu, lengvai galėtų būti tam tikslui kitų panaudotos. Jis gi jau pateikė reikiamą imprimatur racionalistinei inteligentijai užspausti, išvadindamas ją „obrazovanščina", (maždaug „apšviestūnija", regis, norint pasakyti, kad tai ne tiek esmiškai išsimokslinę, kiek tik formaliai apsidiplomavę pretendentai į šviesuolius).*(9)* neturinčia jokio moralinio pagrindo ar pasaulėžiūros. Posūkis iš marksizmo į stačiatikybę, anot Janovo, neatneštų nieko esminga; tai tik būtų lyg gyvatės odos pakeitimas.

Janovo akyse Solženicinas, kaip ir Tolstojus, Dostojevskis ar Gogolis — koki skirtingi jie bebūtų — yra panašūs tuo, kad jie visi pradeda kalbą aukštu teiginiu — įvedimu absoliutinių moralinių kriterijų į palaidą politinę padėtį, ir iš aukšto nurodinėja, kad žmonijos moralinio tobulumo požiūriu nėra skirtumo tarp demokratijos ir autoritetizmo. Jie kalba apie politiką moralinėmis sąvokomis ir bando tradicinį Rusijos politinės kultūros atsilikimą transformuoti į naują aukštesnę žmogaus mąstymo plotmę.

kaip tik taip, kaip apšvietos amžiaus filosofai buvo įsitikinę, kad religija buvusi milžiniška tūkstantmetė sukty-bė, daroma dvasininkų kastos, taip rusų rašytojai yra įsiti-

9 A. Solzhenitsyn, „Obrazovanshchina," *Iz pod glyb: sbornik statei* (Paris: YMCA Press, 1974), psl. 217-259.

kinę, kad politika iš esmės yra nemoralybė ir priekabiavimas, daromas profesionalų politikierių kastos. Jų specialiai sukurtas „rusiškas" būdas žmonijai išgelbėti visada baigėsi ne visuomeninės kontrolės politikams įsteigimu, bet greičiau jų pačių „nesikišimo" į valstybės galią deklaracija, kas Rusijoj, suprantama, reiškė autoritetizmo priėmimą.(10)

Tuo būdu, Solženicino paradoksas yra tas, kad išleidęs savo argumentus į žygį prieš vykstantį dabartinio sovietų režimo terorą, jis netyčiom sukuria pagrindą būsimo teroro ideologijai.

Bet kai racionalistai, toki, kaip Janovas, istorija pasiremdami, turi geros progos nurodyti į nacionalistų paradoksus, šie savo keliu turi pagrindo rodyti į didžiąją racionalistų problemą, irgi apaugusią ankstesniais istoriniais pavyzdžiais, — į jų atitrūkimą nuo rusų masių.

Nacionalistai gali gana tvirtai ginčyti, kad vakarietiški demokratijos idealai Rusijoj nepraktiški. Jau šio rašinio pradžioj minėjau kaip svarbus buvo Lenino suvokimas, kad autokratija reikalinga, ir kaip tas suvokimas buvo svarbiausias pagalbinis veiksnys jo 1917 m. laimėjimui. Nacionalistai atsilygina racionalistams kaltinimu, esą tie siekia antrų 1917 metų: duok visiems politines teises ir Rusija nuskęs chaose. Devyni mėnesiai tarp Vasario ir Spalio revoliucijų tikrai pateikia grafišką istorinę iliustraciją, kaip beprasmiška valdyti Rusiją demokratiniu būdu.

Aplamai, racionalistai pripažįsta, kad jie stokoja liaudies paramos. Kaip vienas iš jų tarė: Demokratinio sąjūdžio didžioji tragedija yra ta, kad jis ligšiol yra izoliuotas nuo plačiųjų Rusijos liaudies masių". Andrei Amalrikas, kitas gana gerai žinomas racionalistas, savo knygoj *Ar išsilaikys Sovietų Sąjunga iki 1984 metų?* pareiškė, jog viena iš pagrindinių Rusijos problemų yra tai, kad asmeninės laisvės ir atsakomybės idėja Rusijos žmonėms beveik visiškai neaprėpiama.*(11)* Pavel Litvinovas, vienas iš saujelės protestavusių Raudonojoj aikštėj prieš invaziją Čekoslovakijon 1968 rugpiūty, sako girdėjęs pastabą iš praeivių tarpo, kad toki išdavikai, kaip jisai, turėtų būti likviduoti. Rusijos tikrovė uždeda kichotiškumo atspalvį racionalistų veiklai. Solženicinas ir nacionalistai dėsto nusistatymą, kurs pataiko arčiau

10 Ianov, *op. cit.*, psl. 190.

11 A. Amalrik, *Prosushchestvuet Sovetskii Soiuz do 1984 goda* (Amsterdam: Fond Ineni Gerstena, 1970), psl. 32 ff.

į pradrįstantį vidutinio ruso (bet nebūtinai į netrukus būsimos nerusų daugumos) reakciją. Racionalistų argumentai neturi tolygios emocinės bazės Rusijoj.

Galima nurodyti eilę bendro pobūdžio reiškinių sovietinėj visuomenėj, kurie rodo masėse esant pritarimo grynai rusiško *patriotizmo sentimentui*. Dar 1930-tiniais metais nerusas Stalinas suvokė tą pagrindinę tiesą ir ėmė atitinkamai veikti, nepaisydamas fakto, kad jo asmeninė padėtis darės anomali tokiuose rusiškuose rėmuose, — tartum pakistanietis D. Britanijos premjeras stovėtų visų mėlynkraujų britiškų tradicinių vertybių priešaky. Jis pasuko link propagavimo grynai rusiško patriotizmo, kaip pylimo jo režimui atsiremti, saugesnio, negu grynai kosmopolitiniai marksizmo idealai. Karo ir pokario metu rusiškas šovinizmas buvo dar daugiau propaguojamas. Maskvos didieji kunigaikščiai ir carų generolai (net turintieji vokiškas pavardes, kiti pagarsėję brutaliu susidorojimu su maištavusiais valstiečiais) tapo sugrąžinti oficialiųjų herojų panteonan, kuris, kaip bežiūrėtum, buvo negailestingai ištuštintas valymų laikais, perkeliant daugumą potencialiai iškilių komunistų kandidatų į mirusių neasmenybių statusą. Buvo surasta, modus vivendi su stačiatikių cerkve, galbūt, kaip Solženicinas užsimena savo *Pirmojo rato* romane, todėl, kad exseminaristas Stalinas pats ėmė justi nostalgiją savo vaikystės tikėjimui.*(12)*

Antra vertus, Chruščiovas, paskutinis įžymus komunizmo tikratikis, iš dalies vadovaudamasis savo įsitikinimais, iš dalies stumiamas neapykantos Stalinui ir jo akivaizdžiai heretiškai komunizmo idealų transformacijai, davė žalią šviesą atgaivinti antireliginei akcijai, kurios pasekmėje uždaryta daug cerkvių ir daug jų pastatų fiziškai sugriauta. Kadangi rusų tautinė savijauta tebėra *stipri jėga*, tai Chruščiovas *nepopuliarus* tapo ne vien dėl 1963 metų nederliaus. Jo politika padėjo įsižiebti ir valstybinei opozicijai kaip Centro komitete, taip ir už jo.

Ligi 1970 pochruščiovinė vadovybė pasirodė itin tolerantiška rusų tautinių jausmų apsireiškimams. Keletas tų jausmų stiprumo apraiškų tapo akivaizdžios. Viena iš jų tai impozantiškas išaugimas grynai savanoriškos, atseit, savanoriškos be valdžios paspirties, visos Rusijos istorinių paminklų apsaugos draugijos, kurios tikslas yra išsaugoti ir restauruoti tautinius paminklus, ypač

12 A. Solzhenitsyn, *V kruge pervom* (New York: Harper & Row, 1968), psl. 104.

cerkves ir vienuolynus. 1966-tais, metai nuo tos draugijos įsikūrimo, ji turėjo 3,000,000 narių; 1972-ais tas skaičius išaugo iki 7,000,000. Kurį laiką net Komjaunimo sąjungos organas *Molodaja Gvardija* buvo tapęs kai kurių neoslavofilų garsiakalbiu. Literatūros srity jų pažiūros gana stipriai pasižymi kaikurių populiariausių pripažįstamųjų rašytojų kūriniuose, ypač ryškiai pas Soluchiną, kurio knyga *Juodosios lentos* yra išleista ir Amerikoj, vardu *Searching for Icons in Russia.(13)*

Santūrus smūgis ištiko 1970-tais, kai nacionalistams buvo priminta, kad perdėtas susiinteresavimas senomis cerkvėmis esąs įžeidžiantis, ir kad XIX-jo a. slavofilai buvę reakcininkai. Filmo „Andriej Rubliov" apie XV-o amžiaus ikonų meistro gyvenimą ir laikus likimas yra savotiškas pavyzdys kovos tarp tautinių ir kosmopolitinių elementų Centro Komitete.

Bendroji filmo tema glostė romantiškus tautinius jausmus — ikonos, vienuolynai, vienuoliai ir kiti vaizdiniai senosios Rusijos rekvizitai. Tačiau tai buvo ir stiprus argumentas prieš tą Rusiją, o išplėstinėj interpretacijoj — ir prieš Rusiją apskritai. Savo šedevrų kūrimo procese, Rubliovas turėjo nuolatos kovoti su kraštutiniškai nepalankiomis sąlygomis: atžagareiviškumu, storžieviškumu, šiurkštumu, neišmanymu, vergiškumu ir pataikūniškumu, prieš natūralias ir dirbtines kliūtis. Mintis aiški: senoji Rusija nebuvo palanki vieta genijui tarpti. Filmas, iš pradžių rodytas Vakaruose, susilaukė pagyrimų ir premijų ir buvo sveikinamas kaip šedevras, bet jo rodymas namie buvo uždraustas ligi Centro komiteto neryžtingojo smūgio prieš nacionalizmą. Tada filmą leido, turbūt bandydami akivaizdžiai parodyt, kad senoji Rusija nėra verta to idealizavimo, kokiu kai kas norėtų ją apgaubti.

Bet smūgis buvo švelnus. Įvairiais būdais — daugelis tik savo patogumo sumetimais, — universalistinės kosmopolitinės visuomenės vadai norėdami išsilaikyti, yra oficialiai reikalingi paramos iš plačiai paskliusio rusų tautinio nusiteikimo aplamai; o ne vien tik išimtinai iš tų jo aspektų, kuriuos jie laiko pozityviais. Tuo jie yra panašūs į XIX-jo a. antrosios pusės carinį režimą. Ne atsitiktinai emigruoti išleidžiamieji disidentai (tų dauguma racionalistai) verčiami (neskaitant keleto ryškių išimčių) oficialiai

13 V. Solouchin, *Searching for Icons in Russia* (New York: Harcourt Brace, 1972).

emigruoti į Izraelį, nepaisant, turi jie ar neturi kokių ryšių, šeimyninių ar kultūrinių, su judaizmu. Vienas iš neseniai išvykusių emigrantų sakosi buvęs raginamas pasirinkti — vykti į Izraelį, ar į Sibirą. Kai jis ėmęs protestuoti, sakydamas neturįs Izraelyje giminių, kurie galėtų kvietimą atsiųsti, tai valdininkas jam atkirtęs: „Na, klausyk, *visi* jūs turit giminių Izraely, o jeigu *tu* negali jų rast, tai mes tau surasim". Implikacija aiški: *visi* ar beveik *visi* disidentai yra žydai, o žydai yra nelojalus, nerusiškas elementas.

Prijautimo rusiškam patriotizmui apraiška masėse nereiškia, kad rusų dauguma jau būtų pribendusi remti nacionalistus disidentus, kurie oficialiai tebėra tokie patys neasmenybės, kaip ir racionalistiniai jų atitikmenys. Tačiau pripažintina, kad liaudyje yra daugiau potencialo nacionalistų pozicijoms palaikyti, negu racionalistų. Nacionalizmas lengviau gali prisiderinti prie minios, jei susidarytų proga. Racionalizmui šia prasme būtų sunkumų.

Pradžioje minėjau istorinę problemą, su kuria turi skaitytis kiekviena Rusijos politinės bei socialinės reformos mintis. Bandžiau parodyti, kaip Rusijos tikrovė XIX amžiuje ir dabar norinčiuosius pertvarkyti Rusijos visuomenę varė ir tebestumia į kokio nors pavidalo autoritetizmą; ir kaip ta dirva yra palanki, taip sakant, diktatūrai. Mano nuomone, to albatroso tikrasis prakeikimas ir savotiška Rusijos tragedija yra jos ypatingas beveik nesugebėjimas sudaryti kultūrinių hibridų. Kažkodėl sėkminga Vakarų racionalizmo ir vietinio rusų nacionalizmo kultūrinė sintezė įžymiuose rusų mąstančiuose individuose pasirodo esanti itin retas atvejis. Devynioliktajame amžiuje vienintelis tikrai įžymus toks individas buvo Puškinas. Jis iškart buvo kažkas, su kuo ir vakarietininkas ir slavofilas, racionalistas ir nacionalistas galėjo identifikuotis ir kurio kūryboje abeji galėjo semtis dvasinio pasistiprinimo. Dvidešimtajam amžiuje sunku rasti ką nors tinkantį į tą kategoriją. Negatyvia prasme galėtų tikti beveik demoniška Lenino figūra. Tačiau, nepaisant jo patrauklumo kitos kartos Vakarų radikalams, jis irgi, arčiau įsižiūrėjus, atrodo greičiau nacionalistas, negu racionalistas. Iš dabartinių didžiųjų akademikas Sacharovas, deja, yra nepritapėlis Rusijoj, nors jis puikiai galėtų prisiderinti Princetone. Solženicinas, buvęs visiškai namie Maskvoj, irgi, deja, yra nepritapėlis Vermonte. Abiems tenka nešti tą albatrosą.

Romas J. Misiūnas

DAINŲ ĮTAKA Į J. BOBROVSKIO LYRIKĄ

Ich bin vom Lande, vom allerplattesten, aus dem äussersten Winkel der ehemals deutschen Ostgebiete, wo man mehr litauisch sprach... Von dorther habe ich meine ganze Dichterei.

(Iš laiško Jokostrai, 1957. 12. 23 d.)

Šis Bobrovskio pasisakymas ir jo ypatingai geras susipažinimas su lietuvių dainomis (ž. jo romaną *Lietuviški fortepijonai*) leidžia manyti, kad jo lyrikoje yra kur kas daugiau ryšių su lietuvių tautosaka ir pasaulėžiūra nei vien tik jo minimi lietuviški vardai ir vietovės. Jo poeziją ženklina sudėtingas santykis tarp gamtos, praeities ir žmogaus bei gamtinių simbolių grandinė, kaip medis, paukštis, upė ir t.t. Kaip tik šie Bobrovskio lyrikos esminiai požymiai yra ryškiai paveikti lietuvių liaudies dainų.

Bobrovskio kūrybinė tema, jo paties žodžiais, yra istorinis vokiečių tautos santykis su Rytų Europos tautomis. Šiame santykyje jis mato mažesnių tautų kultūrų naikinimą, mažumų priespaudą. Kartu Bobrovskis norėjo savo tautiečiams pasakoti apie jiems mažai žinomą Rytų Europą (jis ją vadino Sarmatija), jos žmones, praeitį, kraštą. Nors Bobrovskio istorinė tema reikalautų istorinio turinio, jis bent savo lyrikoje to atsisako. Vietoj to jis kalba apie:

...Ich sag
Strom und Wald,
ich hab in die Sinne aber
gebunden die Finsternis,
Stimme des eilenden Vogels, den Pfeilstoss
Licht um den Abhang
und die tönenden Wasser —

(Nachbarschaft, psl. 7)

Tame pačiame Klopštokui dedikuotam eilėrašty jis patvirtina, ką jis šiomis gamtos sąvokom nori pasakyti:

... — ich hab
aufgehoben, dran ich vorüberging,
Schattenfabel von den Verschuldungen
und der Sühnung:

(Nachbarschaft, psl. 7)

Jei Bobrovskis savo ankstyvesniuose eilėraščiuose kai kuriuos konkrečius vardus ir istorinius įvykius paminėdavo, tai vėliau jis vis griežčiau perėjo per gamtos ir žmogaus santykį praeičiai pabudinti, ją dabarčiai prisišaukti, praeities nusikaltimus išryškinti:

Der mit den Flügeln schlägt
draussen, der an die Tür streift,
das ist dein Bruder, du hörst ihn.

(SZ, psl. 21 „Gestorbene Sprache")

Lietuvių liaudies dainose, net ir karinėse, istorinėse, nėra beveik jokių istorinių aprašymų. Apdainuojama kareivio atsisveikinimas, jo sunkus likimas, tėvų ir mergelės skausmas, jam kovoje kritus:

O kur nupuolė
Brolio galvelė,
O čia išdygo
pilks akmenėlis!

O kur nusklido
Brolio kraujeliai,
O čia tekėjo
Gilus upelis.

Bobrovskis perima šią lietuvišką pasaulėžiūrą, kad miręs žmogus susilieja su gamta ir veikia per gamtą:

er kommt, ein Otter, er kommt
hornissenschwärmig, er schreit,
eine Grille, er wächst mit dem Moor
unter dein Haus, in den Quellen
flüstert er, SMORDIS vernimmst du,
dein Faulbaum wird welken,
morgen stirbt er am Zaun.

(SZ, psl. 21)

Bet Bobrovskiui nerūpi praeitį išgražinti, joje gyventi. Jis nori ją surišti su dabartimi ir nurodyti į ateitį:

Dort
war ich. In alter Zeit.
Neues hat nie begonnen. Ich bin ein Mann,
mit seinem Weibe ein Leib,
der seine Kinder aufzieht
für eine Zeit ohne Angst.

(SZ, psl. 52)

Bobrovskio supratimu, praeitis yra užkonservuota gamtoje, praeitis kalba per gamtą į mus tiesiogiai:

An die Birke hat einer
geschrieben, auf blätternde Rinde:
Ich kam in Feuerspuren
und trat auf dem Fluchtweg des Schnees.
Das haben wir auch gelesen
und standen und winkten den Vögeln.

(WZ, psl. 27)

Tai atitinka gamtos supratimui lietuvių tautosakoje. Lietuviui gamta buvo apgyventa dievų, dvasių, vėlių. Jam praeitis kalba per paukštį, primena per medį, upę ir t.t.:

„O mano motinėle! išauš šilta vasarėlė, kukuos girios gegelė,
o aš mislysiu, mano motinėlės žodeliai" (Raudos)

Šio lietuviško gamtos supratimo paveiktas, Bobrovskis tikėjo, kad gamta yra vieta, kur vyksta istorija, kad reikia tik surasti tuos žodžius, kurie gamtą tiesiogiai išreiškia, ir gamta pradės kalbėti. Lietuviui tai buvo vis pasikartojantieji žmogaus sinonimai su gamtos ženklais, kurie atitiko to žmogaus charakteriui ar jo stoviui. Sakalėlis, bijūnėlis, ąžuolėlis buvo bernelis, volungėlė, lelijėlė, liepelė buvo mergelė. Augantis medis ženklino jaunąją, nusileidžiantis paukštis jaunikį. Lietuvis, girdėdamas tokio pobūdžio gamtos žodžius, juos riša su žmogumi. Tokios žodžio galios ieškojo ir Bobrovskis.

Bobrovskis naudoja gamtinius žodžius, kurie pas jį įgyja savo specifinę reikšmę, simbolį. Jo lyrikoje nuolat pasikartoja medžio, paukščio, upės sąvokos. Medis Bobrovskiui yra ženklas prieš užmiršimą, kalbos ir praeities perdavėjas, vieta, kur praeitis, dabartis ir ateitis susijungia:

Es reden
im Laub die Stimmen,
die Münder aus Rauch

(WZ, psl. 61)

Lietuviams medis turėjo panašią reikšmę. Medžiu galėjo virsti mirusieji (Eglė Žalčių Karalienė), jame gyveno vėlės:

Oi sūneli, sūnužėli,
Ko pavirtai ąžuolėliu

Medžiai kalbasi tarp savęs ir į žmogų:

Klausė putinas pas šermukšnėlį:
Oi kada mudu užaugsime

Iš medžio spėjamas likimas:

Pažiūrėk mergele,
Į sausą eglelę, —
Kai pradės žaliuoti
Tai tu būsi mano.

Dar dažniau Bobrovskis vartoja paukščio sąvoką, kuri turi į medį panašias savybes, tik kad paukštis daugiau pabrėžia perduotą žodį, kuris ateina iš praeities:

Wenn nicht mehr wach ist der Strom,
die Wolke über ihm, Stimme
der Vögel, Rufe:
Wir kommen nicht mehr.

(Nachbarschaft, psl. 10)

Lietuviams paukštis yra žinianešys:

O tu kregždute lauknele,
Ką girdėjai lakiodama?
Tai aš girdėjau lakiodama,
Kad atjoja nešlužėlis.

Paukštis permato žmogų:

Ar bėdas vargus rokuoji,
Kad taip rūsti vis kukuoji?
O jūs esat tokie žmonės,
Kad pas jūsų nėr malonės.

Svarbią reikšmę Bobrovskio lyrikoje turi srovė, vanduo, upė. Ji yra istorinė dimensija, vieta, kur gyvenimas vyksta:

Als ich dich liebte, unruhig
dein Herz, die Speise auf schlagendem
Feuer, der Mund, der sich öffnete,
offen, der Strom
war ein Regen und flog
mit den Reihern, Blätter
fielen und fullten sein Bett.

(Nachbarschaft, psl. 11)

Ir lietuviams vanduo buvo tampriai surištas su gyvenimu. Čia susitikdavo bernelis mergelę, vandeny gyveno vėlės, iš dalies vandenys buvo šventi. Prie vandens eidavo našlaitė pasikalbėti su motina:

Dunojėlis
Kaip upelis teka,
Aš girdėjau
Kaip močiutė šneka.

Šie gamtos ženklai ir sąvokos (medis, paukštis, upė) papildo vienas kito simboliką perduoti praeitį dabarčiai, atpasakoti persekiojimą ir mirtį šiam gyvenimui.

Priešingą prasmę turi meteorologinės oro sąvokos, kaip vėjas, šaltis, ledas, sniegas, žiema. Jie yra persekiojimo ir grėsmės ženklai:

Rindenlos
in den Wettern
bliebst du, in langen Regen,
Fröste krallten
sich ein in die Tür. Du bist
alt zum Weinen. So kehren
wir alle zurück, wir tragen
unsere Toten unter dein Dach.
(SZ, psl. 101)

Ir lietuvių dainose oro reiškiniai perduoda grėsmę:

Vai pūtė, pūtė šiaurys vėjelis,
Vai barė, barė mane tėvelis.

Arba:

Vėtra laužė šakužėles
Šalna šalo žiedužėlius
To liūdžiu.

Bobrovskis vartoja ir daugiau gamtinių sąvokų, kaip žolę, akmenį:

Lehr mich reden, Gras,
lehr mich tot sein und hören,
lange, und reden, Stein,
lehr du mich bleiben Wasser,
frag mir, und Wind, nicht nach.
(SZ, psl. 59)

Jie visi perteikia žmogaus ir gamtos paralelizmą, vieningumą, koks jis yra būdingas lietuvių dainoms. „Indem er vor allem auf den sprachlichen Ausdruck dieser Einheit (Natur, Sprache, Geschehen) in den litauischen Liedern zurückgreift, . . erneuert er dieses Volksgut zugleich durch seine spezifische dichterische Gestaltung" (Dagmar Deskau, psl. 229)

Dagmar Deskau pirmoji pastebėjo ir bandė pagrįsti ryšį tarp Bobrovskio lyrikos ir lietuvių dainų. Tačiau šį reiškinį ji lietė tik prabėgomis, taip kad lyrikos vėlesnieji kitų mokslininkų tyrinėjimai į šį aspektą visai neatsižvelgia. Mano žiniomis, lietuvių mokslininkai iki šiol neatkreipė dėmesio į šį labai įdomų lietuvių kultūros įtakos į vokiečių autoriaus lyriką atvejį. Neištirta taipogi Bobrovskio poezijos įtaka į lietuvių lyriką. Tomo Venclovos žodžiais, ji yra žymi.

Bobrowski, Johannes: *Sarmatische Zeit. — Schattenland Ströme.* Stuttgart: Dt. Verlags-Anstalt 1961 (SZ).

Bobrowski, Johannes: *Nachbarschaft.* Berlin: Wagenbach 1967.

Bobrowski, Johannes: *Wetterzeichen.* Berlin: Wagenbach 1967. (WZ).

Deskau, Dagmar: *„Dunkelheit" und „Engagement". Zur Gestaltung des Geschichtsbezuges in der Lyrik Johannes Bobrowskis.* Disertacija Mainz, 1973.

Juškeviče, A. ir J.: *Lietuviškos dainos.* 2-tras leidinys. Vilnius 1954.

Juškeviče, A. ir J.: *Lietuviškos svotbinės dainos.* 2-tras leidinys. Vilnius 1955. (Juškevičiaus knygas Bobrovskis turėjo ir naudojo.)

Sruoga, Balys: *Lietuvių liaudies dainų rinktinė.* Vilnius 1949.

Artūras Hermann

TĘSINIO SULAUKUS

1958 metais pasirodė J. Balio knyga *Lietuvių dainos Amerikoje(1),* o praėjus 17 metų sulaukėme antrojo rinkinio.*(2)* Tai neeilinės svarbos įvykis lietuvių kultūros istorijoje.

1 J. Balys, *Lietuvių dainos Amerikoje* (Bostonas, 1958).

2 J. Balys, *Lietuvių dainos Amerikoje* (Antrasis rinkinys. Bruklinas, 1977).

Visiems, kas domisi tautosaka, yra gerai žinomas J. Balio vardas. Knygų ir eilės straipsnių autorius, plokštelės „Lithuanian Folk Songs in the United States" sudarytojas, tautosakos rinkėjas ir jos tyrinėtojas, be abejo, yra nusipelnęs visuotinos pagarbos.

Vartant antrajame rinkinyje išspausdintą dienoraštį, belieka tik stebėtis J. Balio užsidegimu ir valia, nebojant visų sunkumų ir įvairiausių kliūčių, keliauti iš vienos lietuvių kolonijos į kitą ir rinkti liaudies dainas, pasakojimus, anekdotus, mįsles. . . Reikia labai didelės meilės ir ryžto, o pagaliau ir supratimo šitam darbui. To netrūko J. Baliui.

Dainos amžius dažnai baigiasi su dainininkės mirtimi. Baisu ir pagalvoti, kas galėjo atsitikti su šiomis dainomis, jeigu jų laiku nebūtų užrašęs J. Balys. Ir reikia iš visos širdies padėkoti, kad jis leidosi į tas keliones ir kaupė dabar jau jokiais pinigais neįkainojamą turtą.

Visos šios dainos yra svarbios ne tik besidomintiems mūsų tautosaka ar tyrinėjantiems lietuvių liaudies dainas, jų paplitimą, bet taip pat ir kalbininkams, o pirmiausia, dialektologams. Išvažiavę XX amžiaus pradžioje iš Lietuvos, kaimo žmonės su savimi išsivežę to kaimo kalbą, papročius, dainas. . . Komunikacija tuo metu nebuvo pasiekusi tokio lygio, kaip sakykime, XX amžiaus ketvirtajame ar penktajame dešimtmečiuose, ir dažnai žmonės be savo ar aplinkinių kaimų, bažnytkaimio niekur kitur nebuvo buvę, todėl negalėjo būti paveikti kitų tarmių ar papročių. Jų kalboje „užsikonservavo" savo krašto tarmė. Tiesa, kaip teisingai pastebėjo pats J. Balys, daugelio žmonių „tarmės grynumas turėjo nukentėti" dėl atitrūkimo „nuo savo žmonių, girdint bendrine kalba sakomus pamokslus ir prakalbas, skaitant literatūrine kalba parašytas knygas ir laikraščius". Tačiau daugelis, kad ir po keliolikos metų gyvenimo svetur, puikiausiai išlaikė savąją tarmę. Tą rodo, pavyzdžiui, E. Pigagienės pavyzdys. (Tos pačios E. Pigagienės, kurios ne vieną padainuotą dainą į savo rinkinius yra įdėjęs ir J. Balys). Šio straipsnio autorei, užrašinėjant 1977 metais iš šios moters dainas, ji kalbėjo ir dainavo puikiausia dzūkiška tarme, o juk išvažiavo iš Lietuvos 1905!

Todėl sveikintinas J. Balio užsimojimas pateikti visas dainas ne literatūrine kalba, bet tarmiškai, lygiai taip, kaip padainavo dainininkai.

Antrasis rinkinys yra sudarytas tarsi iš dviejų dalių. Pirmoje, mažesnėje dalyje (įvade) J. Balys pateikia daug įdomios medžia-

gos apie savo keliones, renkant tautosaką (tai jau mūsų minėtas kelionių dienoraštis), supažindina su savo pagelbininkais, ir ne tik su tais, iš kurių užrašė daugiausia tautosakos (pavyzdžiui, U. Žemaitiene ar daug tautosakos surinkusiu šviesios atminties J. Būga), bet ir su tais, kurie padainavo po kelias dainas ar pasekė po vieną kitą pasakojimą. O tokių buvo daugiausia ir būta. Skyrelyje „Dainų padorumas ir nepadorumas" iškelia įdomių minčių (nors ir ginčytinų) apie erotiškumą lietuvių liaudies dainose. „Dainų klasifikavimo problemose" nurodo, kuriais šaltiniais remiantis buvo klasifikuojamos antrojo rinkinio dainos. Pasirodo, kad dainos buvo klasifikuojamos pagal V. Misevičienės sudarytą katalogą *Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos(3).* J. Balys kartu pastebi, jog ne aklai buvo laikomasi šio katalogo, bet kai kurios dainos buvo dedamos į, jo manymu, geriau tinkantį skyrių. Pavyzdžiui, daina „Vaikštinėjo pova po didį dvarelį" (nr. 352) pagal V. Misevičienės katalogą yra priskirtina prie Advento dainų, J. Balys ją laiko vestuvine daina.

Pagal katalogo *Vestuvinės dainos: jaunosios pusėje(4)* rastus atitikmenis J. Balys sužymėjo ir savo rinkinio kai kurias dainas, kartu pabrėždamas, jog „bibliografiniu požiūriu yra naudinga turėti kuo daugiau variantų nuorodų vienoje vietoje". Tai teisingas supratimas.

Vertingas knygoje ir pridėtas liaudies bei populiarių dainų, išleistų Amerikoje, sąrašas. Jis palengvins darbą tiems, kurie domėsis Amerikoje išleistais dainų rinkiniais.

Knygoje rasime ir anglų kalba parašytą straipsnį („Collecting Folklore among the American Lithuanians"), kurį J. Balys skaitė Folkloristų Simpoziume 1953 metais.

Rinkinio gale pateikta kruopšti dainų metrika, abėcėlinė dainų rodyklė bei kiekvienos dainos aprašas anglų kalba. O nuotraukos supažindina su tais, kurių dėka atsirado abu rinkiniai.

Antrojoje rinkinio dalyje yra sudėtos pačios dainos, suskirstytos į X skyrių.

Atvertus knygą, pirmiausia pasigendi dainų melodijų. Šiuo

---

3 V. Misevičienė, *Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos* (Vilnius, 1972).

4 B. Kazlauskienė. *Vestuvinės dainos: jaunosios pusėje* (Vilnius, 1976).

atžvilgiu pirmasis rinkinys pranoksta antrąjį. Suprasdami, koks nelengvas darbas nurašyti dainų melodijas ir kaip sunku rasti žmogų, sugebantį tą daryti, vis dėlto turime pastebėti, jog ši, visais atžvilgiais puiki knyga, be melodijų prarado didelę mokslinės vertės dalį.

Be to, vartant dienoraštį*(5)*, surandame, jog keletas dainų buvo užrašyta be melodijų. Jei jos yra atspausdintos šiame rinkinyje, reikėtų jas pažymėti.

Antrajame rinkinyje šalia tikrai senų liaudies dainų surasime ir naujesnių, sukurtų XX amžiaus pradžioje. Jas išduoda eilučių priverstinis surimavimas, pasigendi jose ir tradicinių liaudies dainų įvaizdžių. Tokiomis reikėtų laikyti, pavyzdžiui, nr. 67, 68, 166 ir t.t. Tačiau ir jos yra svarbios liaudies dainų tyrinėtojams.

Kadangi turime išleistas dvi knygas, tai kyla visai natūralus noras jas abi palyginti. Reikia pasakyti, kad pirmosios knygos paantraštė (pasakojamosios dainos ir baladės) yra klaidinanti, nes aprėpia ne visas toje knygoje išspausdintas dainas. Daug rinkinyje surasime ir lyrinių dainų, kurių jokiu būdu negalima priskirti prie pasakojamųjų. Tiesa, yra dainų, kurios tarsi užima tarpinę poziciją tarp baladžių ir lyrinių. Tai dainos, turinčios siužetą (pavyzdžiui, daina „Siuntė anyta jauną martelę" — I tomas, psl. 200). Tokio tipo dainas mes priskirtume prie pasakojamųjų. Ir vis dėlto daugiausia yra lyrinių dainų. Bene geriausiai apie mūsų dainų lyrizmą bus kalbėję D. Sauka ir B. Sruoga: „. . .berods, nebūtų didis nusikalstamas darbas, jeigu pasakytume, kad lietuvių liaudies poezija. . . yra širdies, jausmo poezija, yra gryna lyrika, nudažanti grakščiomis lyrinėmis varsomis net epines pastangas. . ." *(6)*. Todėl ar nereikėjo šalia baladžių, pasakojamojo pobūdžio dainų išskirti ir lyrines dainas?

Džiugu, kad J. Balys, leisdamas antrąjį rinkinį, nepasitenkino ankstesniu dainų skirstymu, bet suklasifikavo jas į aiškesnius žanrus: meilės, vestuvių, karo ir t.t. (palyginkime: magija, mirusieji, likimas. . .)

Antrajame rinkinyje rasime anksčiau išspausdintų dainų variantų, pavyzdžiui, nr. 50(I rink.) — nr. 117(II rink.)

nr. 49 " nr. 114 "

nr. 53 " nr. 118 "

nr. 59 " nr. 154 " ir t.t.

5 J. Balys, II rinkinys, psl. xxvi.

6 B. Sruoga, *Raštai*, t. VI, (Vilnius, 1957), psl. 134.

Todėl antrasis rinkinys žanriniu požiūriu netiek pratęsia pirmąjį, kiek jį papildo.

Lyginant abi knygas, teko surasti įdomių dalykų. Paimkime du tos pačios dainos variantus:

Pro žaliąją girelę
Saulelė tekėjo,
Ir išėjo močiutė
Ant didžio dvarelio.

Ir išėjo močiutė
Ant didžio dvarelio,
Ir sustiko dukrelę
Tarp vario vartelių.

— Oi kur buvai, dukrele,
Oi kur vaikštinėjai?
Kodėl tavo dukrele,
Suknelė rasota?

Kodėl tavo, dukrele,
Suknelė rasota?
Kodėl tavo, dukrele,
Vainikas miglotas?

Gal lydėjai bernelį
Per žalią girelę?
Ir kalbėjai žodelį
Prie balto berželio?

(I rinkinys, nr. 8)

Anksti rytą rytelį
Saulelė tekėjo,
Ir po vario vartelių
Močiutė stovėjo.

Ir sutiko dukrelį
Tarp vario vartelių.
— Oi kur buvai, dukrele,
Oi, kur vaikštinėjai?

Kodėl tavo, dukrele,
Suknele rasota?
Kodėl tavo dukrele,
Vainikas miglotas?

Gal lydėjai bernelį
Per žalią girelę?
Ir kalbėjai sodely
Prie balto berželio?

(II rinkinys, nr. 2)

Toliau abiejų variantų paskutinieji keturi posmai beveik nesiskiria.

Iš dainų metrikos aiškėja, kad abi dainas padainavo ta pati dainininkė R. Pivariūnienė, užrašyta tais pačiais 1950 metais, tik pirmoji padainuota pačiam J. Baliui, o antroji paimta iš J. Būgos rinkinio.

Toliau: nr. 63 (I rink.) ir nr. 61 (II rink.) buvo padainuoti irgi tos pačios moters — M. Takažauskienės. Variantas, įdėtas I rinkinyje, buvo užrašytas 1950 metais, o II — 1949.

Pirmą kartą įrašant, dainininkė padainavo tik šešis paskutinius dainos posmus, o antrą kartą prisiminė jau visus 24. Sugre-

tinus tuos 6 posmus, matome, jog jie visai nesiskiria, išskyrus paskutiniuosius posmelius:

Liepelė Onelė — *Liepelė Onelė*
Jievelė Mergelė — *Jievelė Magdelė*
Serbenta Barborėlė. — *Serbenta Barborelė.*
(I rink.) — (II rink.)

Iš šių pavyzdžių turėtų būti aišku, iš kur atsirado tas variantų gausumas. Ir turime iš karto pabrėžti, jog mums svarbi kiekviena detalė, kiekvienas variantas, kiekvienas, nors ir mažiausias, melodijos pasikeitimas.

Todėl reikia tik pasidžiaugti, jog J. Balys įdeda visus dainų variantus, nors kai kurių buvo padainuota vos po keletą posmelių. Paties autoriaus žodžiais: „Ir jie svarbūs nustatyti dainos išplitimui arba istorijai. Kuo daugiau variantų, tuo bus laimingesnis dainų tyrinėtojas".

Tačiau šioje vietoje noretųsi iš karto pacituoti kitą J. Balio mintį: „Kadangi mūsų dainos yra strofinės ir melodija ta pati visoms strofoms, tik su mažais individualiais nukrypimais, tai ir tų keturių posmų užteko melodijai užfiksuoti". Visi, kas skaitė knygos įvadą, prisimena, jog yra kalbama apie tai, kad pirmaisiais metais buvo užrašinėjamos tik keturios posmų melodijos (nebent daina pasirodydavo labai įdomi savo melodika, tada buvo užfiksuojami visi posmai). Suprantama, jog tai buvo daroma dėl lėšų stokos ir puiku, kad buvo stengiamasi užrašyti kaip galima daugiau melodijų.

Tik norėtųsi pasiginčyti dėl pačio teiginio, nes yra puikiai žinomas individualaus dainavimo būdo svarbumas liaudies dainose (ypatingai dzūkų krašto dainose), todėl tas variavimas yra labai svarbus. Vargu, ar mes galime taip drąsiai teigti apie melodijos tapatumą „visoms strofoms",nes yra užrašyta dainų, kurių kiekvieno posmelio melodija yra skirtinga. Ir tokie atvejai ne taip jau reti.

Pavartę abi knygas, matome, kad autorius atsisakė pirmajame rinkinyje naudotų dainų pavadinimų. Pavyzdžiui, dainos nr. 1 ir nr. 2 (I rink.) pavadintos: „Aš atdarysiu dainų skrynelę", o, sakykime, nr. 4 — „Tave širdy turėjau" ir t.t. Iš tikrųjų tie pavadinimai yra visai nereikalingi ir greičiau primena poezijos knygą, o ne liaudies dainų rinkinį.

Grįžkime prie antrojo rinkinio. Kaip rašėme, jis yra sudarytas iš X skyrių. Daugiausia pateikta vestuvių dainų. Įvade (psl. xi) J. Balys skaitytojus bendrais bruožais supažindina su mūsų mi-

nėtu Br. Kazlauskienės vestuvių dainų katalogu, aiškiau nepasisakydamas nei prieš, nei už apie vestuvinių dainų klasifikavimą. Savo rinkinyje vestuvinių dainų neklasifikuoja.

Ir vis dėlto bandymus suklasifikuoti vestuvines dainas reikėtų laikyti sveikintinu dalyku. Be abejonės, klasifikuojant susiduriama su sunkumais ir dažnai atsitinka, jog ir patiems geriausiems mokslininkams neaišku, kuriam skyriui priskirti vieną ar kitą dainą. Tačiau toks klasifikavimas labai padėtų visiems tiems, kurie domisi, sakykime, vestuviniais papročiais. O kad tokių yra, rodo, pavyzdžiui, susikūręs Bostono etnografinis ansamblis, kuris šiais metais pastatė lietuviškas vestuves. Štai čia, man rodosi, ir paaiškėja visa to klasifikavimo prasmė, nes, sakykime, ansamblio vadovui yra sunkiau spręsti, kuriuo vestuvių momentu dainuojama viena ar kita daina. Kur kas lengviau pasitikėti visą gyvenimą liaudies dainas studijuojančiu profesoriumi.

Tiesa, ties kai kuriomis dainomis yra nurodymai, kuriam vestuvių momentui priskirtina daina. Sakykime, psl. 81 ties nr. 192 pažymėta, jog ši daina buvo dainuojama „per vakarynas, atsisveikinant su rūta". Bet tokių nuorodų yra tik apie 20, o vestuvinių dainų iš viso yra 245.

O kad kiekvienas vestuvinis paprotys turėjo savo dainas, man rodosi, dėl to net ir ginčytis nereikėtų. Tai rodo kad ir toks pavyzdys: užtekdavo, užrašinėjant dainas, paklausti, ką giedodavo, sakykime, išlydint į bažnyčią, ir dainininkė iš karto užtraukdavo tam ir kitam momentui skirtą dainą.

Nemažas yra ir darbo dainų skyrius. Visas darbo dainas J. Balys suskirsto į atskirus pogrupius. Tai ir arimo, ir šienapjūtės, ir avižapjūtės, rugiapjūtės ir t.t. dainos. Surasime ir keletą piemenų dainų.

Tiek Lietuvoj, tiek čia, galbūt, mažiausiai yra surinkta piemenų folkloro. Ir dėl visai suprantamos priežasties. Kiekvienam žmogui sunku atsiminti, ką dainuodavo, būdami tokie maži. Todėl labai džiugu, jog čia įdėtos kelios dainelės papildo ir taip skurdų piemenų folklorą. Sakykime, yra daug užrašyta vaikiškų dainelių, kurios prasideda „Ralio, karvyte", bet štai J. Balio užrašyto varianto nepasisekė surasti:

Ralio, karvyte,
Ralio, žalmargėla:
Parnešk pienelio
Didelį viedrelį.

O našlaitėlė,
Negaus nė lašelio,
O bagotėliai
Gersit iš puodelio.
(nr. 554)

Šiuo metu pilniausiai vaikų folklorą ištyrinėjusi ir sukatalogavusi yra Pr. Jokimaitienė.*(7)* Jos kataloge nepasisekė surasti nr. 558, nr. 561, o nr. 560 pasirodė gana neįprastas:

Pagiry pagiry sena stubelė,
E-e, džium džium, sena stubelė.

To 'seno 'stubelė 'sena bobelė.
E-e, džium džium, sena bobelė.

Turėjo bobutė rūtų daržėlį.
E-e džium džium, rūtų daržėlį.

Įšoko ožiukas į rūtų daržą
. . .

Išėjo bobutė ožiuką varyt.

Ožiukas nenori bobutės klausyt.

Paėmė bobutė ilgą botagą.

Užkirto ožiukui per pat uodegą.

Pasakė bobutė: a-a-a-a.

Jeigu tikrai nėra užrašyta šių variantų, belieka tik dar kartą pasidžiaugti, kaip laiku buvo suspėta tą padaryti.

Kiek neįprastas ir ginčytinas yra rūtelių darželio darbų pogrupis. Anoks čia ir darbas rūteles sėti ar jas ravėti. Tai tik mergelės brangus rūpestėlis. Ar rūtelė, kaip siūlo D. Sauka, metonimiškai neatstoja pačios mergelės? Ir ar nereikėtų į tą rūtelių sėjimą žiūrėti kaip į „pasigrožėjimą jaunyste arba jos, prarandamos, nugalėjimą?"*(8)*

Be to, tikros darbo dainos nuotaika daug kuo skiriasi nuo dainų apie rūtelę. Palyginkime:

---

7 Pr. Jokimaitienė, *Lietuvių liaudies vaikų dainos* (Vilnius, 1970).

8 D. Sauka, *Tautosakos savitumas ir vertė* (Vilnius, 1970), psl. 243.

Augo jievaras laukuosna,
O jo šakelės languosna.
Vai jievar, jievar žaliasai.

O jo šakelės languosna,
O jo lapeliai stikluosna.
Vai jievar, jievar žaliasai.

— Išeik, tėvuli, ant dvaro,
Priimk talkelę nog baro.
Vai, jievar, jievar žaliasai.

Ba jau mūs talka nuilso,
Gerus rugelius pjaudama.
Vai, jievar, jievar žaliasai.

Gerus rugelius pjaudama,
Tankias kapeles nešdama.
Vai, jievar, jievar žaliasai.

(nr. 528)

Sėjau rūtas, sėjau mėtas,
Sėjau lelijėles,
Sėjau savo jaunas dienas
Kaip darže rūteles. (2 x)

Dygo rūtos, dygo mėtos,
Dygo lelijėlės,
Dygo mano jaunos dienos
Kaip darže rūtelės.

Augo rūtos, augo mėtos,
Augo lelijėlės,
Augo mano jaunos dienos,
Kaip darže rūtelės.

Laisčiau rūtas, laisčiau mėtas,
Laisčiau lelijėles,
Laisčiau savo jaunas dienas
Gailiom ašarėlėm.

Skyniau rūtas, skyniau mėtas,
Skyniau lelijėlės,
Skynė mano jaunas dienas
Šelmis bernužėlis.

Džiūvo rūtos, džiūvo mėtos,
Džiūvo lelijėlės,
Džiūvo mano jaunos dienos
Sunkiam vargužely.
(nr. 588)

Pagirtina, kad prie kai kurių dainų-žaidimų, J. Balys pateikia ir tų žaidimų, kurių mums labai trūksta, aprašus. Ir tik tenka apgailestauti, jog kai kurie žaidimai pateikti be nuorodų (nr. 516, 607, 651).

Man rodosi, būtų pravertęs ir retesnių žodžių žodynėlis, ypač Amerikoje augusiam jaunimui.

Toliau nesiplėsdami į smulkmenas privalome dar kartą pabrėžti, jog ši knyga yra didelė dovana ne tik mums, bet ir tiems, kurie ateis po mūsų. Gal ir perdaug (negu to vertas) buvo priekaištaujama šios knygos sudarytojui. Tačiau šio straipsnio autorė savo teiginių nelaiko neginčytinais ar kategoriškais.

Be to, kad ir ką kalbėtume apie knygą, lieka pati vertingiausioji, neįkainojama jos dalis — dainos!

Zita Krukonienė

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1 *Akiračiai*, 1978, Nr. 1, 2. 3, 4. 5, 6.

2 *Aušra — Die Morgenröte.* Eine Zeitschrift aus dem litauischen Untergrund in deutscher Übersetzung. Der Institut Glaube im 2. Welt. 1978.

3 *Bridges*, Vol. 2, No. 3, 4, 5, 6.

4 *Evangelijos šviesa,* 1978 pavasaris, vasara.

5 *Film Culture*, No. 65-66.

6 *Jaunā gaita*, Nr. 117, 118.

7 Anatolijus Kairys, *Trys dramos* (Chicago: Dialogas, 1978).

8 Algirdas Landsbergis, *The Last Picnic* (New York: Manyland Books, Inc., 1978).

9 *Lituanus,* 1978 Nr. 1, 2.

10 *Moteris,* 1978 Nr. 2,3..

11 Petras Stravinskas, *Ir šviesa ir tiesa.* Pirma knyga (Chicago: Valerijonas Šimkus, 1978). J. Tričio viršelis.

12 *Svečias*, 1978 Nr. 1.

13 *Tėviškės žiburiai.*

14 *World Literature Today,* Winter, Spring, 1978.

METMENŲ ŠIMTININKAI:

54. V. ir V. Vengriai

METMENŲ RĖMĖJAI ($50.00):

Dr. Marija Arštikaitytė

Inž. Algirdas Mošinskis

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Icchokas Meras, Romas Misiūnas, Henrikas Nagys, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numberio techniniai bendradarbiai: Sigita Kondratienė, Zina Morkūnienė, Lina Paškevičiūtė, Lakštuonė Vėžienė, Vytautas Vepštas.

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., Kanada ir užsienis — 12.00 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: A M & M Publications.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

ALp(LKA)1742
1978, Nr.36

88.291.71